

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА I.

За січень 1900 року.

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

**Зміст першої книжки,
за січень 1900 року.**

РІЧНИК ТРЕТІЙ. ТОМ ДЕВ'ЯТИЙ.

	Стор.
<i>Єван-зілля</i> . Поема Миколи Вороного	1—3
<i>Жидівська дитина</i> . Новеля Наталі Кобринської	4—17
<i>Перехресні стежки</i> . Повість Івана Франка	18—38
<i>Вечірній світ</i> . Оповідання Бориса Грінченка	39—46
<i>Злодій</i> . Різдвяне оповідання Вячеслава Потапенка	47—60
<i>Чудо Пуран-Багата</i> . Оповіданє Р. Кіплінга	61—73
<i>Гріх</i> . Сцени Даїни Шибишевської	74—89
<i>Міщанин і селянин</i> . Нарис із повісти Еміля Золя „Fécondité“	90—101
<i>Атта Троль</i> . Сон літньої ночі. Поема Генріха Гайне	102—112
—	
<i>Наталія Кобринська</i> , М. Грушевського	1—23
<i>Жіноча доля в сучасній німецькій літературі</i> , Е. Деїена	24—30
<i>Людові університети</i> , Евґена Косевича	31—53
<i>Із чужих літератур</i> . (Нова повість Е. Золя „Fé- condité“. Соті роковини уродин Генріха Гайне). Написав Іван Франко	54—58
<i>Малюнки Івана Труша</i> , написав Іван Франко	59—63
<i>Хроніка і бібліографія</i>	64—80

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСНИК.

В И Д А Є

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК, МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ,
ДР. ІВАН ФРАНКО.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

Річник III. Том IX.

У ЛЬВОВІ, 1900.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

891.7905

LIN

v. 3

no. 1-3

З М І С Т.

— — —

Стор.

<i>Єшан-зілле</i> . Поема Миколи Вороного	1—3
<i>Жидівська дитина</i> . Новеля Наталі Кобринської	4—17
<i>Перехресні стежки</i> . Повість І. Ф. 18—38, 138—164, 253—272	253—272
<i>Вечірній світ</i> . Оповідання (віршом) Б. Грінченка	39—46
<i>Злодій</i> . Різдвяне оповідання Вячеслава Потапенка	47—60
<i>Чудо Пуран-Баґата</i> . Оповідань Р. Кіплінґа	61—73
<i>Гріх</i> . Сцени Даїни Пшибишевської	74—89
<i>Міщанин і селянин</i> . Нарис із повісти Еміля Золя „Fécondité“	90—101
<i>Наш альбом.</i>	
Молитва, П. Куліша	113
Гіпатія, Г. Комарівни	114—116
Недбалість, Ф. Ганнусенка	116
Із поезій Грицька Кернеренка	116—117
Із поезій С. В.	117—118
З днів журби, Марка В—а	118—120
Із посмертних поезій А. Козловського	229—230
Із поезій Василя Пачовського	230—231
На народній мотив, Осипа Шпитка	231
Поезія двадцятого віку, В. Дом—ого	232
Із теки сільської учительки, Мелянії Були	232—234
Фантазія, Остапа Людкевича	234
<i>Образки в гуцульського життя Марка Черемшини.</i>	
І. Злодія зловили	121—126
ІІ. Раз мати родила!	126—137
<i>Над усіх ненормальні</i> . Оповідань Ол. Катренка	165—182
<i>Із оповідань Людвіка Тома, перекл. В. Стефаніка.</i>	
І. Тверді голови	183—186
ІІ. Смерть	186—188
<i>Із посмертних оповідань Гі де Мопасана.</i>	
І. Весняним вечером	189—193
ІІ. Батько Мільон	194—200
ІІІ. Коло помершої	200—203
<i>Атта Троль</i> . Сон літньої ночі. Поема Генріха Гайне	102—112, 204—228

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

	Стор.
<i>Малюнки Гната Хоткевича.</i>	
I. Біла береза	235—240
II. Як тітка Майстриха глечика скидала	240—245
III. Шлях альтруїзму	245—252
<i>За плахту.</i> Оповідання О. Я. Кониського	273—280
<i>Із образків Евгена Мандичевського.</i>	
I. Зі сходом сонця	281—283
II. На весну	283—286
III. Непоправна	286—289
IV. В сьвіт!	289—292
<i>Із оповідань Гната Потапенка (з передмовою М. Г.)</i>	
I. Шестеро	294—343
<i>Із малярських поетів.</i> Переспіви П. Грабовського	344—348
—	
<i>Наталія Кобринська, М. Грушевського</i>	1—23
<i>Жіноча доля в сучасній німецькій літературі,</i> Е. Дегена	24—30
<i>Людві університети, Евгена Косевича</i>	31—53
<i>Із чужих літератур.</i> (Нова повість Е. Золя „Fécondité“. Соті роковини уродин Генріха Гайне). Написав Іван Франко	54—58
<i>Малюнки Івана Труша, написав Іван Франко</i>	59—63
<i>Розвід в минушости й теперішности.</i> З поводу нового німецького кодекса. Подав П. Рондяк	81—107
<i>Новини нашої літератури.</i>	
I. Повісти і оповідання І. С. Левицького — Л. Ч.	108—118
II. „Страшний ворог“. Книжка про горілку — Івана Липи	118—124
III. Михайло Коцюбинський: В путях Шайтана і иньші оповідання — А. Крушельницького	201—206
IV. М. Ф. Сластин: „Приймак“, драма в 4-ох дїях і 5-ти одмінах — Г. Хоткевича	207
<i>З російської України.</i>	
I. Сумний стан теперішнього українського те- атру. Драматичні „твори“ Сластина — Гната Хоткевича	125—135
<i>Журнал і публіка.</i> Написав Іван Франко	136—146
<i>Панько Олелькович Куліш.</i> Огляд його діяльності. Написав Осип Маковей	161—183
<i>Наші товариства.</i> I. Наукове Товариство імени Шевченка — М. Грушевського	184—200
<i>Хроніка і бібліографія</i>	64—80, 147—160, 208—228

ЄВШАН-ЗІЛЛЕ.

ПОЕМА

Миколи Вороного.

ПРИСВЯЧАЮ ДОРОГОМУ ПРЯТЕЛЕВИ МИКОЛІ ЛІПІ.

Да лбче всть вь своій земан костью личи,
инели на чюже славиѣ быти...

Льтопись по Ипатьскому списку, 480.

В давніх літописях наших
Єсть одно оповіданне,
Що зворушує у серці
Найсвятійші почування...

Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
І їх вчинків войовничих.

Ні, про иньше щось говорить
Те старе оповіданне...
Між рядками слів таїть ся
В нім якесь пророкуванне.

І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Запурали, занедбали.

Жив у Києві, в неволі
Ханський син, малий хлопчина,—
Половецького-б то хана
Найлюблена дитина.

Мономах князь Володимир
Взяв його підчас походу
З ясирем в полон і потім
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом
І роскошами догідно, —
І жилось тому хлопяті
І безпечно і вигідно.

Час минав. І став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї,
Як за рідні уважати.

Та не так жило ся хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини!...

Зажурив ся, засмутив ся, —
В день не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сна не знають його очі.

Літерат.-Наук. Вістник І.

1

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради, —
Сьвіт увесь йому здаєть ся
Без краси і без принади!

Кличе він „гудця“ *) до себе
І таку держить промову,
Що мов кровю з його серця
Слово точить ся по слову.

„Слухай старче! Ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієш ся на чарах!

„Божий дар ти маєш з неба
Людам долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати!

„Ти піди у землю руську,
Ворогів наших країну;
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.

„Роскажи, як побиваюсь
Я за ним і дні і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіль мої очі.

„Засьпівай ти йому пісню,
Нашу рідну, половецьку,
Про життє привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку...

„А як все те не поможе,
Дай йому євшана-зілля,
Щоб понюхавши згадав він
Степу рідного привілля!“

І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.

Улешає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька і родину.

І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду
Загула невпинна пісня,
Пісня вільного народу.

Про славетнії події,
Ті події половецькі,
Про лицарські походи,
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Церуна громи, —
Так ревли-стогнали струни
І той сьпів гудця-сіроми!

Але ось вже затихає
Бренькіт дужий, акордовий,
І замісто його чути
Сьпів народній, колисковий.

То гудець сьпіває тихо
Пісню тую, що сьпівала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає...
Ось її акорд останній
В пільмі ночі потопає.

Але сьпів сей ніжний, любий,
Ані перший — сильний, дужий
Не вразив юнацьке серце, —
Він сидить німий, байдужий.

*) »Гудець«, дослівний вираз літописця, значить »гусляр«.

І схилила ся стареча
Голова гудця на груди:
Там де пустка замість серця
Порятунку вже не буде!...

Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях, в сповиточку!
І тремтячими руками
Розриває він сорочку.

І з грудей своїх знімає
Він євшан, чарівне зілля,
І понюхатъ юнакови
Подає оте бадилля.

Щож се враз з юнаком сталося?
Твар поблідла у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.

Рідний степ, широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий
Раптом став перед очима, —
З ним і батенько нещасний!

Воля, воленька кохана,
Рідні шатра, рідні люди,
Все те разом промайнуло,
Стисло горло, сперло груди!

„Краще в ріднім краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!“

Так він скрикнув. І в дорогу
В нічку темну та погожу
Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами
Неутомно проходили, —
В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали...

Україно, мамо люба!
Чи не теж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх восталося?

Чи вони-ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі-гудці народні,
Що співали-віщували
Заповіти благородні.

А про те тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема і манівцями
Ми блукаєм без дороги!...

Деж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях направить, —
Шлях у край свій повороту?!

Полтава, 11 серпня 1899.

Жидівська дитина.

Новеля

Наталі Жобринської.

Гінді Розенталь було вже одинадцять років. Батько її торгував волами, скуповував по ярмарках у мужиків худобу тай спродував більшим гандлярам.

Їешефт ішов добре.

Розпочинаючи гандель він мав усього трицять ринських, але так йому якось пощастило ся, що вимурував хату в самім ринку маленького місточка, та годував жінку і пятеро дітей.

Сказавши правду, до того дорібку не мало причинила ся і його жінка. Вона провадила на свою руку осібні, ріжні, дрібні перепродажі. Коли він скуповував від мужиків худобу, вона скуповувала від мужичок кури, гуси, яйця, тай розпродувала потім міським панам. Крейцаря вона дурно не пустила, нераз на ній чи на дітях одежина така, що аж просить ся здоймити; але вона на те не дивить ся, лиш носить дальше, доки їй не вдасть ся набути від панів які переношені річи.

Коли поставили в місті дім, тай гандель чоловіка побільшив ся, то вона не могла вже на довший час хати лишати і займати ся перепродажею. Чоловіка майже ніколи не було дома, їздив заєдно в одного села до другого, з одного ярмарку на другий.

Але й тепер як дав він їй який крейцар, то вона рада була з него зробити десять. Купувала лиш те, що найдешевше, тай що вже конечно потрібне. Кількома крей-

царями обійде цілу хату. Купить невеликий бохонець хліба, посіче дві-три головки цибулі з двома-трьома яйцями, тай тин діти погодує. Переношені річи, що давно сама від панів купувала, відкуповувала тепер від факторок. Випроваджує ся хто з місточка, продає меблі, то тоді вона вже щось і для хати купить.

З часом було в її хаті всякої всячини. Одно ліжко високе, велике, друге низеньке, вузьке; в однім куті міцна ясенова шафа, а при ній комода з поломаними ногами тай пообриваними форнірами. Місто канапи стояв довгий цератовий лежак, перед ним величав ся на одній ніжці політерований стіл і кілька крісел, кожде иньшої породи. На одній стіні висіло невеличке в золотих рамах зеркало, до другої був пригвожджений паперовий мотиль.

Діти вели ся нівроку їм. Сина оженили в сусіднім місті, де гандлював збіжем; старша донька була вже також віддана, а менші дожидали дома свого часу.

Найцікавіша з усіх була Гінда. В школі була завше першою, а в скупости переходила матір. Часом, як отець приїхав з дороги, а гандель йому вдав ся, то давав дітям по крейцару; дві молодші зараз пішли і купили якусь лакітку, яблук або горіхів; Гінда споглядала жадним оком на них, бо сама була не від того, щоби смачного яблука не з'їсти, та все таки свого крейцаря не віддала-б за ніщо в світі. Нераз обходила перекупок, що сидять в садовиню, тай втягала в ніс приємний запах доспілих яблук, а крейцар так тиснула, що аж прилипав до руки.

Та все таки подибала і її покуса. Перед гаманом поспроводжували до склепів різні річи, гарні і страшні маски, прибори до печива гаманів, тай дещо на дрібні дарунки, які звичайно роблять собі тоді кривні і знайомі.

Гінді аж очи світили ся, коли дивилась на ті прибори в склепику приятельки своєї мами. З малих і великих пачок випаковувала вона цукрові фігурки: дами в коротких сукнях, паничі в циліндрах і високих ковнірах, джокєї на конях і без коней, пташки, звірята, цвіти, і все те складала в невеличку шафу з шибамі. Гінді понад усе подобав ся кошечок з трьома червоними ягідками. Прикриті зеленим листком виглядали так принадно, що

здавалось, немов справді були зірвані десь просто з якогось корча. Одна лиш біда, що кошочок з ягідками коштував аж цілих десять крейцарів, що чинило половину капіталу, який вона посідала. Насупротив того факту мовкли всі уподобаня і жадоби посіданя. Та коли прийшла знов до склепику і побачила кошочок, з котрого ягідки до неї всьміхали ся, то сей вид томив її, виривав душу.

Одної днини багато із тих цукорків продано. Гінду огорнув великий неспокій. Могла колись прийти і не застати чудового кошочка; раз чула навіть, як якась Жидівка питала ся за него. Від того часу Гінда не мала спокою і зважилась нарешті купити кошочок.

З горячковим поспіхом припала до скриньки, де держала між своїми річами в коробці від сірників, кількома шматочками завязані гроші, перерахувала цілу суму, взяла десять крейцарів тай побігла до склепику.

Тут чекала її ще немила несподіванка, бо хоч знала, що кошочок коштує десять крейцарів, то купчиха зацінила п'ятнадцять, і доперва по великім торзі зійшло знов на десять.

Як уже посідала предмет своїх горячих бажань, утіха її потухла. Червоні ягідки не мали вже такої живої краси, зелений листок не так уже манив, якийсь несмак огорнув Гінду; болючо відчувала страту виданих грошей.

Але чим більше давалась їй чути страта грошей, тим ціннішою ставала для неї набута річ. Вона довго ходила з кошиком по хаті і не знала, де би його відповідно примістити. Врешті видав ся їй ріг шафи найвідповіднішим місцем для поміщення свого скарбу.

До мішаного почутя несмаку та втіхи прилучило ся ще третє — неспокій. Раз завважала, що ягідки почорніли і той страшний симптом з кожним днем острійше виступав. Коли одного дня пішла здоймати кошик із шафи, він в її руках розкришив ся і розсипав ся по купі старих, заболочених черевиків, що валялись за шафою.

З невимовним жалем позбирала розбиті кусники, поваляні в поросі, обчистила і почала по дрібочці класти до уст. Смак був неособливий, а що найгірше, що пісок і порох так їй скрипіли по зубах, що воліла би була

зовсім виплювати, як би то не було надто великою стра-
тою виданого гроша. Як уже не стало кошика, то жаль
за змарнованими грішми взяв зовсім в її думці перевагу.

Се прикре чутє мучило її так довго, аж доки не-
передвиджений випадок не обернув її думок в иньшій бік.

До місточка приїхала якась пані, що давнїйше в нїм
жила, але потім була на кілька літ виїхала. Коли ще жила
в місточку мати Гінди, відкуповувала в неї нераз стару
одежу, тож тепер пані казала її прикликати до себе, бо
мала дещо на збуток. Були то якісь старомодні шпиль-
ки та гребені, переношені рукавички, брудні коронки,
помняті штучні цвїти і т. и. Хоч мама вже тепер тим
не гандлювала, то не могла відмовити пані і взяла те все
з вимовою, що як не продасть, то назад принесе.

— Мамо, я се попродам між своїми товаришками, —
казала Гінда, оглядаючи кумедні гребені, криві шпильки
та иньші тоалетові прибори.

— Стрібуй! — відповіла стара. — Але з сего не
буде ніякого гешефту, такі річи мало спродають ся.

Гінда забрала принесені мамою річи в фартушок
і пішла до міста між знайомих. Дещо зараз продала, а за
деякими річами поприходили до неї аж до дому. Мама аж
здивувала ся, що вона те все так добре попродала, а серце
її аж тремтіло з радості, коли чула, як Гінда розумно
приговорює та торгує ся.

Коли-ж хотїла взяти від неї гроші і йти до пані
обрахуватись, Гінда сказала, що вона сама піде до пані
і з нею обрахує ся, та що заробок належить ся їй самій,
а мамі припадає хіба факторне.

З панею пішов рахунок добре; вона була рада, що
повбула ся непотрібних уже тепер прикрас, і дала Гінді
тільки заробити, що той заробок зовсім покрив страту на
ягодах. Се її так заохотило, що вона раз-по-раз бігала
до пані, чи не має ще що продати.

— Може се, а може те? — питала заєдно, уздрівши
щобудь з паниної тоалети.

— Та ти попродала би все, так що й мені ніщо
не лишилось би, — сьміяла ся нераз пані.

Гандель ішов добре; Гінда виросла в очах не лиш тата та мами, але цілого окруження. Всі дивились на неї, як на особу великої вартости, що вже мала свій власний гешефт.

Сусідки лиш губами поцмокували, а одна не могла віджалувати, що не має сина, котрого могла би з Гіндою заручити, бо з такою розумною жінкою певне доробив би ся маєтку.

Але на світі нема нічого без клопотів.

На дворі тепліло. Грубий шаль, що служив до виходу на вулицю мамі і донькам, був уже надто старий, і треба було на літо якось перебрати ся. Мати виймила зо скрині стареньку літню парасольку, хустка з Гінди пішла на молодшу сестру, а Гінді припала невеличка синя хустина, що була їй дуже до лиця.

Хоч Гінда рада була своїй хустині, то все таки могла в ній лиш у буддень виходити на місто, бо в шабас усі її товаришки прибирали ся в капелюхи і насміхали ся з Гінди, що вона у хустку завита.

Гінда пішла до пані і питала, чи не має якого непотрібного капелюха. Капелюх не лиш найшов ся, але прийшов її майже за дурно, як заробок за продані нею иньші річи. Він був трохи дивоглядний, з надто високим пером тай дуже великими крисами.

В суботу вбралась Гінда в свій капелюх, а навикши останніми часами до похвал, ступала поволи відшукуючи приятельок, щоби з ними піти на прохід і попарадувати містом.

Але прохід, що мав бути тріумфом Гінди, випав зовсім инакше. Капелюх з великими крисами і високим пером, як не гармонював з дрібною постатю Гінди, так не надавав ся до її лиця, і місто похвал подибували її лиш насмішки та косі погляди прохожих.

— А ти що за шатро взяла на голову? — питали приятельки, а одна своячка хотіла таки зараз те чудовище здерти їй з голови.

— Іди та проси маму, най тобі купить такий капелюх, як у иньших дівчат, а се кинь де до лиха.

Гінда збентежена і зла вернула до дому, кинула капелюх у кут та причепила ся до мами, щоби їй купила новий капелюх.

Мати не хотіла й чути про се.

— Купи собі сама, коли хочеш, маєш свої гроші.

— Коли я не маю за свої гроші купувати; ти маєш мені купувати! — говорила Гінда плачучи.

— Як жалусеш грошей, то не купуй.

— Коли ти мені мусиш купити.

— Надій ся, аж я тобі куплю, — засьміяла ся мати байдуже. — А врешті твої гроші так як би мої, бо я тобі відступила мій ієшефт і ще подарувала факторне.

Сей аргумент замкнув Гінді уста; вона нагадала, що сама казала, що мамі належить ся факторне, і побоювала ся, що як би мама того зажадала, то вона гірше вийшла би, як на тім, що собі сама купить капелюх. Зачала про те нові пляни в своїй голові розбирати. Вона знала добре, кільки кожний капелюх її приятельок коштує, могла отже докладно з своїми грішми обчислити ся. Могла дешевше купити, як иньші, могла ще пару крейцарів у пані заробити, могла врешті і за кинений у кут капелюх кільки крейцарів дістати.

Найгірше було, що місточко, в котрім вона жила, було таке маленьке, що ніяких капелюхів не можна було в нім дістати, і треба було їхати по них аж до більшого сусідного міста. Се, хоч робило Гінді труднощі, не було чимсь неосягненим, бо як раз в тім місті жив її брат, могла отже поїхати до него і купити капелюх. Зачала про те шукати відповідної нагоди, бо їзда велізницею була для неї за дорога. Припадково надалась навіть дуже добра нагода. Далекий кривняк її матери, сільський посесор, приїхав до них з якимсь інтересом, тай таки тої днини їхав до сусідного міста. Гінда не тямилась себе з радости, коли кривняк радо на те згодив ся, щоби вона поїхала з ним. Він мав порядний візок і не злі коні, і се був для неї правдивий гонор їхати з ним через місточко. Кривняк спішив ся, тож Гінда скоренько перебрала ся в літню одешину, накинула синю хустку, взяла мамину парасольку, завязала в вузлик свої гроші і сховала за станик.

Се був теплий літній ранок. Широкий, битий гостинець тягнув ся, як розвятий звій полотна, серед зеленого ліса. В глибоких ярах по обох боках дороги гейби засіяв ріжними лісними і полевыми цвїтами. Червоні гвоздики, сині незабудьки та жовтий яскір хапали за очи своєю свіжістю і красою. Гінда, що майже ніколи не виглядала поза брудні хати місточка, не могла налюбувати ся красою цвїтів, тихим шумом ліса таї сьпівом лісових птахів. Над усі цвїти манив її жовтий яскір і китиця таких жовтих цвїтів прикрашала в її уяві ще не куплений капелюх, задля котрого вона відбувала сю дорогу. Вона твердо постановила собі лиш таким цвїтом украшений капелюх купити.

В брата ледви могла дочекати ся того часу, коли невістка могла з нею піти до міста. В великих вікнах на виставах видїла Гінда багато красних капелюхів, але невістка казала, що там дуже дорого і водила по якихсь иньших склепах. Гінда не знала що робити, коли увійшла до одного склепу, де було незвичайно багато капелюхів, і зовсім забула про свою постанову — купити капелюх лиш з жовтим цвїтом. Усі капелюхи дуже їй подобались, але всі видавались за дорогі, хоч мали бути дешевші, як ті, які вона бачила за вікнами. По довгих нарадах з невісткою рішилась врешті на білий з червоним маком, бо і гарно виглядав, і був дешевший від иньших.

Урадувана, з великим пудлом у руках, вертала Гінда на передмістє. Брат не хотїв її зараз пустити до дому, але Гінді спішно було, щоби як найскорше показати ся в новім капелюсі і затерти те немиле вражїне, яке зробив її виступ у дивогляднім капелюсі.

Вона знала, що завше в четвер приїздили з її місточка жида на торг. Пішла проте до міста, щоби найти яку-таку фіру.

Не шукала довго. При однім возі побачила Мортка Бенїша. Він займав ся фірманкою і наймав ся до перевоження всего, чого хто хотїв. Тепер як раз сидїв на самім верхку воза і поправляв мішки з мукою. На землі лежала довга, місцями подерта, місцями полатана буда, а причеплені до дишля коні витягали довгі, худі шиї, щоби вибрати останні стебла розсипаного по землі сїна.

Дишель то підносив ся в гору понад голову коний, то спадав аж до землі, що Мортка міцно сердило. — А прокляті здохляки, шляґ би вас трафив! — гудів він з воза грубим голосом.

— А ти їдеш зараз до Б.? — запитала Гінда підходячи до воза.

— Або що? — відповів неласкаво Мортко поправляючи мішки.

— Може би ти взяв мене з собою?

— Як заплатиш то возьму; я й чорта взяв би, аби лиш заплатив.

— А кільки ти хотів би?

— Дай двацять і пять крейцарів, а будеш сидіти на самій середині на мішку з мукою, бо я не лиш саму муку везу.

— Ай вай, двацять і пять крейцарів, ти щось сьогодні дуже дорогий став. До Б. можна і за пять заїхати.

— Їдь і за три, не бороню; я тебе не просив, аби ти до мене прийшла.

— А за вісім не буде? — запитала Гінда.

— Що за вісім, — засьміяв ся Мортко, — хіба ти більше не варт?

— Не питай ся, що я варт, бо я лиш за дорогу плачу.

— Ов, яка остра, — сказав Мортко злізаючи з воза на землю.

Се був великий, чорний хлопище, з широкими плечима. Його довгі незграбні руки як би відвисали від плечий, а ще більше незграбно виглядали великі, в повикривлєваних чоботах ноги. Старий, рудий кафтан білів ся від муки; мука облїпила также цілий бік криси заломленого капелюха, і легко обсипувала довгі пейси.

— Як би я був знав, що так будеш торгувати ся, то инакше зачинав би з тобою говорити, — сказав Мортко насьміхаючись з Гінди.

— Я більше не дам, хочеш бери, а ні, то я піду другої фіри шукати, — і щоби своїм словам більше правди надати, Гінда удавала, що ніби відходить від воза. Мортко не дуже тому вірив і не гадав її завертати.

— Хаїм, Хаїм! А злізь-но з воза та поможи мені висадити буду, — крикнув Мортко так міцно, що Гінда аж здригнула ся.

На возі почало щось рушати ся, а Гінді здавало ся, що не чоловік, але мішок муки з воза злізає. То був син Мортка, якого Гінда также добре знала. Поволи і лїниво забирає ся він до роботи. Голосно постогнуючи піднесли оба буду в гору, а коли Мортко ще щось при буді поправляв, Хаїм почав припинати коні до воза.

Гінда побачила, що її удаванг до нічого не доводить, і вони готові поїхати без неї, завернула ся і додала ще один крейцар.

Мортко мовчки витягнув руку; Гінда сягнула вже по гроші, але в тій хвили прийшла її иньша гадка до голови.

— Як мене завезеш, то мама за мене заплатить, — сказала.

— Чого ще не стало, давай гроші, або лишай ся.

— Коли бо я не маю лиш пять крейцарів.

— Давай зрештою і пять, але мама мусить ще пять додати.

Та спекуляція так утішила Гінду, що вона вже про той оден крейцар не дбала.

— Ну сїдай, — каже Мортко, — бо я зараз їду.

Гінда знала, що він мусить їхати передмістем по прихату її брата. Сїла на віз, а коли туди переїздили, попросила аби став, бо вона має ще свій біндель узяти.

— То ти хочеш, аби я тебе за десять крейцарів з біндлями возив?

— Та ти міг міркувати, що я якийсь біндель з собою мати мушу.

— Як хочеш що з собою брати, то мусиш ще два крейцарі додати.

— Не додаю ані крейцаря, — сказала Гінда так твердо, що Мортко вже нічого не казав, а вона з біндлем посадила ся на перше місце.

По дорозі Мортко взяв ще двох жидів і одну жидівку, що сїла побіч Гінди, на мішках муки під будою.

Хаїм сїв з одним жидом на заді, а Мортко з другим на переді фіри.

Шість осіб і тяжко напакований віз був аж надто тяжкий на забідовані коні Мортка.

— Відай не борзо будемо в Б.? — зауважав оден жид.

— Се лиш так з початку, але як вже в'їдуть ся, то будуть борше йти, — відповів Мортко, затаїв батоном, і крикнув голосно: вйо!

То була може осьма година вечером. В днину було тепло, навіть горячо, але вечером добре потягало холодом. Гінда мала на собі лиш легку блюзку і рідку гарасову хустину, що давала їй не багато тепла.

Віз котив ся поволи, коні ледви лїзли, хоч Мортко що хвиля шарпав важками, кричав вйо і потягав при тїм то одного, то другого коня батоном.

Гінді, що рада була би злетїти, аби борше дома своїм купном похвалити ся, було скучно, а гарасова хустина тай легка блюза здавались їй чим раз більше вітром підшиті.

— Ще далеко? — запитала витягаючи голову з буди.

— Ой, ще натягнуть ся вуха, — засьміяв ся Мортко, тай шарпнув важками.

— Се справді можуть вуха спухнути від твого крику, — погадала Гінда і сіла понизше мішків з мукою, де було трохи сіна, і їй видїлось, що там теплїйше.

— Та ти справді міг би трохи борше їхати, — зачав по часї оден з жидків договорювати ся.

— То скажи їм, най борше їдуть, — відповів Мортко показуючи спокійнісінько батоном на коней.

— Коли ти їм їсти не даєш, диви які худі.

— Я й сам лиш тільки їм, щоби́м жив, звідки кїнь має бути лїпшим від мене?

Другий жид розповідав Хаїмови про свої гешефти. Чим він не гандлював! І телятами гандлював, і яйця посилав до Відня, і кору до гарбарень приставляв, а тепер гадає отворити шинк.

Хаїм слухав тупо, часом усьміхнув ся, хоть в оповіданю жида не було нічого забавного, а врешті затагнув міцним, відай від батька унаслідженим, голосом:

Es kint ein Bauer in's Wirtshaus aran,
In's Wirtshaus aran,

Schafft sich dort a Glesele Wein
 A Glesele Wein.
 Oj, oj, oj! Schiker ist a Goj,
 Schiker is er, trinken mis er
 Wajl er is a Goj,
 Wajl er is a Goj.*)

— Schiker is a Goj, — підтягав за ним його товариш, підхопив і другий жид, а навіть Мортко щось муркотів, вибиваючи такт батогом.

Гінда знала ту пісню, а однак ніколи не видавалась вона їй такою складною, як тепер. „Schiker is a Goj“, лунало широко, повторяв цілий ліс і розносив сьвітами.

Лиш стара жидівка гейби нічого не чула, дивилась перед себе вибалушеними очима і махала ротом, як би щось пережувала. Товариш Хаїма глипав на неї зпід ока, а коли лунали ще в повітря останні звуки про тоя, він засьпівав про шлямазальницю:

Die Alyf macht Estertanys, is a groiser Tunys,
 Pirim schickt sich einer dem anderen Schalachmunys.
 As die Schlimazalnize kehrt sich über inmitten Stut,
 Hot auf ihr keiner nit kein Rachmunys.
 Die Beis macht a Balagule a Klesme,
 A Schlimezalneze derbei,
 A Balagule hot san eigene Fir
 A Klesmer san eigen Klesmir.
 Als die Schlimezalneze hehrt aus die Stib,
 Hot auf ihr keiner nit kein Rachmunys
 Lost sie über dus Mist bei der Thür.**)

Так переходили цілий альфавет, але та пісня, не йшла вже так добре, хоч як весело зачала ся, та хоч всі знали, кого вона дотикала.

*) Прийшов мужик до корчми,
 Казав собі дати склянку вина.
 Ой, ой, ой! який п'яний мужик.
 П'яний він є, пити мусить,
 Бо він мужик, бо він мужик.

**) „А“. Піст Естери, то великий піст, тоді один одному шле подарунки, лиш шлямазарниця дурно крутить ся по місті, ніхто на неї не зважає і подарунків не шле. Їде фірман із сьпіваком-музикою, шлямазарниця з ними, фірман має свою фіру, музика свою музику, а шлямазарниця сьміє, що лишає під порогом як хату вимітає.

Стара жидівка і тепер, здавало ся, нічого не чула, а що прийшлося їхати під гору, то Мортко всіх закричав ненастанним „вйо!“

Холод зачав добре заглядати до буди. Доскулював він і жидови, що сидів на переді, й той почав на повільну їзду сердити ся. Аж врешті коні стали і довго в місяця не могли рушити ся.

Розсерджений жид зліз з воза і пішов пішки, а будучий шинкар і Хаїм вели далі пісню про шлямазальницю.

— Ти справді лізеш як рак, — сказала Гінда обтуплюючись своєю тоненькою хустиною.

— От сиділа би ти тихо, коли тобі добре, — відворкнув Мортко сердито.

— Ото мені добре, вже на третім місці сиджу, мішки з мукою порозсували ся, а тут щось таке тверде, гейби залізо.

Хаїм на те голосно засьміяв ся, а се розгнівало Гінду ще дужше.

— Така їзда і два крейцарі не варт, я була би хиба дурна, щоби тобі ще пять крейцарів додала.

— Не даш, то злізай, — сказав Мортко, — гов! — крикнув на коні, що раді тій пригоді станули.

— Ну, злізай! — сказав обертаючи ся до Гінди.

Гінда перепудилась і замовкла, а коли Мортко знов крикнув: вйо! що їй уже так через вуха налилось, вона майже втішилась. Постановивши більше нічого не говорити, вона засунулась між мішки і здала ся на волю Бога і Мортка.

Положила ся на мішок і замкнула очи, аби хоч таким способом скоротити собі дорогу. Одностайний туркіт воза і накликуване Мордка усипляли, як стукіт млина. Аж нараз настав великий шум, і щось як би болючим ударом вцілило її в голову. Гінда піднесла ся, а перед її очима розіллялась довга струя сьвітла.

— Що то, горить! — крикнула майже без памяти.

— Горить, утікай? — говорив будьто би сквапливо жид, що сидів на заді воза, а Хаїм аж перегинав ся зо сьміху.

Гінду піврвала злість, вона пізнала, що се рання зоря розлилась таким сьвітлом, а видячи, що вже в долину спускають ся, догадала ся, що то гуркіт воза був причиною її переполоху.

— Пропав би ти з такою їздою, — кричала гнівню і почала обмацувати голову. З одного боку намацала туз завбільшки як горіх, що дістала вдарившись до полудрабка.

Врешті доїхали.

Мортко став коло коршми, де завше стояв; Гінда взяла свій вузлик і пішла до дому.

— Прийдеш завтра, то мама тобі заплатить, — сказала на відході до Мортка.

— Ну, ну, — муркнув Мортко; він і без того мусів що дня переходити коло їх хати.

Дома ще всі спали і Гінда мусіла довго стукати, доки молодша сестра збудилась і пустила її в хату.

Гінда взяла подушку, кинула на банкбетель, сховала полишені крейцарі під голову і міцно заснула.

Вже сонце підійшло високо, коли збудив її голос Мортка; він упоминав ся у мамі доплати за їзду Гінди.

Гінда зарила голову в подушку і вдавала, що нічого не чує, рада, що без неї обійде ся.

Але мама шарпнула її за плече.

— Гінда, вставай, Мортко вминає ся в тебе пять крейцарів.

— Я не маю, заплати ти, — мрукнула Гінда і знов на силу замкнула очи.

Коли Мортко вже пішов, не було потреби вдавати сонної, тож Гінда як стій убралась і скоренько витягнула з під банкбетля пудло з капелюхом. Вона його там переховала, аби ніхто без неї не заглядав до него.

Мама хоч на те не була дуже цікава, бо воліла, щоби Гінда до якогось часу обходилась без капелюхів, не могла однак не признати, що капелюх був дуже гарний. Менше вже їй подобав ся, коли дізнала ся, що він коштує, бо її завше все було за дороге.

За те був повний тріумф Гінди, коли в шабас убралась і вийшла на місто.

Одні товаришки не могли нахвалити ся капелюха, а другі аж зеленіли з зависти.

Одна сусідка сказала, коли Гінда в новім капелюсі ішла на прохід, то вона була тоді в одної богачки. Тій богачці так подобав ся капелюх, що вона відкупила би його зараз для своєї доньки.

Гінді підхлібило се дуже, але вона не думала пристати на пропозицію богачки.

Аж раз переходячи ненадійно коло її помешканя, подумала, що відпродати капелюх не було би так дуже злим ділом, як би лиш покрила всі видатки тай дала ще що заробити.

Ся думка вчепилась її і щораз більше їй подобалась.

Вже дві суботи переходила в нім; усі її виділи і подивляли, чи не досить їй того? Капелюх борше чи пізнійше почорніє, попсує ся, а гроші грішми. Їй так жаль було видавати гроші, та лиш тому видала їх, що хотіла конче повеличатись капелюхом. Але коли тепер хочуть їй гроші вернути, то була би дурна, аби сего не використала.

— А може то не правда, може сусідка лиш так говорила? — насувалось їй на думку. — Купить не купить, а поторгувати можна, чому не піти самій та не запитати ся? — думала резолютна Гінда.

Жидівка справді рада була купити капелюх, бо ніяк їй було їхати до більшого міста.

Гінда перерахувала всі видатки, та ще наложила двадцять крейцарів. Богачка не хотіла тільки дати, і обі зачали довго торгувати ся.

Врешті згодили ся — Гінді вернули ся всі видатки, ще й пять крейцарів лишило ся їй зарібку.

То був добрий гешефт.

Перехресні стежки.

Повість

Івана Франка.

I.

— А, пан меценас! гратулюю, гратулюю! Може тішити ся наше місто, що дістало такого блискучого оборонця. О, такої оборони наш трибунал давно не чув!

Се було на вулиці, перед будинком карного суду в однім із більших провінціональних міст. Власне вибила перша, карна розправа скінчила ся і з суду виходили купами свідки — селяне, Жиди, якісь ремесники, поліційні стражники. Адвокат др. Євгеній Рафалович вийшов також, вирвавши ся з поміж своїх клієнтів, цілої купи селян, що були оскаржені за аграрний бунт і тепер, дякуючи його блискучій і вмійній обороні не тільки були увільнені трибуналом, але надто мали надію в дорозі цивільного процесу виграти те фатальне пасовиско, із за котрого знялась була буча. Вони з слізми в очах дякували д-ру Рафаловичу, та сей збув їх коротко, навчив, що мають робити далі і вийшов із темнуватого судового корідора, де, що правда, було холоднійше, ніж у залі росправ, але про те стояла курява від давно не метеної долівки, було брудно і тісно. Він пішов на вулицю, глибоко відітхнув розігрітим, але хоч троха свіжішим повітрям і не зупиняючи ся йшов на перед, байдуже куди, щоб тільки вийти в посеред тої купи людей, у котрій — він знав і чув се — всі звертали на него очи, всі шептали про него.

Сеж нині був його перший адвокатський виступ у цьому місті, куди він отсе тільки що переніс ся. Від нинішньої оборони мало залежати його дальше поведжене на новім ґрунті, і він чув се, що нинішній виступ удав ся йому дуже добре. Він був дуже задоволений, але держачи ся старого правила „*aequam servare mentem*“, мав вид не то байдужно-спокійний, не то занятий чимсь і йшов не озираючись, не спішачись і не звертаючи уваги ні на що постороннє.

Оклик, що залунав із другого краю вулиці, вивів його з тої рівноваги. Він озирнув ся і побачив, як півперек вулиці, кланяючись капелюхом і весело балакаючи, наближав ся до него середнього росту підстаркуватий панок з коротко остриженим ріденьким волосем, рудими, сивавими вусами, одягнений у чорний витертий сурдут. Др. Рафалович мав бистре око і добру память, але не міг пригадати собі, щоб де небудь і коли небудь знав сего панка. Панок видно й сам догадав ся сего.

— Що, не пізнають мене пан меценас? — говорив він радісно і дуже голосно, немов бажав, щоб і прохожі чули його слова. — А, не диво, не диво! Давні часи, як ми бачились. Ще й як бачились! Ану, прошу придивити ся мені добре, прошу пригадати собі, га, га, га!...

Він стояв на тротуарі, всьміхнений, спотілий, з капелюхом зсуненим на потилицю, простягнувши до меценаса обі руки, немов готов був на перший даний знак кинути ся йому в обійми.

Меценас мовчав добру хвилю, заложивши цвікер на ніс, придивляв ся панкови, всьміхав ся, покашлював, а далі сказав:

— Даруйте, пане, не можу пригадати.

— Валеріян Стальський! — з тріумфом скрикнув панок і знов зробив рух руками, мов би хотів кинути ся в обійми дра Рафаловича. Але сей усе ще стояв недвижно, з поважним лицем, на котрому видно було напружене і надаремне шуканє в закамарках споминів.

— Стальський... Стальський, — повторяв він механічно. — Даруйте пане!... Будьте ласкаві, допоможіть моїй памяти! Йй Богу, стидно мені, але ніяк не можу...

Та нараз він ударив себе долонею в чоло.

— Ах! Ото з мене забудько! Пан Стальський, мій домашній інструктор у третій... ні, pardon, у другій гімназійній класі!

— Так, так, так! — притакував Стальський і руками і головою і всім тілом. — Видно, пан меценас не забули. А якже, а якже, домашній інструктор... неправильні латинські verba, памятаєте?

— Га, га, га! Партіципiальні конструкції, ablativus absolutus! Ну, як жеж вам поводить ся, пане Стальський?

Меценас узяв подавані йому від давна обі руки Стальського і стиснувши їх у своїх пухких долонях випустив. Стальський урадуваний, балакучий ішов обік нього.

— Дякую, дякую! От живу, аби жити.

— Маєте тут яку посаду?

— А вжеж, а вжеж! Я в суді. Пан меценас ще тут незнайомі... Я тут офіціал при помічнім уряді, маю під собою регістратуру. О, я служу вже п'ятнацять літ!

— Алеж ви, здаєть ся, були в війську?

— Так. Власне тоді, як я пана меценаса вчив, мене в шестій класі відібрали до війська. Дурний чоловік був. Було шанувати ся, зістати офіцером... Ну, я там зразу троха шарпав ся... Знаєте, в війську мусить бути субординація. Так я й став на фельдфеблю. А вислуживши десять літ я пішов і дістав місце канцеліста при суді. За п'ять літ чоловік авансував — ось вам і вся моя кар'єра.

Вони йшли довгою, простою вулицею, що вела на дворець залізниці. Липневе сонце стояло майже над головами і пекло немилосерно, а довкола вулиці були самі мурні і стіни, ніде ані садка ані дерева. Духота. Меценас ізняв капелюх і мов вахлярем холодив ним спітніле лице, обтерши перед тим краплистий піт із чола хустиною.

— Алеж то пражить! — промовив він.

— Пан меценас певно на дворець ідуть? — запитав Стальський.

— Ні.

— А чогож пан меценас ідуть сею вулицею? Маєте тут діло до кого?

— Борони Боже! Я властиво хотів іти на обід.

— На обід? Тут пан меценас у когось обідають?

— Ні. Хочу пошукати якоїсь реставрації. Вчора і позавчора, поки була розправа, я не мав часу шукати і обідав у готелю.

— Так, то пан меценас до готелю заїхали?

— Так. Під Чорного орла. Знаєте, я тут чужий. Маю кількох знайомих урядників і професорів гімназійних, але всі вони на урльопах, на вакаціях, пороз'їздили ся. То я заїхав до готелю і там сиджу, поки знайду собі помешканє. Але їда там не смакує мені.

— Ну, певно! Прощу, я пану меценасови покажу дуже добру реставрацію. Прощу отсюди!

І Стальський зігнув у бокову вуличку і йшов обік Рафаловича, не перестаючи говорити.

— Ах, так! То пан меценас у готелю! Ще не маєте помешканя! Ну, в такому разі, надіюсь, не відкинете моєї послуги. Позвольте, щоб я допоміг вам винайти помешканє. Яж тут усюди знайомий!

— Але і овшим, пане Стальський! Дуже вам буду вдячний. Тим більше, що у мене й писанини ще купа, нема коли бігати по місті шукаючи хати.

— О, я вам се зроблю живо! Будете вдоволені. А деж ваша фамілія? Також у готелю?

— Фамілія? У мене жадної фамілії нема. Я сам самісїнький.

— Як то? Пан меценас нежонаті?

— Ні, пане.

— А, так! На кавалерській стопі! Ну, так, то що иньше! Так же мені й говоріть! Але ось ми вже й прийшли. Чи волите обідати в спільній столовій, чи може окремо?

— Та мені байдуже, — мовив адвокат. — От хиба як би ви були такі добрі обідати зо мною, то можна б замовити окремиї покоїк.

— Я такий рад, що здивав пана меценаса — —

— Ну, як так, то добре, обідаємо разом! Замовляйте покоїк! — мовив меценас і оба ввійшли до реставрації.

II.

Поки Стальський бігав та балакав з кельнером, потім із старшим кельнером, далі з самим шефом реставрації, др Рафалович стояв на вузенькій веранді перед реставрацією, відділеній від вулиці залізними штахетами і обставленій великими олеандрами в деревляних шапликах. На веранді стояло кілька деревляних столиків, круглих і обтягнених цератою, так що здалека могли виглядати як мармурові. Веранда виходила на південь і пекла ся на сонці, то при столиках не було нікого, тай із нутра реставрації не чути було такого шуму, який свідчив би про велику купу гостей. Місто жило ще переважно патриархальним житєм; найбільша часть людей із тих, що могли дозволити собі на порядний обід, столували ся дома, в сінях. До того ж се було літо, пора вакацій; заможнійші, що бували тут звичайними гістьми, повибирали ся на село, на купелі або й так у гори і в реставрації було досить пусто.

Та дру Рафаловичу байдуже було до сего. Похожаючи по веранді, поки там для него готовили окремий покій і поки Стальський третій раз розповідав, якого то незвичайного гостя має реставрація і як близько він з ним знайомий, меценас силкував ся відсвіжити в своїй пам'яті образ сего свого колишнього вчителя. Правда, його незвичайна пам'ять допомогла йому по кількох хвилинах напруженого шукання віднайти його назву, розпізнати фізіономію Стальського, хоча від часу, як вони видали ся, минуло звиш двадцять і пять літ. Але Рафалович чув, що за тим першим образом у його тямці тягне ся ще щось, якесь неясне, але болюче, неприємне чутє, і тільки ненастанне балаканє Стальського не дає тим споминам виплисти на верх і дійти до повної свідомости. Та тепер, коли Стальський віддалив ся на хвилю, Рафалович напружив ще раз свою пам'ять і давні спомини звільна почали виринати в душі.

Ах, так! Стальський був поганим інструктором. Рафалович, малий, слабовитий хлопчина, дуже бояв ся його, вусатого і зовсім уже дорослого парубка. І мав причину

бояти ся. Знаючи, що хлопчина сирота і має тільки опікуна, сільського сьвященника, Стальський держав хлопчика остро, не стілько вчив, скілько бив, штуркав і всякими способами карав його. Облесний супротив його опікуна він був брутальний супроти него, ніколи не заговорив щиро, а все або з гнівом, або з кпинами. Рафалович ще й тепер аж стрепенув ся мов від наглого подуву холодного вітру, коли пригадав собі той настрій вічного страху, суму і отупіня, в яким находила ся його дитяча душа цілого півтора року, поки Стальський був його інструктором. Йому живо стала в пам'яті та дика, безтямна радість, з якою він повитав відомість про те, що його інструктора відібрали до війська і що він уже не буде під ним.

І ще одно пригадало ся дру Рафаловичу, одна дрібниця, що не мала звязку з його шкільною наукою, але характеризувала Стальського, найсильнійше вбила ся в його дитячу пам'ять і довгі літа мулила його, мучила і боліла мов тернина вбита в живе мясо. Факт був такий. Стальський жив на одній квартирі з малим Рафаловичем. Опікун привозив малому харчі з села і одного разу перед сьвятами привіз добрий шмат ковбаси також для Стальського. Сей поділив собі ту ковбасу на рівні порції так, щоб вистарчила йому на два тижні, а боячи ся, щоби хто не вкрав йому сего добра — на квартирі жило ще кілька школярів, — сховав її десь у скриток звісний тільки йому самому. Мудро виміркував він той скриток: жаден школяр не міг знайти його. Кілька день усе було добре, та одного разу Стальський влетів до комнати весь червоний, лютий і наклав ся на першого-ліпшого школяря, що попав йому під руку:

— Де моя ковбаса?

— А хйба я сторож від твоєї ковбаси? — відповів сей на пів зо страхом, а на пів зо сьміхом.

— Ти мусиш знати! А во, сьмієш ся! — кричав Стальський попадаючи що раз у більшу лютість. На щасте школяр, до якого він причепив ся, був із одної класи з ним і хоч молодший, та про те сильний і відважний. На меншого був би Стальський зараз кинув ся з кулаками, на него не сьмів.

— Сьмію ся, бо мені сьмішно, — відповів сьей.

— Чого сьмішно?

— Того, що ховаєш ся з тою смердячою ковбасою, мов би ми всі тут тільки й чигали на неї, а про те таки наскочив на якогось злодія.

— Певно кіт занюхав! — докинув мов з нехотя иньший школяр, що сидів при столі і робив задачу.

Стальський став раптом мов облитий водою. Справді! Він і не подумав про се! Не що тільки кіт! Бо коли би людина, то була би взяла всю ковбасу; а то щось розірвало бібулу, якою вона була обвинена і витягло тільки один кусник. Він постановив собі допильнувати, зловити злодія! Пів дня ходив він у глибокій задумі, вимірковуючи, як би се зробити. Врешті видумав хитре сильце, наставив його в своїй криївці і пізно в ночі ляг спати. Десь коло півночі всіх у хаті збудив страшенний м'явкіт на стриху. Стальський зіскочив зі своєї постелі, немов і доси не спав і тільки й ждав сего.

— Ага, маю злодія! Маю злодія! — шептав він затираючи руки. Засьвітив сьвічку і встроїв її у ліхтарню; а потім узявши мішок подав ся на стрих. За хвилю вернув з закровавленими руками. Кіт видно розуміючи, що йому грозить, хоч у сильці, боронив ся завзято. Але Стальський мав його в мішку, потрясав ним, бив до одвірків, копав ногами, а потім завязавши добре замкнув до своєї скриньки і ліг спати.

Те що було потім, чотири чи пять день, Рафалович згадує як якийсь страшний, обридливий сон. Стальський мучив ката найріжнішими способами: бив його в мішку на осліп, вішав за ший, прищемивши хвіст розколотим з одного кінця поліном, виривав пазурі, випікав очи, колов шилом, напихав у ніс товченого перцю і скла. М'явкіт, жалібний писк нещасного ката чути було здалека, хоча Стальський робив свої катівські операції в садівницькій будці, що стояла серед широкого саду далеко від людських хат. Рафалович ще раз здрігнув ся пригадавши собі, як він усі ті ночі, чуючи далеко той м'явкіт, не міг заснути і як одного вечера зо слезами цілував руки Стальського просячи, щоби дарував жите котови. Але його просьба

була даремна. По п'ятьох днях кіт таки здох; здасть ся, його доконав сильний мороз. Але малому Генюви ще довгий час що ночі причувало ся жалібне м'явканє і котячий писк, мов плач малої дитини; він кидав ся крізь сон, кричав і плакав, а рано вставав змучений, з болем голови і закислими очима.

Все се згадав тепер др. Рафалович, ходячи по веранді. Колишній страх перед сим чоловіком змінив ся на обридженє і глибоку антипатію.

— Чого се він признаєть ся до мене? — думав Рафалович. — Чого тішить ся і заскакує, мов би ми були Бог зна якими приятелями?

На сі питання він не знаходив відповіді. Він не був забобонний і не вірив у стрічі, але його думка зі старої традиційної привички зложила ще одно питанє: — Що воно значить, що на вступі в нове житє мені перебігає дорогу отся скотина в людській подобі?...

III.

— Перепрашаю пана меценаса, що трошка забарив ся, — скрикнув Стальський вибігаючи на веранду. — Але прошу, прошу! Пан меценас певно вже десь голодні. Аджеж то швидко друга година буде! Ну, дякую, від сніданя до тепер бути натще!...

— О, ні, я підчас павзи ходив на перекуску, — спокійно промовив Рафалович, ідучи обік Стальського тисними і брудними сходами на перший поверх. Тут було „касино“, тепер зовсім порожнє, зложено з трьох покоїв і залі для танців. У білярднім стояв уже заставлений на дві особи столик, а при нім кельнер з реєстром страв і серветою під пахою.

— Прощу, чим можу служити пану меценасови? — промовив він кланяючи ся Рафаловичу.

Сей замовив обід на дві особи. Перед обідом випили по чарці старки „на відновленє старої знайомости“, як мовив Стальський. Рафалович справді був голоден, а відновлені перед хвилию спомини не дуже заохочували його

до розмови з паном офіціалом. За те Стальський і пючи і їдячи балакав, мов рад був, що знайшов когось охочого слухати його.

— Го, го! Я то знав, що з пана Евтенія Рафаловича будуть люди. Ще як се був малий Генцьо, то вже було видно, що то голова не аби яка. Я то ніби строгий був, свою повагу показував, але я так любив малого Генця, як свою дитину! Прощу не гнівати ся... я вже тоді був парубок під вусом. Що правда, то правда. Тай потім я не перестав інтересувати ся... О, яка то була радість, коли я прочитав у Народівці, що мій елєв, пан Евтеній Рафалович, одержав на львівськїм університетї степенъ доктора прав. Прощу вірити!... Ну що, адже пан ані брат мені, ані сват... а вже таке дурне серце в чоловіка, тїшить ся чужим щастєм, сумує чужим смутком так як своїм власним.

Евтенію не знати чому в тій хвилі причуло ся жалібне мявкотанє катованого кота. Він поклав ложку і з виразом не то здивованя, не то трівоги видивив ся на Стальського.

— Що пан меценас побачили на мні? — запитав сей перериваючи балаканє і озираючись по собі.

— Нічого, — відповів Евтеній. — Прощу, пане, їдьте!

— Ах, я такий рад, що бачу пана меценаса, що буду мати те щастє бачити вас частїйше — позволять пан меценас говорити собі ви?

— Прощу, прощу!

— Се краще! Якось більше від серця розмова йде. Не люблю того передаваня через третю особу. Перепрашаю, правда, що пан меценас практикували в Тернополї?

— Так, я був там три роки у адвоката Добрицького.

— О, знаю, знаю! Я докладно слїдив за кожним кроком пана меценаса на публичнїй, так сказати, аренї. Особливо від коли ви стали оборонцем у карних справах. Знаєте, пане, скажу вам без компліментів... я чув тільки одну, нинїшню вашу оборону, але читав справозданя з кількох процесів, де ви боронили... Такого оборонця наша адвокатура давно не мала.

— Прошу, пане Стальський, будьте ласкаві обідайте! Бачите, я їм за двох і не думаю бути ситим вашими ласкавими компліментами.

— О, що те, то ні! Борони Боже! Жадні компліменти — живо заговорив Стальський махаючи руками узброєними одна в ніж, друга в вилки. — Се навіть не моя думка. Се загальна думка в тутешнім суді. Сам пан президент — ви завважили, як пильно він прислухував ся вашій обороні, як ішов за вашими слідами в своїм резюме? — Отже сам президент по розправі, виходячи з суду, сказав до прокуратора: „З таким оборонцем то приємно провадити розправу.“ А прокуратор йому, на се: „О, так, се одна з найясніших голов у галицькій адвокатурі. Шкода, що не пішов на судию, міг би був зробити карієру.“ О, так, пан меценас приносять іс собою до нас найліпшу славу.

Щоби звернути розмову на иньшу тему, Рафалович попросив Стальського оповісти йому дещо про відносини в тутешнім суді, що може могло би бути йому придале в дальшій діяльності. Стальський і овшім! І з уст, що тільки що так і бризькали симпатією та компліментами, полили ся потоки неймовірного бруду, спліток і погані. Президент був колись здібний судня, але тепер стуманів, дома ним командує кухарка, проста, погана баба, а в суді його канцеліст, хитрий Жид і страшенний хабарник. У суді правило, що з Жидом ніхто не виграє справи. Дехто не хоче вірити, щоби президент брав половину хабарів, які одержує його канцеліст, але він, Стальський, певний того, бо хоча президент удовець і бездітний, але має цілу купу свояків по братови, неробів та марнотратників, що ссуть його мов п'явки. А совітник Н. і з роду був вісімнадцятий туман. Се той сам, що ще бувши адюнктом у Печеніжині засудив сам якогось хлопа на смерть і зараз же написав до Голомуца по ката; аж коли кат зателіграфував до надпрокуратора у Львові, чи має їхати до Печеніжина, довідали ся висші власти про сей незвичайний засуд і взяли його відтам. Про око його зробили хорим на умі, якийсь час продержали у Кульпаркові, а потім вернули знов на посаду. Кажуть, що у него сильні плечі, протекція. Инь-

шого були би спенсіювали, йому дозволяють дослугувати до повної пенсії, але самостійно він ніяких справ не веде, тільки все сидить у трибуналі, заробляє на пенсію, як кажуть, не головою, а — гм, гм... За те совітник М. кар'яр. До канцелярії прийде на годину. Справи за него провадить практикант, він тільки перегляне, понідписує що треба, тай далі до кавярні. Там уже жде на него партія, в кожній порі дня иньша. Жінку має язю — не дай Господи! Проста, ординарна Мазурка, ростом гренадир, обємом — бодня, язик — десять перекупок. То вона вже знає, де його шукати. Пан совітник скоро перечує, що вона пошукує за ним, зараз дає драпака, бо як магіфіка зловить, то не питає, що то пан совітник і що народ збігаєть ся, а бере пана радцю за боже пошите і тягне до дому, а ще приговорює по дорозі, та так приговорює, що аж на третю вулицю чути. О, то страшна баба! Можу сказати, що в нашім суді її найгірше боять ся всі. Навіть пан президент трепещить перед нею. Знаєте, раз була історія...

Скінчили обід, позакурювали цигара. Евгеній велів принести чорну каву. Стальський усе ще оповідав міські сплітки і судові скандали: про третього совітника, про адюнктів, далі перейшов на політичну власть, перемив кістки пану старості, пані старостині, панам комісарям і лагодив ся перескочити до податкового інспектора, коли Евгеній випивши каву зирнув на годинник.

— Ну, пане Стальський, — мовив він устаючи, — дуже мені приємно в вашім товаристві, але пора мені до мого готелю.

— Ай, ай! — мовив Стальський зирнувши також на годинник. — Ото, я забалакав ся, а то вже далі третя. У мене в канцелярії також троха рестанцій. Не буду заходити до дому, а піду просто.

Евгеній подзвонив, заплатив і вийшов. Йому хотіло ся спекати ся Стальського, котрого балаканє псувало йому пообідній гумор, але Стальського не так легко було спекати ся.

— Пане меценас! — мовив він зворушеним голо-сом, — позвольте мені віддячити ся вам за вашу добрість і за нинішнє угощенє!

— Алеж пане, нема за що. Мені самому... все таки краще у двох, ніж самому обідати.

Вони були на вулиці перед реставрацією, відки їх провели кельнери з низькими уклонами.

— Ви куди тепер? — спитав Євгеній.

— О, я ще проведу пана меценаса до готелю. До канцелярії ще маю пару мінут вільного часу.

— Я не хотів би забирати вам час.

— Алеж прошу! Що мені з ним робити! До дому не хочеть ся йти, а канцелярия не втече.

— Значить, і ви кавалер, коли вас не тягне до дому? — з усміхом промовив Євгеній.

— О, не вгадали! — мовив Стальський. — Я жонатий, уже десять літ. Але моя жінка — ге-ге-ге — уцивілізована на стілько, що не скаже мені нічого.

— Нічого не скаже? Коли ви не прийшли на обід?

— Так, пане, не скаже нічого.

— То певно її тут нема, виїхала десь на село?

— Ні, пане, сидить дома.

— Ну, то може німа — вибачайте, що так скажу.

— Ні, не німа.

— Ну, в такім разі се якась ідеальна жінка. Перший раз чую про жінку, котра може нічого не сказати мужови, коли не прийде в пору на обід.

— Видите, пане мепенас, се все залежить, як би то сказати — від цивілізації... від тресури. Котрий мужчина не вмiє поводити ся з жінками, той лiпше зробить, коли не буде женити ся. А вмiючи можна все зробити.

І знов Євгенію не знати чому і відки причув ся розпучливий м'явкіт катованого kota. Він здригнув ся, попрощав ся зі Стальським і пішов до свого готелю.

IV.

Другого дня була неділя. В суді не було ніякого діла, тож др. Рафалович спав троха довше, спочиваючи по труді. Була вже осьма. Звішені стори готелевого вікна пропускали лагідне, червонясте сьвітло. Євгеній тільки що

прокинув ся, простягнув ся, позіхнув і смакував розкіш безжурного спокою. По під його вікнами туркотіли вози, з далека чути було гомін народу, гук дзвонів, свист і гуркіт раннього залізничного поїзду, що саме о тій годині виходив до Львова. Але все се не докучало молодому адвокату, з давна привичному до міського шуму. Навпаки, вся ся музика многолюдного, рухливого міста, особливо в деякім віддаленю, настроювала його на якусь добродушність, розвивала в його душі чуте якоїсь повноти буття, якоїсь любої домашности, подібне до чуття того чоловіка, що з лісової самоти вернув до дому на лоно многолюдної та говіркої сім'ї.

Та нараз до дверей його покою застукано і заким іще він успів відізвати ся, двері відчинили ся і в них показала ся руда голова Стальського.

— Добрий день! — промовив він весело. — О, пан меценас іще спочивають. Перепрашаю, перепрашаю... я думав...

— Але, прошу! Я не сплю. Власне хотів уставати.

— Ну, то я зажду... Піду пройти ся, поки пан меценас...

— Алеж ні! Вийдіть! Я не панночка, мене не заженете.

Стальський увійшов і запер двері за собою.

— Прощу, сідайте! Я зараз устаю. Так чоловік намучив ся в остатніх днях...

— Алеж то зовсім розумно, що спочиваєте. Треба шанувати сили, — мовив Стальський поклавши на однім кріслі капелюх і ліску і сідаючи на друге. В лагіднім полусьвітлі було видно, що він сьогодні був одягнений чистійше, краще, ніж учора, підголений і підстрижений; очевидно він ішов сюди просто від фризiera, бо від него пахло ще кольонською водою і вуси були сьвіжо нафіксовані.

— Я гадав, — говорив він, поки Евтєній мив ся, брав чисту сорочку і одягав ся, — я думав, що пан меценас мають сьогодні троха більше часу, та підемо разом оглянути помешканє.

— Яке помешканє?

— Як то, пан меценас уже забули, що вчора говорили мені, чи не міг би я знайти...

— Ага, ага! Ну, так щож?

— Я вже знайшов. Гарне помешканє, поверховий дім, фронт на вулицю, довкола сад, а затильні вікна виходять на міський парк. Чудесне положенє при головній вулиці, недалеко ринку і недалеко руської церкви. Немов сотворене на канцелярию для популярного адвоката.

— О, пане Стальський, дуже вам вдячний!

— І надіюсь, що будете мати за що дякувати. Я знайомий з властительом. Як на ваше щастє від першого опорожнюють ся в низу два покої з передпокою — то би була гарна канцелярия, і на поверсі також два покої з кухнею, то би було помешканє для пана меценаса. Здасть ся, вам обширнійшого помешканя не треба?

— О, ні, не треба! Дуже мене зацікавив ваш опис. Надіюсь, що мені сподобасть ся те помешканє. А якаж ціна?

— Жид дорожить ся троха. Прийде ся ще поторгувати ся. Хоче за обі партії по 25 ринських місячно.

— Значить разом 50 місячно або 600 річно? І кажете, що в добрім місці?

— Можуть пан меценас бути певні! Я би на лихе навіть не дивив ся.

— І се по вашій думці дорого?

— Ну, як на Львів, то не було б дорого, але як на наше місто, то трохи солоно. Треба буде поторгувати ся. Думаю, що коли пану меценасови сподобає ся хата і схочуть наймити на рік, то він дасть за 500 ринських.

— Ну, се було б дуже гарно!

— Чи вже пан меценас готові? Можемо зараз піти оглянути.

Меценас був готов до виходу. Але вийшовши він пригадав собі, що ще не снідав. Зараз коло готелю була цукорня, де він звичайно пив каву, то й тепер він звернув ся туди.

— Я ще не снідав, — мовив він до Стальського. — Прошу, зайдіть зо мною на сніданє!

— Дякую, я вже по сніданю.

— Ну, то випете келішок коняку. Прошу, не робіть церемонії.

Сидячи при круглім мармуровім столику і попиваючи горячу каву др. Рафалович придивляв ся Стальському, що не переставав балакати і оповідав йому притишеним голосом різні міські новинки. На лиці Стальського видно ще було білі плямки з пудру, яким обсіпав його фризнер; зрештою на ньому малювало ся щире вдоволенє. Не знати, чи з того вдоволення, чи може після випитих двох келішків коняку кінець його носа троха зачервонїв ся і в очах грали огники. Меценас дивив ся на него тепер далеко ласкавійшими очима, ніж учора, може під впливом доброї новини, яку приніс йому Стальський, а може й для того, що сей оповідав сьогодні веселійші річи, ніж учора. Сьогодні в місті мали відбути ся збори робітників, що хочуть домагати ся загального голосованя, але пан староста забронив, га, га... „Доки я тут старостою, — сказав комітетовим, — доти ніякого віча ані збору в моім повіті не буде.“ Вчора до старости привезли величезного сома зловленого в сусідній ріці і староста дав за него рибакам два ринські. Жид, у котрого меценас має винаймати помешканє, се перший міський богач і лихварь; він будує тепер три нові дома; от би пан меценас добре зробив, як би відкупив від него ту каменницю, в котрій тепер має оселити ся!...

Зі слів Стальського віяла сьогодні щирість; не чути було тої злобної ноти, яка так немпо доторкала Евгенія вчора. Кинувши оком на ранішні газети меценас заплатив і вони оба вийшли з кавярні. Ринок і вулиця, що веда до церкви, були повні сьвяточно поприбраних міщан і передміщан. Дзвони гули і грали в повітрі. Сонце сипало золотим, ще не дуже палким промінем із безхмарного неба. Від ріки, що широким луком обгинала місто з двох боків, тягло вохким холодом. Було чудово гарно, весело, привітно довкола і меценас ішов звільна, роздивляючи ся приязно на всі боки, немов знайомлячи ся з цілим окруженєм. Се перший раз сьогодні він чув себе в сьому місті як дома.

Нараз щось немов шпигнуло його; він стрепенув ся, мов би несподівано діткнув ся проводу електричної батерії. Озирнув ся направо, не зупиняючись на ходу. На-

проти́в него йшла висока, струнка жіноча постать у скромній чорній сукні, в чорнім капелюшку з простеньким білим пером, з лицем заслоненим чорним, досить густим вельюном. Здалека він не міг розпізнати її лица; те, що так торкнуло його, було якесь неясне загальне вражінє, вражінє її постави, росту, рухів, ходу — рівного, повільного і плавного. В тім усім було щось таке, що відразу порушило в його душі якісь давні спомини і прошибло його наскрізь. Вона йшла напроти него і його очі сидкували ся пізнати її лице під вельюном. Але не доходячи яких десять кроків вона звернула на право, вмішала ся в густу купу міщан, що сунули до костела і шезла. Евтєній був би радо пішов за нею, але не міг сего зробити, маючи обік себе Стальського і направивши ся з ним разом оглядати помешканє. Стальський занятий оповіданєм якоїсь новини, а потім хвилевою шептаною розмовою з якимось стрічним міщанином не бачив чорної дами.

У Евтєнія сильно забило ся серце, в голові зату́манило ся і він зупинив ся та оглянув ся за Стальським.

— Що се таке? — думалось йому. — Вона чи не вона? Ледви, щоб вона! Відки б вона взяла ся тут? Але постава її, хід її, той хід, котрий я, здаєть ся, пізнав би між тисячами. Та ні, не може бути, се не вона! Тихо ти там! Тихо!

І він долонею натиснув на груди в тім місці, де сильно било ся його серце.

Стальський переговоривши з міщанином надбіг. Бачучи, що Евтєній держить ся за груди, він зирнув на него уважно.

— Ов, а се що? Пану меценасови щось недобре?

— Мені? Борони Боже! Або що?

— Що пан меценас держать ся за груди. І зблідли пан меценас!

— Се нічого! — мовив Евтєній пускаючись іти далі. — Се у мене часом буває... такі маленькі атаки. Давнійше то було гірше, але тепер, Богу дякувати, вже рідко.

— Але то може бути небезпечне. Може яка серцева хиба?

— Щось там таке, але властиво нема про що й говорити.

— Але все таки треба би зарадити ся лікаря.

— О, я вже лічив ся. І власне лікарі успокоїли мене. Ходімо, пане! Далеко ще до того помешканя?

— Ні, вже близьенько. У нас тут загалом нема великих віддалень. Передмістя як ковбаси, попротягали ся кожде на пів милі і ще дальше, а середмісте все при купі, мов на тарели. Се має свої вигоди, але має й невигоди. Занадто акустичне місто.

— Акустичне?

— Так! У однім кінці чихнеш, у другім чути. Ні з чим найменшим не сховаєш ся перед цікавими очима. А що цікаві очи побачуть, те цікаві язики розмолотять, роздують, розбовтають у двоє, в десятеро. Се вже у нас так. Усі від того терплять, бо кождому можна пришпилити латку, але при тім усі займають ся тим же ремеслом. Усякий думає: пришпилюють мені латки, давай, буду й я пришпилювати иньшим! І так живемо. Не один з разу лютить ся, обурюєть ся почувши дещо на себе, а потім перестане, втягнеть ся, а головно: переконаєть ся, що кождий у такій самій кваші, як і він. Ну, та ось ми дійшли. Прошу сюди у фіртку. Та дай Боже щасливо!

V.

Др. Рафалович швидко мав нагоду переконати ся, що Стальський не пересолив говорячи, що місто збудоване дуже акустично. Відповідно до прийнятого звичаю йому прийшло ся зробити візити у всіх гонораціорів міста. Він був у президента суду, потім у старости, потім у бурмістра; далі пішов до віцепрезидента суду, до податкового інспектора і до директора гімназії; потім прийшлось обійти всіх судових совітників по старшині, бути у латинського і руського пароха, у комісаря від староства, у декого з лікарів і декого з гімназійських учителів, а в кінці у колегів-адвокатів, у нотарія і у виднійших міських купців та богачів. І він міг завважити, що на скільки жіноча

часть товариства дуже зацікавлена ним і приймає його надзвичайно чемно як кавалера і дуже добру партію, о стільки „урядові шпички“ (так перекладав Стальський німецький термін *Spitzen der Behörden*) виявляли супроти него певну добродушну протекційність, а деякі в чотири очи давали йому дружні поради і науки. Староста мовив :

— Тішу ся дуже, що наш повіт дістав такого здібного адвоката, але... Пан мецenas не візьмуть мені то за зле, коли скажу по щирости... Я старий чоловік і хотів би мати в повіті спокій *in politicis*. Жадних там віч, зборів, читалень, агітацій, товариств. Я чув, що пан мецenas мають троха демагогічні амбіції. Прошу не гнівати ся, говорю, що думаю. Я просив би дуже і дуже, щоб мені не тес... Я мусів би виступити против того як найострійше, а в таким разі не сумніваю ся, що й канцелярия пана меценаса мусіла б потерпіти. А користи з того і так не буде ніякої. А я обіймаючи власть у повіті присяг собі, що доки живу, то піддержу авторитет власти без ущербу і отсе, Богу дякувати, двацять літ стою як той журавель на своїй сторожі. Прошу, пане мецenas, до побаченя, і нехай се буде між нами, але пам'ятайте, не робіть мені неприємностей!

Пан президент суду мовив :

— Дуже мені приємно... Щиро рад... Справді, по вашій першій розправі я сказав до прокуратора: ну, з таким зашитником то приємно провадити розправу, ніколи не дасть заснути. Йй Богу! Тільки... даруйте, пане мецenas... ви тут у місті чужі, не обзнайомлені з відносинами, а те, що ви наняли помешканє в домі Вагмана... Прошу дарувати! Не хочу, щоб ви підозрівали мене в бажаню образити вас, але по щирости мовлю вам, се може дати причину до ріжних поголосок. Не перечу, помешканє для вас догідне, але той Вагман — ви може сего не знаєте, — то найтяжша пявка в нашім повіті, лихварь, чоловік, що не цураєть ся найбруднішого гешефту. Особливо він любить закидати сіти на урядників і адвокатів. Уже три многонадійні адюнкти пропали через него: один заліз у довги і повісив ся, два другі посунули ся до дефравдацій і фаль-

шования документів і були прогнані з суду. Прошу вас, остерігайтеся того чоловіка.

Податковий інспектор, старий кавалер, чоловік жовчний і злий на язик, по перших привітаннях і байдужих фразах відразу скочив на сю саму тему.

— Ха, ха! Чув я, чув, що пан „презус“ остерігав вас перед Вагманом. Не хочу боронити Вагмана — зрештою думаю, що пізнаєте його ближше, в усякім разі варто, цікавий чоловік, хоч і лихварь. Але пан презус має рацію, що остерігає перед ним, бо ті всі три многонадійні адюнкти — правда, він так називав їх? — то його кузини! Ну, адюнктом не був з них жаден, се вже евфемізм пана презуса. Тільки один скінчив з бідою права і був на судовій практиці і той повісився, але не через Вагмана, а більше з вини самого пана презуса, що не хотів поплатити його фальшованих векслів; а два інші, то прості голодранці, писарчуки, нероби та злодюги, не варті тої гиляки, на котрій би слід їх повішати. Вони й тепер під протекторатом пана презуса їрасують по повіті і займають ся покутним писарством. Надіюсь, що в своїй практиці швидко наткнетеся на тих пташків. Було би дуже добре, як би ви як небудь повкручували їм голови, бо то небезпечні індивідуа, правдиві опришки!

Директор гімназії, котрого дім як правдивий квітник красував ся чотирма дорослими паннами, захвалював Рафаловичу приємности семейного життя і запрошував його приходити що неділі вечером на чайок. За те руський парох, у котрого також були три панни, остерігав його перед директорським чайком. Директор, се генеральний шпіцель у місті, на всіх пише доноси до намістництва, своїх учителів переслідує як своїх найтяжших ворогів, особливо жонатих і тих, що не хочуть бувати у него. Його доньки, хоч Русняки по батькови, завзяті польські шовіністки, зрештою дівчата без освіти, кокетки і вже ославлені в місті численими романсовими пригодами. „Прошу вас, — говорив о. парох з обуренєм, — се вже крайній скандал, як вони деморалізують гімназьяльну молодіж. Жаден старший і пристойний гімназьяст не уйде їх кокетерії, а торік один, здібний хлопець і порядних батьків син, утопив ся

занедбавши ся через одну з них у науках і не здавши матурн.“

А латинський пробощ оказав ся ще дїпше поінформованим. Він мовив:

— Прошу не гнївати ся, пане мецenas, — ви давно знайомі з паном Стальським?

Мецenas витріщив очи.

— Прошу не дивувати ся! Ви з ним часто сходите ся, він буває у вас, хвалить ся вашою знайомістю. Не знаю, чи ви знаєте докладно сего пана, а навіть навпаки, хочу припускати, що він підлизуєть ся вам, хоче втерти ся у вашу приязнь, щоб визискати вас для якоїсь своєї ціли. Отже вважаю потрібним остерегти вас перед ним. Се небезпечний чоловік. Се поперед усього глибоко неморальний чоловік. Поминаю вже те, що не ходить до костела, що від десятиох лїт не сповїдав ся — се може болїти мене, як тутешнього духовного пастиря, але може в ваших очах не мати доказової сили. Але прошу вас, пане мецenas, те, як він поводить ся зі своєю жінкою, то таке дике, таке нелюдське, що я не розумію, як чесний чоловік може подати йому руку.

Др. Рафалович ще дужше витріщив очи.

— Я розумію, вам дивно, що я зачав говорити про такі річі, — поспїшив поправити ся ксьондз пробощ. — І справді, на першій візиті слід би було говорити про щось приємнїше. Ну, але то вже така моя натура: що на думці, те й на язиці. А доля тої бідної Стальської дуже лежить мені на серці.

— Алез отче канонїку, — промовив др. Рафалович, — я отсе тільки перед кількома днями випадком довідав ся, що Стальський жонатий, а як виглядає його жінка і як він жиє з нею — їй Богу, не маю найменшого понятя!

— Вірю, вірю, — мовив ксьондз пробощ, — і для того не хочу розмазувати сеї неприємної теми. Може ще коли буде нагода побалакати про се. А тепер — як собі знаєте. Я остеріг вас, сповнив обовязок свого сумлїня, а ви вже міркуйте собі як знаєте.

Оттакі остереження в найріжнійших точках збирав Евгеній на кожній візиті, а обійшовши всіх міських гонораторів він мав таке чутє, немов би відбув мандрівку по якійсь слоаса махіма.

— Така невеличка купка тих матадорів, — думав він собі, а стілько у них на душі і на сумліню погані, стілько злости і взаїмних ураз! І вони живуть якось у тій затроєній атмосфері і не дуріють, не топлять ся! Та що найінтереснійше, що кожний бризькає жовчю на свого ближнього з великої любови, обкидає його болотом із найчистійшої прихильности, підрізує його добру славу зі щирої гуманности і наповнює твої уши поганю з найчемнійшими перепросинами. І се все при першій візиті! Що ж то буде далі, коли обживемо ся і десь-колись наступимо один одному на нагнітки?

Йому робило ся страшно при думці, що й його може где та сама доля: бовтнути ся з головою в отсе каламутне озеро і потонути в ньому з душею і тілом. Та у него були свої пляни роботи, що додавали йому відваги. Він постановив собі як найменше стикати ся з сим товариством і витворити довкола себе иньший сьвіт, иньше товариство, хоч би се мали бути прості передміщане та селяне. Він мав намір розпочати просьвітну роботу, а далі й політичну орґанізацію в повіті, стягати сюди помалу добірні інтелігентні сили, витворити хоч невеличкий, та енерґічний центр національного життя, — і се додавало йому духа серед важкої канцелярійної праці і серед того струпішілого та заплієнілого товариства.

(Далі буде).

ВЕЧІРНІЙ СЬВІТ.

ОПОВІДАННЯ

Бориса Грінченка.

Vive tristezza e regna.

Leopardi.

I.

Заходючи, на тихую долину
Останній сьвіт вже сонце розлило,
І золотом червоним на хвилину
Все занялось маленьке село.

І край села самотна біла хата
І дужий дуб, що віти нахиля
Над хаткою... та, мов сестра до брата,
Схидила ся під те рясне гілля.

І промінь там, пробігши листоньками,
Під дерево до коріня упав
І осняв того, хто під гілками
На камені сидів, одпочивав.

Він сам сидів, і тихою журбою
Йому чоло високе обняло:
Він згадував — і знов перед собою
Немов живе все бачив, що було.

І образи в душі вставали в його
Покинуті... і — дорогі... сім'я...
Багато так пережилось тяжкого...
Розстали ся... „І винен тільки я...“

Зостав ся він серед народу жити,
Працюючи задля села свого:
Він сіє сьвіт, а нива в його — діти.
У праці тій — єдиний скарб його.

Вже діти всі пішли до дому з школи,
Зоставсь він сам — і думи обняли,
І жаль тяжкий, що щастя вже ніколи
Він не знає... Літа його зійшли...

У темному волоссі починає
Проблискувать вже де-не-де срібло...
Найкращий час життя його минає...
І щож йому оце життя дало?

Він був такий без міри одинокий, —
Ні душечки ріднійшої нема
Й не буде вже... і сьвіт оцей широкий —
Пустиня се йому сумна й німа...

Сьвіт погасав потроху за горою...
Росла журба... Виталь почув ходу, —
Він повернувся і вздрів перед собою
Якуось постать молоду.

Несьміливо підходила до його...
Се дівчина була — її не знав.
Спинила ся, не кажучи нічого...
На личко їй останній сьвіт упав.

Вона свої спустила тихі очі,
І облило румянцем щоки їй;
Дитиною здавала ся в дівочій
Своїй красі і чистій і ясній.

Бояла ся почати говорити.
Виталь спитав: „Скажіть, що треба вам?“
— До вас прийшла... Чи не почують діти? —
„Вже розійшлись; кажіть мені, — я сам.“
— Чи скоро-б я навчила ся читати? —
„А хочете?“ — Того-ж до вас прийшла,
Хоч не пуска мене і батько й мати,
І нишком се від їх я утекла.

— Навчити ся, — скажіть, — велика може? —
 „А чом же ні? Ще швидче, ніж мала.“
 — Шуткуєте? — „Ні, правда се.“ — Ой, Боже!
 Навчіть мене!... Щаслива-б я була!...

— Давно вже я вас хочу попрохати,
 Та все... боюсь... — І змовкла з словом тим,
 Рожева вся... „Гаразд! Ходіть до хати!“
 Виталь пішов, вона ввійшла за їм.

II.

Він засьвітив і попрохав, щоб сіла.
 Нічого він у неї не питає,
 Бо боязька була така й несьміла, —
 І зараз він науку розпочав.

Не слухала — слова вона ловила
 І розумом, і серденьком своїм, —
 Така була її жадання сила.
 Де далі все вільнійш ставало їм.

Покинула школярка соромлива
 Соромитись учителя свого,
 Не страшно вже й того нового дива,
 Що він казав, — питала ся його.

А він... йому так любо не бувало
 Уже давно... й здалось йому на мить,
 Що треба так йому для щастя мало,
 Що щастя в тім, аби її учить...

Повчили ся. Вона тоді схопилась:
 — Спасибі вам!... Прийду завтра я... —
 І вибігла. Виталеві хотілось,
 Щоб попитать хоч би її імя...

Та не посьмів. Пішов за нею з хати, —
 Її давно в дворі вже не було...
 Вже ніч вдягла з зірками пишні шати,
 Широкий сьвіт спокоем обняло.

Вогні в селі ще де-не-де блищали,
 І мріяли ся біленькі хатки;
 Сріблястії тополі засипали,
 І спали вже і трави і квітки.

Заснув і дуб, вершиною високий.
 Ввесь сьвіт мовчав, і тільки не затих,
 Сьпівав сьпівець крилатий одинокий
 До зорь ясних, до квітів запашних.

Виталь стояв... І серце розцвітало,
 Послухавшись солодких сьпівів тих,
 А око там, у висоті, втопало
 Посеред зорь далеких осяйних.

Між їми там одна за всіх зоріла,
 Одна за всіх була йому ясна,
 І неземна його знімала сила
 Туди, в той край, де сяла так вона.

І так здалось — чому? — того не знає —
 Що й дівчина теж любить зірку ту,
 Що і вона очима утопає
 В глибоку небесну висоту...

III.

І з того дня що-вечера ходила
 Учити ся Раїна. І батьки
 Пускали вже, бо вдержати не сила,
 Хоч на селі й сьміяли ся дівки.

І скоро вже головою своєю
 Найпершу науку обняла,
 Розкрило ся письменство перед нею
 І жадібно знання вона пила.

Так рвала ся із темряви до сьвіту!...
 Виталь як міг ішов на поміч їй,
 І душу ту, добром сьвятим налиту,
 Він осіяв огнем палких надій.

Надій на те, що будуть тільки люде,
 І ні рабів не буде, ні панів,
 І щастя там цвісти й пишати буде,
 Де буде гурт, одна сім'я з братів.

Надій на те, що темряву поборе
 Могучий сьвіт — і змінить ся земля:
 Де сліз текло страшне, широке море,
 Там квітами вквітчають ся поля.

Надії ті їй душу обхопили,
 Схотіло ся їй собі докласти рук,
 Попрацювать, щоб швидче прилетіли
 Часи, коли не буде лих і мук...

І в дівчини у думках ясно-чистих
 До вчителя прихильність ізросла,
 Бо про добро в словах своїх огнистих
 Він їй казав у царстві горя й зла.

Прихильність та все більше виростала,
 Він помічав, хоч крила ся вона...
 Вже другая зїма отак минала,
 І розцвіла веселая весна.

Раїна вже за помішницю в школі
 У вчителя. В часи дівочих мрій
 Вже иньшої собі хотіла долі:
 По віки з їм хотілось жити їй...

А він... А він до неї придивляв ся
 І бачив він серденько золоте
 І в чистоту дівочу закохав ся,
 У все, що їй ясне було й сьвяте.

Йому її обняти не хотілось,
 Не треба уст її його устам:
 Прокинувшись, у його серце билось
 Якимсь новим, сьвятійшим почуттям...

IV.

Смеркало ся. Біля села лукою
Виталь ішов. З лісів, степів, з води —
Скрізь навкруги вже віяло весною,
А він один — сумний як завсїгди.

Заквітчані сади, гаї, долини, —
Усі дари багатї весни,
Дівочий сьпів і голос солов'їний —
Чомусь його не веселять вони.

У сьпівах тих він чує, нїби плаче
Намучений з нещастям у борнї,
За квітами блїді обличчя баче,
Знесилені від праці і сумні.

Оглянув ся, — Раїна йде до його.
Він підждав, зустрілись і пішли
У-двох вони, не кажучи нїчого...
Замислені обоє щось були.

Тодї вона озвалась мов з несили:
„Ходила я стрівати тут весну
І стрїла — вас...“ А він на те: „Зустріли
Замість весни ви осїнь тут сумну...“

Вона того мов чути не хотїла,
Спитала ся: „Ви десь хотїли йти?“
— А нї, я так... одпочивав од дїла...
Ходїть у-двох!... Блукав я без мети...

Вона тодї, за руку з їм узявшись,
(Нїколи в їх сього ще не було, —
Він стрепенувсь, немов чого злякавшись),
Промовила: „Ще далї за село.“

І повела туди, де підїймав ся
У гору шлях вузький серед кущів, —
Там тихий гай на згїрю розростав ся,
І часто там Виталь сумний сидїв.

Ослінчик там чиясь рука зробила.
Його туди Раїна привела,

Тихесенько вона з їм поруч сіла,
Мов пташечка легенька та мала.

Сиділи так, не кажучи нічого...
Несьміливо Раїна почала:
„Я змалечку нагледілась тяжкого...
Ви знаєте, я в бідності зросла...

„І жалко так було мені бездольних:
Сухий шматок, робота — все життя!
Я марила в думках палких і вольних
Їм пособить... Та як? Як би-ж знаття!...

„Коли-б не ви... коли-б не стрілась з вами
Що знала-б я? Ви сьвіт мені дали!...
Не здолюю те виявить словами,
Що я про вас... чим ви мені були!...

„Навчилась я від вас як треба жити...
Я — ваша вся... Життя мені без вас!
То — темрява... Чи можу-ж не любити,
Аж поки сьвіт мені в душі не згас?...

„Такі мені ви дорогі без краю!...“
І стихла враз, замкнули ся уста.
Відмовив він: „Еге, Раїно, знаю,
Яка душа в вас чиста, золота...

„І через те я можу вам сказати,
Чого я тут ніколи не казав...“
Замовк на мить... „Раїно, я жонатий...
Своє життя я сам собі зламав...

„Бо я не вмів прожити без дружини,
З дружиною я зжитись не зумів, —
Розстались ми... Тепер до домовини
Я жити-му як досі тут я жив.

„Не воскресу весни своєї, знаю,
Не прожену з душі того, що є,
І серцем сим побитим не з'єднаю
Уже по вік я серце нічиє.“

І він замовк... І тихо, тихо стало...
Ніч облягла неначе дужче їх...

Багато сліз, а щастя в сьвітї мало,
Багато хмар, і мало днів ясених!...

V.

Вернула ся вона сама до дому.
Не плакала: не сила плакати їй...
Судило ся серденьку молодому
Без щастя жить, без долї, без надїй.
Так, стало ся: вона йому не пара!...
Без його жить і бачити чужим
Його що-дня!... За віщо-ж ся кара?
І щож робить із серцем їй своїм?

Що їй робить? Вона не зазнавала
Ще мук таких ніколи на віку...
Знеможена Раїна бідна встала,
Промучившись всю довгу ніч тяжку.

У школу йде. На дверях новиною
Дід сторож стрів: „Учителя нема:
Поїхав десь досьвітньою добою
І не сказав куди... Та то дарма!...

„А вам є лист — ходіте лиш до хати!...
Звелїв оддати він вам до рук самим...“
Короткий лист, не довго і читати,
Та плакати — ой довго так над їм!...

„Щасливою живіть ви у спокою!
Зостаньте ся, коханий друже мій,
І чистою, і доброю такою,
Як ви тепер... Ваш образ дорогий.

„В моїй душі сияти-ме, я знаю,
Аж поки сей сумний покину сьвіт...
Та годї вже! На вік вас покидаю,
І се тепер останній мій привіт.“

Всьміхало ся з блакиті сонце й сяло,
Земля цьвіла в красї у весняній,
А серденько розбитеє ридало,
Втопаючи у темряві страшній...

1899.

ЗЛОДІЙ.

РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ

Вячеслава Потапенка.

Позаторік Іван покинув своє рідне село і подав ся сьвіт за очі. А ранійш він був хозяїном, та ще й не аби яким, було чимало всякого добра. Між селянами йшла вже балачка, щоб Івана настановить за старшину. Він і грамоту добре знав, і в кишеню за словом не лазив, і не ходив до людей за розумом, а було на радї як одріже, та ще й додасть із сьвятого письма, то і сам земський начальник рота роззявить, а громада ані писне. Вже як скінчить Іван своє слово, тоді тільки вона ніби прокинеть ся, зворухнеть ся і в один голос одмовить: „Так, воістинно так!“ І робилось завсїди так, як було Іван скаже. Знали Івана і по Петербургах; він попоміряв шлях до його, як було дідич-граф хотїв у селян відняти ґрунт, та Іван скаржив ся сенату, котрий і присудив ґрунт селянам. Івана знав сам ґубернатор, а становий бояв ся Івана, бо добре знав, що сєй ватажок за громадську власність не задумаєть ся доступитись до царя. Громада покладалась на Івана, як на камяну гору і за його плечима ні об чім не думала. Богато дечого мислив Іван зробити на користь своїому рідному селу, та не судилось... Граф-дідич не забув про ґрунт і всяк силив ся, щоб здихатись „великорозумного“ Івана з села, а не дай Боже, щоб він був за старшину. Становий та писар були графські люде, вони могоричили людей, підкупляли, щоб як небудь не попустити

Івана атаманувати в селі. Іван се добре знав, але не звертав своєї уваги. А про те становий та писар робили своє діло і Іван заримітив, що відносини селян до його вже не ті, що ранійш були. Аж ось пішли брехні по селу про Івана, що Іван загарбав громадські гроші, як позивав ся з дідичем, що Іван прикидаєть ся щирим оборонцем села тільки для того, щоб його обібрали за старшину, а тоді він понабиває свої кишені селянськими грошима. На Івана такі вісти зробили важке вражінне; він замислив ся в кінець, ходив понурий і не втручав ся в громадянські справи.

— Та ти, сину, не побивай ся! — казав йому батько. — Плюнь та й усе!

— Ех, тату, не в тім річ! Боляче серцю, що за моє добро, за мої щирі відносини до свого села мене-ж зробили злодієм.

— Се тобі наука! Бачиш, як припекло селу за ґрунт, то ти був „Іване Петровичу“, і „друзе, і брате, і товаришу вірний“, а тепер грім пройшов — от тобі й дяка: злодієм тебе звеличали. Казав тобі: не мішай ся не в своє діло!...

— Як же воно не своє! Се кожного діло. Се-б то по вашому хай обдирають село, а ми будемо мовчати!

— І мовчи, хай наймають адвоката! Споглянь на себе, що з тобою робить ся? З лиця впав, робота з рук пада! Хйба я не бачу, що ти себе гризеш. Почнеш молотити у клуні, удариш раз-два по снопови, обіпреш ся на ціп очи вперши поперед себе, і мов закаменієш. Сядеш обідать — сербнеш ложку борщу, то й по обіді. Жінка твоя плаче, мати плаче, та й на мене тугу нагоняєш. Візьмись, сину, за розум — плюнь, іди до хвершала у містечко, хай дає яких крапель, а на раду не ходи, хоч і клика-ти-муть.

— Не те, все не те ви тату кажете! Розумієте: серце болить!

На сїм і кінчалась розмова батька з сином; і знову Іван стоїть у клуні, схилившись на ціп, не примічаючи, що батько дивить ся на його та журливо хитає головою.

Як запримітили Іванові вороги, що він похуд, зблід, то зараз же пустили по селу славу, що Іван журить ся та побиваєть ся, що почуває, що його не виберуть стар-

шиною. Знайшлись підслухачі, підбрехачі, „щирі приятелі“ і всяку недобру звістку почали приносити Іванови в хату; не помічаючи, що від такого переказу у хорого душею чоловіка лице береть ся червоними плямами. Почав Іван ховатись від людей — своїх селян, частенько їздив у містечко і вертав ся до дому таким мовчазним, похмурым і під чаркою.

— Се нічого, — заспокоював батько свою стару та невістку, Іванову жінку. — Хай не, може залле свою журбу та горе.

А Іванове горе все більш та більш окублювалось у серці хорого самолюбця. У неділю після обідні прийшов до Івана десятник. Іван саме запрягав коней їхати у містечко.

— А ідіть, дядьку Іване, громада вас кличе.

— Чого? — спитав ся Іван, дивлючись у землю.

— Не знаю. Старшина та деякі старі люде послали за вами.

— Хай ваші люде пропадуть! — озвала ся Іванова жінка. — Не ходи, Іване, плюнь їм межі очі!

— А й справді, не ходи, сину! — казав батько.

— Ет, все не те ви кажете! — одмовив Іван та й рушив з двору.

На греблі перепинили Івана жінки і враз затертали мов гуси.

— Іване, голубчику! — голосили жінки. — Знову громада хоче поставити на селі шинк!...

— Як був у нас шинк, що ти знївечив, то пішла по селу і крадіжка і безчинство.

— Богато наших людеї у арештанських посадовлено, а все через той шинк.

— Беремо горілку у містечку і добре. Звісно, як сьвята або весілля...

— А я й досі без зубів ходжу через той шинк. Мій п'янюга прийшов п'яний, ну й з п'яну і повибивав...

— Голубчику, не попусти! Отсе тебе старі люде і звать на раду...

— На раду! — якось боляче промовив собі під ніс Іван, зітхнув і рушив до волости, де зібралась сходка.

Іван злізши з воза підійшов до гурту і бачить, що якийсь то міщанин стоїть по середині, розмахує по-обі-ручки, трясє цапиною борідкою. Іван підійшов ще ближше, щоб почути, про віщо він каже. Як запримітила громада Івана, то загула мов бджоли і всі вперли на його очи. Міщанин теж зиркнув, що стоїть Іван, трохи спав з голосу і побілів ураз як крейда. Він мабуть знав, що Іванове слово має велику силу, потім відкашляв ся і почав дужим голосом :

— Так, миліє господини! — казав міщанин. — Когди, значить ся, подозволеніє открить у вашому селі шинк, так не только што громаді сей секунд пять відер горілки, но і во всякое Воскресеніє, чи по вашому, по простому — неділю — по ведру з нашим удоволствієм. Что же касательно манц, то я не только что триста рублев на рік, но і даже. Будет ёто у нас, миліє господини, распивочно, как слідуєт бить. К тому-ж лошадьбнку гонять не будете в город, потому что горілка значить ся єсть у селі — да! Єжели у кого, будем говорить, в наличности грошей нема, чи по благородному скажеш денег нетутьб — нічаво. Крейдою на прилавці запишу, стисненія не будет, потому я ваш, я не какая нибудь етакая неблагородная животная. Я хрест на шиі ношу, потому я человек великоросійский і у маня душа на распашку з нашим поштенієм! Тепер низько кланяюсь милім господам і дожидаю вашего отвіта, потому, значить ся, я діскаць свою лінію не гну, а билш на счет вашої ползи і разлекательности. Аминь!

Міщанин низенько вклонив ся громаді, крутнув якоесь кумедно чубом та й надів на бакир засмальцьованого картуза. Як бджоли загула громада. Довго гомонів мир. Іван усе дожидав ся, поки утишить ся лемент.

— А стрівай-но, запитаємо ще й Івана! — обізвались декотрі з селян.

— А так, так! — підтакнули старі люде. — Запитаємо!

— Іване, гов! — гукнув сивовусий дідуган. — А кажи, сину, ще й ти, бо як ти, так і громада.

Іван просунув ся, вийшов, уклонив ся мирови. Все стихло. Міщанин стояв заляклий. Він добре розумів, що від одного Іванового слова — або пан, або пропав! Іван підійшов до міщанина і голосно сказав:

— Іди ти „душа на разпашку“ на московське село людей дурити! От вам, панове громада, мій рішинець, а про те як знаєте... Як хочете, щоб у нашому селі не було крадіжки, злодійства, а у семействі був спокій, то не давайте дозволу на шинк!

Громада зворухнулась і загула. Писар бігав як та миша і шопотів ся з людьми.

— Так по твоюму се не користь селу, що господин Кацяп дають на рік 300 карбованців, — вигукнув хтось з гурту.

— Триста карбованців візьмете, а на тисячу лиха не збудетесь, — одмовив Іван.

— Ач, який розумний! — озвав ся другий голос.

— Нам грошей треба! — додав якийсь дід, що ворогував з Іваном.

— На позви з дідичем пішли всі наші гроші! Ти сам потратив!

— Треба було, то й потратив. Ваш ґрунт обороняв і оборонив!

— Хиба ми знаємо, куди ти потратив наші грбші?

— То провірте!

— Ми неграмотні! Може ти собі їх забрав!

— А ви-б вивчились грамоти, то може-б зрозуміли, що таких речей на раді не слід казати. Я вам усе написав, куди ваша копійка пішла. У волости лежить той лист.

— Писар казав, що потрачено дуже багато!

Іван побілів і крикнув:

— Коли ви почнете жити своїм розумом, а не всякою людиною, що тільки й дума, як би набити кишені вашим добром? А ще приходять на раду! Подивись ся на иньшого дядька — вуса по груди, а воно балакає як дитина. Під носом багато вродило, а на розум ще й не сіяно!

Декілька старих людей озвалось за Івана, а вже більшість проти. Підняв ся галас, сварка. Писар усе бігав та юдив людей проти Івана.

— Шинк, шинк бажаємо! — гула більшість.

Іван журливо покивав головою та й вийшов з гурту. Він чув, що люде зареготались, а хтось то свиснув Іванови в слід. Боляче зробило ся йому; він скочив у візок і вскач погнав коня. Свист та регіт побільшив ся і гнав ся за Іваном.

— Ну, щож, спасибі й за се! — думав Іван. — Так ось яка мені дяка од своїх людей, за котрих я так розпинав ся та оберегав од всіх шуляків!

Його обурювала злість, в сей мент йому хотілось помсти, він кусав губи до крови, важко дихав, та все дужче гнав коня, мов би хотів утекти сам від себе.

Три дні Іван сидів у містечку в якомусь заїзді та розгоняв свої думи чаркою. На четвертий день він повернув ся до дому п'яний. Семейство Іванове замислилось і затужило.

— Се хтось починив мойому Іванови, — голосила його жінка.

Іван мовчав і кінчав сулію горілки, що привіз із містечка. Через тиждень як раз посеред села стояв шинк. Іван сьому не повірив, аж поки сам не прийшов. Він своїми власними очима прочитав на дверях напись: „Шинк — душа на роспанку“.

— Се ніби з мене насьмішка, — подумав Іван. — А хай-но зайду, подивлюсь, хто гуляє?

Він зайшов; людей було чимало, більш бенкетарі. Його сусіда-гультай валяв ся долі п'яним, над ним голосила жінка, силкуючись підняти його, щоб одвести до дому. Регіт, лайка та тютюновий дим стояли у шинку. Іванови зробилось гидко, він хотів яко мога повернути голоблі назад, щоб не бачити шинкової гидоти.

— А, господин Сквородин, по прозванію Лепьошка! Наше вам з огірком десять, з китицею п'ятнацять! Як поживаєш, кого пригортаєш! — З такими словами, злісно всьміхаючись підбіг вистрибцями міщанин-шинкар, низенько-кланяючись новому гостю.

Іван не витримав сього глузовання, та ще й привселюдно; він з запалу замахнув ся і шинкар беркицнув ся під стіл. Усі зареготались. Міщанин раптом підняв ся,

та й собі зареготав ся, удаючи, що ніби се Іван пхнув його шуткуючи.

— Ну й шутяга-ж ви, Іване Петровичу, **настоящий** душа человек. Люблю таких откровенних господинов.

— Господин добрий, — хтось обізвав ся, — тільки ти, шинкарю, носа втри, а то мазка біжить.

— Пустяк делу! За се я вас, милий мой господин, почастью горілочкою.

— Іди к бісу, я як захочу, то й за свої пити-му, ще хвалить Бога за хозяїна люде мають.

— Што й говорить, — базікав шинкар. — Дай Боже вам ще більш, но тільки не обиждайте і маня — викушайте чарочку задля нового, пріятного знакомства! Потому ми люде, ми человеки і нам не рука сварить ся.

— Не хочу, — сердито одмовив Іван.

— Та випий, — почали прохати люде, — адже чоловік просить, ти-ж його з'обідив, а він ще й підносить — пий!

— Ну, хіба на мирову! — Іван взяв чарку. — За твое здоровле, московська віро!

— На здоровіє! Ну й шутник, одне слово — модник!

Іван випив. Випив на своє безголове. Від еїєї чарки він на віки опянів.

— Ну, щож? Давай мою пів квартиру! Почастью і я тебе!

— Тоисть вот який пріятний господин! — бубонів міщанин, а сам у пляшку сипнув трохи дурману, націдив горілки і приніс Івану.

Тільки у глупу ніч прийшов Іван до дому; його провадив шинкар.

— Ти чоловік, а я свиня! — бурмотів Іван. — Я тебе з'обідив, за се мене Бог покарає!

П'яний Іван гірко плавав.

— Та не надривайтесь, Іване Петровичу, пустяк делу!

— Стривай! Я тебе ляпнув по мармизі? Ляпнув?

— Дислительно лягнули!

— Ляпай мене по мордасам! Бий!

— Как можно!

— Ага, злякав ся! Ну, цілуй мене... Так... Ха, ха, ха! І де ти в біса взяв ся на мою голову!... Будем сьпівати. Ну, починай...

— Іване Петровичу!

— Що? Я з роду Іван Петрович! Сьпівай, бо знову ляпну!

— Не порядок!...

— Мовчать, бо у мене... як ти казав?

— „Душа на распашку“.

— Душа на распашку!... Ха, ха, ха! Сьпівай...

Атамане, батьку наш,
Бери мої сірі воли,
Бо тепер не ваш —

сьпівав Іван несамовито. — Громада... Дурна твоя рада...
Вже Івана не слухають... Так.. Так... Згадають колись..

Занедужав чумаченько
З Криму ідучи...

— Чуєш, занедужав... О!... А ти свиня!... Танцюй!...
Я теж буду танцювати... Ну...

Гоп, гоп, гопака,
Бо я з роду така...

— Шинкарю!

— Чово zvolите?

— Де ти взяв ся на мою голову!? Ха... Ха... Ха!...

Давай руку, ну!

— Звольтесь!

Іван поцілував шинкареви руку.

— Бог з вами!...

— Я... пропащий!... — Іван знов плакав. — Я дукар... Не попаду у царствіє небесне, а ти, свиня, попадеш, бо ти бідний...

— Не надривайтесь, Іване Петровичу, пустяк делу! Дай Боже вам ще більш мати, потому ви человек большой, у-у... Какой большой, вам богато й треба, а нам маленьким пацючкам пошли Господи смикалочку, як копійчку нажить від вас, потому у маня душа на распашку. А у рай ви безпременно попадете...

— Попаду?...

— Обов'язательно, только держіть на радї мою сторону, хочу ще шинк поставить.

— Буду держать!... Так попаду?... Ну, давай битись на вчулаки... Ага, злякав ся!... Ну, будем бороти ся... Я тепер на всяку боротьбу... Хочеш болгарську... давай за пояси... А-ну відгадай загадку?

— Та годї, прощайте, от ваша й господа! — Шинкар вернув ся назад.

— Ні, стривай, давай грать у Хвильки... — Іван звалив ся біля клунї.

— Не штовхай ся... Господи Боже мій!... Шинкарю, поцілуй мене... Скажи, чи я попаду у рай?

— Іди, сучий сину, в хату! Ач, налигав ся! Забрав ся між свинї та й питає кнура, чи попаде він у рай! — гримнув на Івана його батько, що вийшов з хати, почувши п'яний гомін у дворї.

— Се ви, тату? Простїть!... Бийте, я слова у поперек не скажу! — балакав Іван ледве язиком повертаючи.

— Ну, іди, синашу, до хати! Не гаразд хозайну та тут валяти ся!

Іван плакав. Батько привів його у хату.

— Що се з ним подїялось? — думав старий. — Ніколи не було, щоб він до того допивав ся!

На другий день Іван пішов до шинку опохміляти ся, та повернув ся знов п'яним у ночі. На третій — теж саме. І почав Іван топтати стежку до шинку, а далї розпив ся вкінєць, зледащів, покинув хозайнувати і ніс останню копійчину до шинкаря; а як не стало і сїєї, тоді Іван крав у жінки сувію і крадучись біг до шинку. Батько Івана запримітив крадіжку, все позамикав і почав сам хозайнувати. Іван уже допив ся до того, що й чоботи пропив; йому шинкар дав старі „опорки“, що хотїв викинути на сьмітника. Що дня Іван валяв ся п'яним під шинком. Люде журливо кивали головою та дивувались.

— Мабуть йому так починено! — казали вони. — І з чого-б то воно?

Як раз дідич-граф знову розпочав діло за ґрунт з селянами і повів діло так, що село почувало, що він забере ґрунт. Вони кидались по адвокатах, але ніхто з селян

не знав діла і не зміг до ладу розказати і знову прийшлося обернути ся до Івана, але на їх прохання Іван не дав одповіді, а все з п'яну бурмотав, що йому серце бо-лить і прохав дати хоч на осьмушку. Йому давали, він пив і валив ся п'яним — отсе й по розмові! Його за-лишили.

Через який час Іван зробив ся злодієм, конокрадом, бо не було вже за що пити; він обікрав у своєму селі церкву, заліз в комору шинкаря. Його зловили і по-садили до острогу. Іван сидів там до осені, а однієї темної ночі перешилив крати і утік на волю. Де після сього він блукав — ніхто не знав. Семейство поплакало, потужило, та й здалось на волю Божу...

Різдвяний вечір. Село мов потонуло в заметах. Сріб-ний місяць нерухомо стоїть посеред блакитного неба; за річкою гордовито пишаєть ся патлатий теж срібний ліс, з'одягнутий у сніговицю. Він при місячним промінні ски-даєть ся на щось таке чарівне, яке тільки буває у казках. З ліса вийшов чоловік і подав ся по замерзлій річці, пря-муючи на село. Раз-по-раз він зупиняв ся, прислухав ся і не пускав ані пари з рота. Він ішов очеретом, важко дихаючи, але-ж ішов обережно, потайно, злодійською хо-дою. Чобіт рипне або лід трісне — мандрівець мов ка-менів на місці і ні кроку далі, аж поки його серце не заспокоїлось. Ось він підходить до берега, в останній раз розвів руками, щоб далі просунути ся очеретом, просунув ся — і заляк: перед його очима — його рідне село. Кров ударила йому в голову, а серце боляче стиснуло ся, грудина важко зітхнула. В сей мент на селі загула пару-боцька колядка. Іван стеряв сили і як сніп повалив ся. Горючі сльози полились йому з очей на білу сніжну ска-тертину.

Ой, радує ся Мати,
Син твій народив ся!
Славаєт єси!...

Чулась на селі колядка. На душу Івана подихнуло чимсь-то тихим, спокійним, радісним, на серці стало сьвітло. Він раптом підняв ся і твердими кроками хутко

пішов до своєї хати, а через пів години Іван стояв біля сінешніх дверей.

— Чи йти, чи не йти? — Іван замислив ся...

Село празникувало. Невеличкі світлі вікна хат наче зорювали за святою зорею, що привела волхвів до яселів Ісуса. Зорі радісно блищали і своїм промінням грались проміж себе. Місяць теж радісно усміхав ся, заглядаючи в люстро замерзлої річки.

Іван узяв ся за клямку, але рука як нагай упала.

— Моє місце в острозі, а не проміж чесних людей! Там, у хаті — свято, а я — хто? Я — злодій! Важко, нестерпуче важко! — простогнав Іван.

Він ще трохи постояв і сам не запримітив, як знов узяв ся за клямку, торкнув двері і вже стояв в сінцях. Хатні двері були не щільно причинені і Іван бачить у щілину свою хату. Ось покуть, ікони, під ними засланий білою скатертиною стіл, а за ним сидить його семейство. Іван ухопив ся руками за голову і заскреготав зубами.

— Боже милостивий, піддержи мене, бо я стераюсь!

Знов Іван зазирнув в щілину. Бабуся подавала на стіл вечерю.

— Сеж матусенька моя рідна! Боже мій, як же вона посивіла! А ось і мій татусь...

На покуті сидів похилий дідусь і читав євангелію, приглядаючись потухлими очима в книгу. В хаті тихо, благовійно.

— Де-ж моя жінка? Деж мій хлопчик? Невже померли?

Іван здригнув ся, тихо відчинив двері і увійшов у хату незаприміченим.

Старий читав:

І глаголе Ісус:

Не судіть, да не судими будете...

— Святій вечір! — недужим голосом поздоровив ся „злодій“.

Всі впирили ся очима на двері. Дідусь випустив з рук євангелію, бабуся мов закам'яніла.

— Ох, лишенько! — крикнула молодиця і повалилась головою на стіл.

Всі мовчали. Десь далеко на селі співали колядку. Не зразу одмовив батько:

— Здоров, сину!

— Святий вечір! — ще тихше у-друге сказав Іван.

— Здоров, син... — запнув ся батько.

Знову у хаті тихо. Тільки котик мурмикав у запічку.

— Грабувати нас прийшов! — почав батько. —

Вибач — нічого, восталось тільки поругане моє ім'я та отся чуприна, що через тебе побіліла; удар ся до матери, може ще з живої серце виймеш, або до своєї жінки: у неї ще востались сльози, бач, не всі виплакала — забери і їх. Та візьми од своєї дитини те, що люде дали, а дали вони прозвище: „зłodійський син“.

— Не грабувати я прийшов. Я старець духом прийшов з каяттем. Простіть!

Іван упав навколішки, припадаючи до ніг батька. Мати валила ся сльозами.

— Встань, не такий день, щоб не прощать! Бог тобі судия! Люде не зьвірі, простять! Сьогодні передодень, коли народив ся Той, котрий простив гріхи усьому миру і за його постраждав.

Старий обняв сина, поцілував його і запитав:

— Чи ти-ж щиросердно каєш ся?

— Як зłodій на хресті!...

— Се не мій тато! — обізвав ся хлопчик. — Се обшарпаний, а мій був...

— Сину! Іване! — мати і жінка ридаючи, кинулись до обшарпаного.

— Простіть!... Простіть!... — плакав Іван, а далі кинув ся до дверей.

— Куди-ж ти? — спитав батько.

— До волости... Сам віддам ся у руки... Нехай судять! Нехай карають! Мені тепер легше буде! Я в сю годину щасливий! Наче сам Бог вселив ся в мою замордовану душу, я щасливий, у моїй душі Бог, совість прокинулась, у неї Христос народив ся!...

— Воістинну, воістинну народив ся! — шепоче батько, а у самого сльози течуть з очей. — Але стривай, сину, поспієш ще до волости, Богови не те потрібне,

а каяття. Чи ти, сину, не пролив крови? Може ту душегуб? Кай ся!

— Ні! — одмовив син і всі радісно перехрестились. — А в сю ніч мало-мало не піддав ся дияволу. Як я, крадучи ся, ішов до свого села, то мене опередив Жидюга; на йому був дорогий кожух. Мабуть у його сила грошей, — подумав я. Злість мене обгорнула, що він їде, та ще у дорогому кожусі, а я пішки обшарпанцем. Тільки він мене опередив, я витяг із-за халяви товариша і уже заніс його над його головою.

— Господи помилуй! — простогнала сім'я хрестячись, Іван теж поклав на себе хреста. — Як я почув з церкви дзвін, ніж упав долі, і я почав молитись Милосерному, щоб одвів мене від душгубства. Сей благовіст наче кликав мене у село, у сім'ю, до церкви, де я у-перве согрішив... Тяжко, нестерпуче важко дієть ся з душею у таке сьвято...

Як поблагословило ся на сьвіт Божий, Іван почав збирати ся у волость.

— Хоч сорочку візьми! — просила його жінка ридяючи.

— Поснідай, сину! — прохали старі.

— Ні, треба йти. Сорочку та снідання і уряд дасть, а отсю книжечку не дасть, її в острозі нема.

Іван показав на книгу, що лежала за іконами. Батько достав її — то було сьвяте письмо — і поблагословив ним Івана.

— Відбудь, сину, свою кару без ремства, роби, як написано у сьвятім письмі, та повертай ся до дому чесним чоловіком.

„Злодій“ узяв сьвяте письмо, поцілував його, заховав за пазуху, попрощав ся з сімєю і з радістю на виду вийшов з хати.

— Він воістинно пізнав Бога! — сказав батько.

Іван прийшов до церкви, біля неї було усе село; він просив прощення у громадян.

— Ми тебе загубили! — гула громада. — Ти правду нам казав, що як настановите шинк, то піде по селу крадіжка, пянство і розір у семействі — так воно і стало ся! Не один із наших пішов з торбою за плечима попід тинню собак дражнити! Повертай ся, брате, скорійш, відбудь кару

і до нас таки. Ми тебе за злодія не лічимо, ти покаяв ся і знов будеш чоловіком. Твоє серце щире, тільки трохи з шляху збив ся. Повертай ся-ж!

— Подозвольте мені, люде добрі, помолити ся у нашій церкві, що мене хрестила, сповідала, одружила і я її за се обікрав. Покаю ся перед Богом, а тоді ваяжить мене, везіть до стану!

— Молись, молись, сьвяте слово сказав, — гули громадяне, — а вязати тебе не будемо! Ми за тебе у поруку. Ти не втечеш, бо ти сам прийшов, через те, що у твоїй душі божі ясла і у них родив ся у тебе Христос.

Не довго молив ся Іван; він плакав перед іконою „Різдво“ і тільки одно шепотів: „Помяни мя Господи, егда придеши во царствіє своє!“ — отсе й по молитві! З веселим видом вийшов із церкви Іван. Його повезли на гринжолах у город. І як раз прийшлося Іванови їхати поуз шинк міщанина: „душа на распашку“. Міщанин стояв на порозі, випнувши своє черево, з золотим ланцюхом і сонливо позіхав. Іван скочив з гринжол і підійшов до шинкаря.

— Прости і ти мене, брате! — Іван до ніг уклонив ся шинкареви, а той глянув з презирством і одмовив: — Ни каких у мене ділов нетуте з злодіями!

У Івана заблищали сльози, щось наче здавило йому за горло. Важко йому було проковнути се доріканне, се імя, та ще від кого. — А хтож довів мене до сего? — крізь сльози одмовив Іван. — Ет, Бог з тобою!..

Гринжоли рушили. На дзвінниці ударено у всі дзвони. Іван зняв картуза, перехрестив ся, радісно усьміхнув ся, лице йому зробилось щасливе, спокійне і він радісно засьпівав:

Різдво Твоє, Христе Боже наш,
Возсіяв миру і сьвіт радости...

Шинкар розмахнув ся правицею і поклав на себе широчезного „кацапського“ хреста.

— А-ну, яку-то Сьвяте Рождество пошле сььогодні торговлю...

Рождество Твоє, Христе Боже наш!...

Сьпівав богобійно „душа на распашку“, відчиняючи шинк.

Чудо Пуран-Баґата.

Оповідане Р. Кіплінґа.

Жив у Індії чоловік, що був першим міністром у одній з на-пів вільних тубильчих держав на північному заході. Він був брагман такої високої, чистої касты, що слово „каста“ для його вже майже не мало значіння. Батько його був значним урядником у різноманітному натовпі придвірних старозавітного індійського двора. Коли Пуран Дас виріс, він зрозумів, що старий устрій міняється, і можна поступати наперед тільки маючи добрі відносини до Англічан і слідкуючи за ними в тому, що вони вважали добрим. Але урядник того краю мусів крім того дсати про ласку свого пана, а се діло не легке. Одначе спокійний, мовчазливий, молодий брагман, що одержав добре англійське вихованє в Бомбейському університеті, переміг усі трудности і підіймаючись усе висше і висше, ступінь за ступнем, дійшов до звання премєра, се-б-то став властиво могутнійшим від свого владики Маґараджі.

Коли вмєр старий цар, що глядів підзорливо на Англічан з їх залізницями і телеґрафами, Пуран Дас став довіреною особою у його молодого наслідника, вихованого Англічанами, і вони в купі заводили школи для дівчат, клали дороги, лікарні для бідних, улажували хліборобські вистави, що-року друкували синю книжку про „Моральний і материяльний поступ краю“; міністерство чужоземних справ у Лондоні і індійський уряд були вельми задоволені тим, але Пуран Дас у всіх сих справах робив так, аби честь усякого почину належала до його пана.

Вельми не багато тубильчих держав приймають цілком без обмежання англійські новини, бо не розуміють, як се добре зрозумів Пуран Дас, що щó добре для Англїчан, буває подвійно лїпшим для Азията. Премер став тепер приятелем віце-королїв, і губернаторів, і віце-губернаторів, і міссіонерів-лікарів, і простих міссіонерів, і англійських офіцерів, що приїздили на полюванє в його володарства, і того натовпу туристів, що без кінця вдовж і впоперек сновитають по Індїї, коли там стає холоднїйше, навчаючи всїх і всякого, як треба вести справи.

В вільний час Пуран Дас засновував по англійським зразкам стипендії для студентів-медиків і для технїків і писав листи в головну що-тижневу англійську часопись „Піонер“, де вияснював заходи і заміри свого пана.

Нарешті він побував у Англїї і мусїв вернувши до дому заплатити великі гроші жерцям, бо навіть і брагман такої чистої касты, з якої був Пуран Дас, утратив касту перепливши через океан. У Лондонї він бачив ся і розмовляв з усїми виднїйшими людьми, котрих імення греміли по всьому сьвіту, бачив багато і говорив мало. Університети дали йому почесні вчені степенї, і він, одягнений у фрак з білою краваткою, говорив промови і розмовляв про індійські социяльні реформи з дамами на обїдах. І весь Лондон говорив: „Се найчарівнїйша людина з усїх, з якими нам доводило ся обїдати з того часу, як видумали обїди.“

Коли він вернув ся в Індію, його там ждала слава: сам віце-король приїхав до Магараджі і вложив на Пуран Даса ознаки ордена Великого Хреста Індійської Звїзди — бриланти, стяжки, емаль. І того саме часу, як гуркотїли гармати, Пуран Дас був іменованій командирем ордена Індійської Імперїї і звав ся з того часу „сер Пуран Дас, Командор Ордена Індійської Імперїї“.

У вечерї у великому наметї віце-короля був обїд, і сер Пуран Дас вложивши на себе ознаки ордена, якого тїлько що дістав, відповідав на тости за здоровлє свого державця промовою, що лїпшої не сказав би і Англїчанин.

За місяць, коли в столицї знов настав спокїйний час спеки, сер Пуран Дас зробив учинок, який ніколи не прий-

шов би в голову Англічанину: він умер для світа. Ознаки ордена Індійської Імперії, оздоблені алмазами, він звернув індійському урядови; новий прем'єр прийняв у свої руки керму уряду, і в канцеляриях почалась зміна урядників. Жерці знали, що стало ся, і народ догадував ся; але Індія — єдина в світі країна, де людина може зробити все, що вважає для себе ліпшим, і ніхто не спитає її, з якої причини вона се зробила. Тим-то ніхто й не бачив нічого дивного в тому, що міністер сер Пуран Дас, командор ордена Індійської Імперії, покинув свою посаду, покинув царські палати, зрік ся влади і пішов у жовтій одежі з мискою анахорета. Він був, як велить давній закон, двацять років учнем, двацять років борцем — хоч ніколи не виймав меча — і двацять років головою сім'ї. Він уживав багатства і влади на те, що вважав за добре; він приймав шанобу, коли вона сама йшла до його; він бачив людей і міста — і дома, і на чужині, — і люде і міста обсипали його пошаною. Тепер він кидав се все, як чоловік кида одежу, котра йому більше непотрібна.

Коли він вийшов з міських воріт у сайгаковій шкурі на плечах, з костуром анахорета під пахою і з мискою в руці, сам, босий, зо спущеними до долу очима, за його спиною загуркотіли вистріли, витаючи його щасливого наступника. Пуран Дас кивнув головою. Все те жите було скінчене, і він не згадував про його ні з задоволенем, ні без задоволення, так, як у памяти чоловіка промигне якийсь неясний сонний привид. Тепер він був бездомний, приблууда, жебрак, що годуєть ся тим, що дадуть ближні, — і доки в Індії зостанеть ся хоч один шматок хліба, ні жрець, ні жебрак не будуть голодні. Ніколи в житю він не їв мяса і майже не їв риби: пять фунтів стерлінгів вистарчило-б на всі його трати на їжу в кожен з тих років, коли він мав міліони. Вже в той час, як він був „львом“ льондонських сальонів, перед очима його носилось видінне тиші і спокою — довга, біла, вкрита пилом індійська дорога, на якій скрізь були видні сліди босих ніг, безперестанний, тихий рух людського натовпу і гострий запах диму, що підіймаєть ся смужкою між деревами біля дороги, коли подорожні присмерком сідають вечеряти.

Тепер настав час сповнити се видінне; премєр зробив потрібні для сього кроки, і за три дні легше було-б найти хвилю, що прокотила ся по океану, ніж найти Пуран Даса серед величезного, мільонового індійського натовпу, що раз-у-раз бродить, сходить ся і розходить ся.

На ніч він розстилав сернячу шкуру там, де його захоплював сумерк. — іноді в придорожній оселі анахорета, іноді біля якого-будь храма, де йогіни, брати великої сім'ї індійських сьвятих, приймали його як люде, що відають добре ціну кастам; іноді покрай індійського сельця, куди до його прокрадались діти з їжою, наготовленою їх матерями; іноді по горах посеред пасовиск, де полумя його огнища будило сонних верблюдів. Пуран Дасу, або як його тепер прозивали, Пуран Багату (се-б-то блаженному) було байдуже, де ночувати. Земля, люде, їжа — для його се все було байдуже. Але несвідомо його тягло на північ і на схід; в одного місяця на друге він ішов усе вперед і нарешті побачив здалека вершини великої Гімалаяї.

Тут Пуран Багат усміхнув ся: він згадав, що мати його була раджпутська брагманка з гір і завжди нудилась за рідними снігами; а кажуть, що одна капля крові гірняка в людині притягне її нарешті туди назад у гори.

„Там“, — сказав собі Багат підіймаючись на перші гірські відноги, що заросли густими кактусам. — „Там я зупинюсь і буду шукати знання“. І сьвіжий вітер з Гімалаяї обвівав йому лице, коли він ішов по дорозі в Сімлю.*)

Останній раз він був тут оточений блискучими придвірними їздцями в гостях у найдобрішого і найчемнішого з віцекоролів. І цілу годину вони балакали про спільних льондонських приятелів і про те, як дійсно думає індійський народ про кермуване краєм.

Тепер Пуран Дас не завітав ні до кого, а стояв спершись на ґратки на „гулянні“, звідки був чудовий вид на долину в низу, на сорок миль у далечінь, доки місцевий поліцейський мусульман не сказав йому, що він перешкаджає перехожим. Пуран Дас з пошаною похилив ся

*) Сімля — літня резиденція віцекороля.

перед заступником закона, бо знав ціну закона і сам ішов шукати собі свого закона. Він пішов далі і спав сю ніч у пустці в Чота-Сімлі, що здасть ся вже мов би краєм землі; але для його тільки тут і починались його справжні мандрювання. Він пішов по дорозі через Гімалаяю в Тибет, де маленька стежечка в десять стіп завширшки була прорубана в камяному згір'ї, або переходила по колодах через глибокі провалля; іноді стежечка спускалась у теплі, вохкі, закриті з усіх боків долини, а то знов вила ся по оголеному, тільки травою оброслому згір'ю, де сонце пече мов через запальне скло; часами вона входила в вохкі, темні ліси, де папороті обвивають дерева від пня до верху і де бажант кличе криком свою самицю.

Пуран Баґат зустрічав пастухів з їх собаками і отарами овечок, і бродячих дроворубів, і тибетських лям, що з плащами і укривалами йшли в Індію на богомілля, і посольства з невеличких гірських царств; ті послі шалено скакали на строкатих конячках; і раджу з двором, що їхав до когось у гості; а іноді за весь довгий, світлий день він не бачив нікого крім чорного ведмеда, що бродив по долині в низу і ревів. Коли Пуран Дас вийшов у дорогу, шум світа що-йно покинутого їм бренив ще в його ушах, але коли вийшов у саму середину Гімалаяї, все було скінчене, і Пуран Баґат зостав ся один із самим собою; він ішов, радів і думав; очі його були спущені, але думки летіли слідом за хмарами.

Раз у вечері він перейшов через найвищий з проходів, які йому зустрічались досі — два дни він підіймав ся все на гору — і перед ним з'явив ся довгий ряд снігових вершин, гір на п'ятнацять тисяч стіп заввишки, котрі підперезали весь обрій; вони, здавалось, були так близько, що от-от докинеш до них камінем, а до них справді було ще пятьдесятять-шістьдесят миль. На вершині гірського проходу ріс густий, темний ліс: деодари, ліщина, дикі вишні, дикі маслинки, бросквині, а найбільше деодари, се-б-то гімалаяйські кедри. В тіни деодарів стояло покинуте святилище Калі, що зветь ся Дурґа або Ситаля, і їй іноді молять ся, щоб виратуватись від віспи. Пуран Баґат чисто замів камяну долівку, усміхнув ся виска-

леному образу богині, зробив собі маленьку земляну кабицю поза сьвятилищем, розіслав сайгакову шкуру на сьвіжих ялинових хвоїнах, спер ся на костур і сів відпочити.

Саме біля ніг його гора спускала ся кручею на півтори тисячі стіп, а геть у низу, притулившись на згір'ї, стояло селце з камяними хатами, критими землею. Кругом селця слали ся маленькі ниви, мов латки на колінах гори, і корови, завбільшки з жуків, паслись між клунами. Ширина долини оманювала очи; трудно було уявити собі, щоб те, що на супротилежній горі здавало ся дрібним чагарником, було дійсне лісом, де сосни були в сто стіп заввишки. Пуран Багат побачив, як орел полетів через величезну безодню, і не встиг іще перелетіти пів дороги, а вже здавав ся крапкою. Кілька розкиданих хмар звисло де-не-де над долиною, чіпляючись за виступи скель; іноді хмари піднімались і розвівались у повітрі, коли доходили до вершини гірського проходу. „Тут я знайду мир“, — сказав Пуран Багат.

Для гірняка то пуста річ піднятись або спуститись кілька сот ступнів, і тільки що селяне побачили дим у покинутому сьвятилищі, селянський жрець вийшов на гору привитати захожого. Коли він глянув у вічі Пуран Багата, у вічі чоловіка, що звук верховодити тисячами, він уклонив ся йому до землі, не промовив слова, взяв миску, вернув ся в село і сказав: „У нас нарешті єсть сьвятий. Ніколи я не бачив такого чоловіка. Він з долин, але блідолиций — брагман з брагманів“. І всі господині спитали жерця: „Ти думаєш, що він останеть ся з нами?“ І кожна з них постарала ся наготовити для Багата смачнішої їжі. Їжа гірняків вельми проста, але з гречки і зерен рижу і червоного перцю і дрібної риби з річки в долині і сьвіжого меду і дикого імбирю і вівсяних млинців побожна жінка з'уміє приготувати смачні страви. І жрець поніс Багату повну миску і почав питати: „Зостанеть ся тут Багат? Чи потрібен йому ученик, щоби ходити за подаяннем? Чи є у його укритало од холоду? Чи задоволений він їжою?“

Пуран Багат попоїв і подякував жерцеви: „Так, він думає зостатись“. — „Сього досить“, сказав жрець. „Нехай

миска стоїть завжді коло сьвятилища між двома сплеченими коріннями, і Баґату що дня приносити-муть їжу, бо село розуміє, яка се для його честь, що такий чоловік — при сих словах жрець несміло заглянув у вічи Баґату — зостав ся серед них“.

В сей день мандрівка Баґата скінчилась: він дійшов до місця призначеного йому — тиші і неосяжної ширини. Тепер час для його станув, і сидячи біля входу сьвятилища він уже не почував, чи тріває життя, чи настала смерть, чи зостав ся він людиною, чи владає своїми сугавами, чи став частиною гір, хмар, дощу, соняшного сьвітла. Тихо повторяв він сотні разів Одно Імя, і при кожному повторенню йому здавало ся, що він усе більше й більше одділяєть ся од свого тіла і летить до воріт якогось невимовного одкриття; але в ту хвилину, коли брама, здавалось, була готова одчинити ся, тіло тягло його в низ, і він з болем почував, що знов замкнений у тіло Пуран Баґата.

Що ранку повна миска стояла між коріннями біля сьвятилища. Іноді її приносив жрець; іноді крамар з Ладака, що жив у селі, але найчастійше приносила її та жінка, котра перший раз наготувала йому страви, і принівши миску вона шептала ледви чутно: „Будь заступником за мене перед богами, Баґате! Будь заступником за таку-то, жінку такого-то!“ Іноді якійсь небудь жвавій дитині дозволяло ся принести миску, і Пуран Баґат чув, як поспішно ставили миску і як хутко втікали маленькі дитячі ноги. Але сам Баґат ніколи не спускав ся в село. Воно лежало глибоко в низу, і він бачив вечірні зібрання, які становили ся на токах, бо се були єдині рівні місця в селі; він бачив, як чудово зеленів молодий риж, синіло індійське жито, бачив гречку і червоні квітки амаранту. Після жнив верхи хат золотіли, бо на них клали сушити ся спопи. Бджоли роїли ся, хліб жали, сїяли риж, лушили його перед очима Баґата, а він дивив ся на все, дивував ся і думав: „До чого то воно йдеть ся?“

Навіть у густо заселеній Індії людина не висидить нерухомо дня, щоб те, що живе в лісі, не насунулось на його, так як скелю обростає мох. І в сій гущавині дикі

зв'їрі, які добре знали сьвятилище Калї, притьмом з'явили ся, щоб подивитись на того, хто порушив їх спокїй. Лянґари, великі сивоусї гїмалайські малпи, прибїгли певне найперші, бо вони тїльки й живуть що цїкавістю; і після того, як вони перекинули миску, покачали її по долу, по-пробували зубами обшиту мїдю у держална ключку і покривили ся перед шкурою серни, вони зрозумїли, що людина, котра сидїла при всьому тому так нерухомо, мусить бути нешкїдливою. У вечерї вони скакали з сосон, простягали руки, благаючи їжі, і потїм утїкали прудкими вискоками. Вони теж любили тепло і товпили ся навколо вогню, так що аж Пуран Баґату приходило ся відпихати їх, щоб підкинути дров. А в ранці він часто знаходив у себе під укривалом волохату малпу; цїлїсїнькї днї яка небудь із них сидїла рядом з ним дивлячись на снїги, і щось шепотїла з поважно замисленим, смутним видом.

За малпами прийшов барасинг, здоровий олень, схожий з нашим, але дужчий від його. Він хотїв потерти роги об холодний камїнь образа Калї і затупотїв, побачивши людину в сьвятилищї. Але Пуран Баґат не ворухив ся, і помалу олень підїйшов до його і положив голову на плече. Пуран Баґат узяв гарячі роги в свою холодну руку і сей дотик заспокоїв неспокїйного зв'їря, що тепер лагідно схилив голову. Пуран Баґат почав нїжно стирати шкурку з рогів. Інодї олень приводив свою самицю і оленятко, інколи приходив у ночі сам і його зеленї очі блищали при огнї. Нарештї прийшла пїжмова серна, найподохливїйша і найменша з усїх серн, з великими заячими ухами. Пуран Баґат звав їх усїх „братами“, і його тихий поклик „бхай, бхай“ викликав їх у полудень із лїса, коли вони бродили поблизу. Чорний ведмїдь з Гїмалаї, похилий і підзорливий сона — з бїлим значком під бородою, немов римська пята, нераз проходив поуз сьвятилища, а що Баґат не лякав ся, то й сона не сердив ся, а навпаки став придивляти ся до його і прохати своєї частини пестощїв і ягїд або шматка хлїба. Часто в тиху годину ранньої зорї, коли Баґат виходив на самий верх гїрного проходу, щоб глянути, як рожеве сьвітло перекидало ся з вершин на вершину, за ним їшов сона, волочив ногу

і мурчав, засовуючи цікаву лапу під виверти і витягаючи її з нетерплячим ричанням. Інколи в ранці кроки Баґата будили ведмедя, котрий спав згорнувшись у клубок; почувши кроки, величезний звір ставав на задні ноги готуючись до бою, поки не чув голосу Баґата, і ведмідь пізнавав свого найліпшого друга.

Майже про всіх пустельників і сьвятих, котрі живуть оддалеки від міст, кажуть, що вони вміють творити дива зо звіром; усе диво одначе залежить од нерухомости і уміння не дивитись просто на звіря і не робити хутких рухів. Селяне бачили, як олень блукав, неначе тїнь, у темному лісі за сьвятилищем, бачили гімалайського бажанта з його блискучим пір'єм, як він стояв перед образом Калі, і малп, як вони гралась шкаралупами з горіхів у середині храма. Інколи діти чули, як сона сам собі сьпівав, по ведмежому звичаю, за скелями; і всі були переконані, що Баґат чудотворець.

Тимчасом дива були йому зовсім несьвідомі: він вірив, що сьвіт — одно велике диво, і коли чоловік се знає, то він напевне дещо знає. Баґат був певний, що в сьвіті нема ні великого, ні малого; і у день і в ночі він силкував ся вдумувати ся в глибину річей, туди, відкіля прийшла його душа.

Так він сидів і думав, і його необстрижене волося падало довгими пасмами на плечі; в камінній плитці, там, де обпирав ся його костур, зробилась маленька ямка; коріння, де ставилась миска, стали гладенькими, мов кокос, із якого вона була зроблена; і всі звірі вже знали своє місце біля огню. При одмінах року поля змінляли свій колір; клуні заповнялись і спорожнялись, і знов заповнялись, і знов спорожнялись; і знов, і знов; коли приходила зима, малпи скакали серед сніжного пуху віток, поки самиці не приносили весною із теплих долин маленьких дітей із сумними очима. В селі мало що змінялось: жрець постарів ся, і багато з дітей, що приносили їжу пустельникови, тепер посилали своїх дітей; а коли питали селян, чи давно їх сьвятий живе в сьвятилищі Калі, на вершині гірного проходу, вони відповідали: „Завжді“.

Потім раз пішли такі літні дощі, яких уже давно не було в горах. Три місяці долина була повита мокрим туманом і хмарами, і дощ усе лив без перестанку. Сьвятилище Калі було завжди вище хмар, і раз навіть минув цілий місяць, а Баґат не бачив села. Воно було обгорнене білими хмарами, котрі то піднімали ся, то спускали ся, то плавали туди й сюди, ніколи зовсім не відрізняючись від берега долини.

І всю ту годину він чув тільки, як шумить вода: над собою в деревах, в низу на землі; вода бігла по колючках сосон, падала з папоротей і стікала у долину калямутними струмками. Потім разом вийшло сонце, в повітрі запахли кедри і рододендрони, і здалека ніс ся той ясний, чистий дух, який гірняки звать „сніговим запахом“. Тиждень сонце пекло, і після сього дощ зібрав ся у останню зливу; з неба потекли дощові пасма і все зносили за собою з землі. У сю ніч Пуран Баґат розіклав велике огнище, бо знав, що братам його буде потрібне тепло; але ні один зьвір не прийшов до сьвятилища, хоч Баґат кликав і кликав їх, аж поки не задрімав, дивуючись і не розуміючи, що мало стати ся в лісі.

Посеред ночі, коли дощ шумів без перестанку, хтось розбудив його смикаючи за уквивало; він простяг руку і почув ручку малпи. „Тут ліпше, ніж між деревами“, — промовив він заспанним голосом, розкриваючи уквивало, — „загорнись і зогрій ся“. Але малпа вхопила його за руку і не пускала. „Тобі певне їсти треба“, сказав Баґат. „Постривай трохи, я наготую“. Він став навколїшки перед огнем, щоб підкинути дров, але малпа побігла до дверей сьвятилища, запищала і прибігла назад.

„Що се має бути? Що тебе бентежить, брате?“ промовив Пуран Баґат, бо очи малпи були повні чогось такого, чого вона не вмїла вимовити. „Я ні-за-що не вийду в таку неgodу, хиба що хто з твоїх братів попав ся в сильце. Та тут їх і нема кому ставити. Подивись, брате, навіть олень прийшов шукати собі захисту.“

Роги оленя застукали об стїну сьвятилища і стукнулись об камінь образа Калі. Він опустив їх до Пуран Баґата і метерпляче затунав і захропів на-пів закритими нідрами.

„Еге-ге“, сказав Баґат, ляскаючи пальцями. „То так се ти мені дячиш за захист?“ Одначе олень, не слухаючи його, штовхнув його до дверей, і тут Баґат почув якесь зітханнє і побачив, як дві плитки долівки розвалились, і грузька земля під ними почала зтягувати камінь.

„Розумію“, промовив Баґат, „брати мої мали рацию, що не прийшли в ночі сидіти коло огню. Гора обвалюється ся. Щож? На що мені йти?“ Але тут він глянув на порожню миску і змінив ся на виду. „Вони годували мене з того часу, як я прийшов сюди, і коли я не поспішу до них, так завтра не останеть ся в селі ні душі живої. Я повинен сповістити їх. Пусти, брате, мені треба до огню“.

Олень нехотя уступив ся, а Пуран Баґат устроїв у огонь похідню, повертаючи нею, поки зовсім не розгоріла ся. „Ви прийшли мене сповістити, але ми з вами зробимо ще ліпше, ще ліпше. Виходьте, а ти, брате, дай мені обертись на твою шию, бо у мене тільки дві ноги“.

Він схопив у праву руку гилзсті роги оленя, у ліву взяв смолоскип і вийшов із храма у сю страшну ніч. Вітру не було, але дощ майже погасив смолоскип, коли олень став спускатись повзки з гори. Коли вони вийшли з ліса, до них пристали і иньші Баґатові приятелі: він чув, як рядом з ним поспішали малпи, хоч не міг їх бачити, а за ним ревів сона. Дощ мочив довге заплетене волося Баґата, що мотузям падало йому на плечі; вода бризкала під його босими ногами і жовта одежа прилипла до його знесиленого старого тіла, але він бадьоро спускав ся, обпираючись на оленя. Він був уже не сьвятий, але знов сер Пуран Дас, командор ордена Індийської Імперії, премєр великої держави, чоловік, котрий звик старшинувати і йшов тепер рятувати людське життя. В низ по крутій мокрій стежці вони бігли всі гуртом, Баґат і його брати, в низ, у низ, аж поки олень не стукнув ся об мур і не засопів, почувши людину. Вони зупинились з краю єдиної кривулястої сільської вулиці, і Баґат ударив костуром у решітчасті вікна ковалевої хати, де під стріхою знов запалав його смолоскип. „Уставайте і геть із села!“, закричав Пуран Баґат, і сам не впізнав власного голосу, бо вже давно він ні з ким не говорив го-

лосно. „Гора падає, гора зараз упаде; вставайте — і геть, гей ви, хто в хатах!“

„Се наш Баґат!“ сказала ковалева жінка. „Він стоїть посеред своїх звірів. Збирай дітей і гукай на селян!“

І від хати до хати пішов гук, поки Баґат стояв поміж звірями, що скупчилися навколо його. Народ вискочив на вулицю — всіх було сімдесят чоловіка — і при світлі вони побачили, як їхній Баґат тримав переляканого оленя, як малпи жалібно смикали його за одержу, а ведмідь сидів на задніх лапах і ревів.

„Через долину і на верх на супротивлежню гору!“ загукав Баґат. „Не зоставляйте нікого, ми біжимо за вами.“

Тоді народ побіг так, як тільки горяне уміють бігати. Вони всі знали, що як буває обвал, так треба злазити як мога вище на супротивлежню гору. Вони кинули ся брідьма через річку в самій долині і в верх по східчастих полях, а за ними Баґат і його брати. На гору, на гору бігли вони перегукуючись, щоб полічитись, а за ними слідом підіймав ся олень, піддержуючи знесилоного Пуран Баґата. Нарешті олень зупинив ся під густими соснами, на вершині пяти сотень стіп. Чуття його, котре дало йому знати про обвал, підповіло йому, що тут він у безпешному захистку.

Пуран Баґат знесилений упав біля його на землю: холод, дощ і страшенна круча вбивали його, але він ще гукнув тим, що бігли вперед зі смолоскипами: „Стійте, полічитесь!“ Потім занепадаючим голосом Баґат шепнув до оленя: „Зостань ся зо мною, брате. Зостань ся, поки я відійду.“

В повітрі щось зітхнуло, потім зашепотіло, а нарешті заревло, страшенно заревло, і в той край гори, де стояли селяне, ударило так, що аж сама гора затряслась. Далі все грізно загуло, і сосни затрясли ся до самого коріння. Потім усі ті згуки почали утихати, і замість шуму води, яка перше ревла і падала на скелі, на заросле травою згіре, чулось тепер тільки, як дощ глухо стукотів по мягкій землі, — діло було зроблене.

Ніхто з селян, навіть і жрець, не зважив ся промовити до Баґата, що вирятував їх од смерті. Вони згор-

нулись під соснами і дожидали сьвіта. Як розвиднілось, вони побачили, що там, де стояв ліс, слали ся ниви і пасовиска, вимережані стежечками, тепер була тільки якась червона каша, де з краю лежало кілька дерев до гори корінням. Ся каша заповняла долину, піднімалась високо до гори, де вони пригнались, загачувала річку, котра почала розливати л'яцеглянч-червоним озером. Де було село, де йшла дорога до сьвятилища, де було сьвятилище і де стояв ліс — не восталось нічого. На милю завширшки і на дві тисячі стіп у глибині гора зсунула ся в низ, наче розрізана з верху до низу. І селяне один по одному поповзли лісом помолитись Баґатови. Вони побачили, що олень стоїть над ним — і олень утік, коли вони наблизились — почули, що лянґари плачуть у деревах, а сона стогне на горі. Але їх Баґат був мертвий і сидів підгорнувши під себе ноги, притулившись спиною до дерева, спершись на костур і повернувши лице між північ і захід.

Жрець голосно промовив: „Гляньте! Диво по диві! Оттак як раз повинні бути поховані пустельники. Тим-то ми і збудуємо храм нашому сьвятому тут, де він тепер.“

І ще не минуло й року, як вони збудували вже храм — невеличке сьвятилище із землі і каміння. І гору вони прозвали Баґатовою горою, і там вони до сього часу приносять жертви — сьвічечки, квітки і всякі приноси. Але вони не відають, що сьвятий, якому вони молять ся, — покійний сер Пуран Дас, командор ордена Індийської Імперії, доктор звичаєвого права, доктор філософії і иньше, і иньше, колись-то премер поступової і осььвіченої держави Моніхівала, почесний член і член-кореспондент більшого числа вчених і наукових товариств, ніж може кому здавати ся на сїм і на тім сьвітї.

З англійської мови переклала

Б. Альбова.

Г Р І Х.

Сцени Даґни Пшибишевської.

О С О Б И:

Гадаса. Міриям. Левко.

Перший акт.

Великий, прекрасний сальон. У печі горить огонь.

Міриям (*ходить нетерпливо по сальоні і курить папіроску*).

Гадаса (*входить розкішна, убрана в білу шовкову сукню. У дверях затримується. Розглядаєть ся довкола*). А Левко?

Міриям. Левко зараз надійде. (*Глядить на неї*). Ах, як ти вистроїла ся на нинішній баль! Яка ти ясна, блискуча! Як біла зізда... Гляжу на тебе, як на паню моря.

Гадаса (*втішно*). Як ти сказав те красно. Чи дійсно ти так гордий мною? Чи тішить тебе се, що я з усіх найкрасша?

Міриям. Ти знаєш, найдорожша, що не потребуєш строїти ся в блискучі шовки, аби бути найкрасшою для мене. Не потребуєш бути для мене так чарівною, як нині — ти була й без того моїм єдиним щастєм цілих вісім літ.

Гадаса (*ніби в задумі*). Вісім літ... вісім літ... І ніколи, ніколи не думала про иньшого мужчину — ніколи жадного иньшого не пізнала. То дивне, Мірияме, правда?

Міриям (*твердо*). Правда. Се дуже дивне тут, де женщина іде з рук до рук, від одного до другого. Тут, де нема меншої розкоші над поцілуй власної жінки.

Гадаса (*жартом*). Видиш, се лиш тому, що всі доньки нашої вітчизни не можуть належати до тебе. Бо ти одинокий, котрому можна дотримати віри і не бути при тім сьмішною.

Міриям. Отже иньшому не була-б ти дотримала віри?

Гадаса (*сьмієть ся*). Иньшого, здаєть ся, була-б я ошукала, — але лиш для тебе, Мірияме.

Міриям. Дякую красно... Зрештою я вже не раз думав над твоєю вірністю для мене. Бо в сути річи вона не годить ся з цілою твоєю природою. Ти любиш незвичайність і небезпеку. Ти так безмірно цікава житя і так незвичайно вразлива...

Гадаса (*жартує*). Бережи ся! Не говори гоц, доки не перескочиш!

Міриям (*глядить на неї поважно*). Гадасо!

Гадаса. Який ти дивний! Зараз споважнів. Не розумієш жарту?

Міриям (*поволи*). Ні, в тім однім не розумію жартів. Що більше, Гадасо: знаю лише сей один гріх. То одинокий для мене гріх, якого не можна простити. То гріх проти сьвятого Духа.

Гадаса. Очевидно... Але-ж не будь зараз такий поважний. Я тїшу ся так на нинішній вечір. Прецінь попсувати його мені не схочеш. (*Тулить ся до нього*). Чи не можеш бути хвильку веселий, споглядати радісно на свою білу звїзду і забути про всі ті блудні огники, які зрештою тебе зовсім не обходять! Мій дорогий! Нехай ті огники летять у багно, коли їм з тим добре... Ти і я — ми будемо завсїгди ясніти на небі, правда? Ну, скажи-ж, Мірияме, чи не виглядаю, як пані моря?

Міриям (*усьміхаєть ся*). Так, так, пані моря, але дуже небезпечна... (*Іде до печі і розгортає яркі головні*).

Гадаса (*підходить до вікна і дивить ся. Сьпіває півголосом*). Сніг паде і паде... Але що Левко не надходить... Страшно нудно чекати так довго. (*Усьміхаєть ся*). Левко дивак, правда? Чи він усе був такий? Ціле своє житя? І ніколи не глянув ні в право, ні в лїво? Для нього люде — лиш забавка. Пересувають ся поперед його очи, як китайські тїни.

Міриям. Може й так, за мало знаю його. Я не потрафив би про нього ніщо сказати, але люблю його, подобається мені.

Гадаса Так, так *(як би говорила до себе)*. Дивно викликає вражінє... Я цікава, чи багато женщин любив у своєму житю...

Міриям *(коротко)*. Сумніваю ся, чи любив коли яку небудь женщину.

Гадаса *(по хвилі — сьмієть ся)*. Не знаю, що нині робить ся зі мною... *(Іде до Мірияма і гладить його по рамени)*. Ми обоє найщасливіші в сьвітї — ти і я, правда, Мірияме? *(В передпокою чути звінок. Гадаса з утіхою)*. То Левко!... *(Стукає до дверей)*. Прошу!

Левко *(входить легким, елястичним кроком)*. Добрий вечір!

Гадаса *(подає йому руку)*. А, нарешті!

Левко *(стає здивований)*. Ах, пані Гадасо! *(Подає Міриямови руку)*. Добрий вечір! Твоя пані яснїє як срібна стріла і летить просто в серце... *(Потрясає головою)*. Як можна мати таку чудову жінку!

Гадаса *(сьмієть ся)*. Ні, мій пане, я біла звізда, що стоїть на небі, іскрить ся, яснїє...

Левко *(обходить її. Приглядаєть ся їй від стіп до голови)*. Ви занадто чудові... занадто красні...

Гадаса. А ви і Міриям — то море, в якому я приглядаю ся. Ох, то безмірно приємне... Але вже пізно... Може кликнеш повоза?

Міриям. О, ще маємо досить часу! Тут так добре і любо! *(Прокидаєть ся)*. У-у, дрож прошибає мене на саму згадку, що мушу вийти на мороз і зимно. А потому стояти там у тій поганій балевій салї... Не знудили тебе ще ті забави, Гадасо? Чи конечно треба тобі так великого моря, аби в ньому приглядати ся, моя дитинко?

Гадаса. Думаю, що в короткім часі знудить ся мені дуже, дуже... Але сьогодні вечером... сьогодні вечером мушу чути, як жите переливається у мені горячою хвилею.

Левко. Чи багато зможу з вами танцювати, пані Гадасо? Чи всі танці?

Гадаса (*сьмієть ся*). Чуєш, Міріяме?... Ошадів. Усі танці зі мною! Один танець, дорогий Левку, один-одинокий лянсієр.

Левко (*похнюплює голову*). Ах... усі лянсієри? Дякую, пані Гадасо!

Гадаса. Міріям не танцює. Не танцює, бо не вмів.

Міріям. Бо його се не бавить, мала ти сказати...

Гадаса. Але за те Міріям любить вино. І я також. Нині будемо пити шампана всі троє, правда?

Міріям (*жваво*). А так, правда! Будемо пити шампана! Можемо вже тепер почати. Маємо ще досить часу. А я маю знаменитого шампана в своїй пивниці.

Гадаса (*плеще руками*). Так, так! Шампана, зараз, сейчас! Ах, ти Міріяме! Ти маєш такі чудові помисли. Власне тепер мусимо пити шампана, поїдемо в пишнім гуморі на баль. Зазвони на слугу.

Міріям. Мушу сам піти і принести. Там у тій темниці ніхто не дасть собі ради без мене. (*Виходить. Мовчанка*).

Левко. Скажіть мені, пані... пані Гадасо... Що то може значити, що так часто сните ся мені? Що ночі. Що то значить? Як думаете?

Гадаса. А щож вам снило ся про мене? Ясне, як сонце, що я вам ще ніколи не приснила ся. (*Глядить на нього. Сьмієть ся*). Ну, до чого-ж ви стремите зі своєю байкою?

Левко. Байкою? Клену ся, що то правда. Сказати вам, що мені снило ся сеї ночі?

Гадаса. Скажіть, коли вас се бавить.

Левко (*по хвилі*). Я видів, як ви йшли до мене в одягу із самих зелених листків. Ви самі не можете собі представити, які ви були чудові в тому одягу.

Гадаса. Го, го!...

Левко. Потому подали ви мені обі руки... Бог видить, що мовлю правду, а потому сказали ви... Чи повісти, що ви мені сказали?...

Гадаса. Ну, щож я сказала?

Левко (*наближуєть ся. Дуже поважно*). Ви сказали: поцілуй мене!

Гадаса (*сміється*). То все неправда; одного слова правди нема в тім, що ви говорите.

Левко. Присягаю вам! Ви сказали: поцілуй мене!

Гадаса (*машинально, на-пів несвідомо*). А потому?

Левко. Потому — потому... Я того не повинен був збити, правда?

Гадаса (*сміється*, *приходить до себе*). Ні, певно ні!

Левко (*присуваєть ся*). Чого, чого не повинен я був робити?

Гадаса. А чи я знаю, що ви зробили?

Левко. Коли-б ви знали!... (*Близше*). Мій Боже, як я цілував вас. По устах, по очах, по волосю, по шиї... (*Шепотом*). Так не цілував вас ще ніякий мужчина...

Гадаса (*швидко*). Звідки ви знаєте про те? Мій дорогий пане, сховайте свої сни для себе.

Левко. Знаю тепер, знаю, що я не повинен був вас цілувати. Правда? Але прошу вас про одно: чи навіть у сні не маю права вас цілувати?

Гадаса (*дивить ся на нього. Хвилю стоїть з очима вліпленими в його очі. Змішана*). Ну-у... у сні... (*Нагло опам'ятуєть ся. З усмішкою*). Трудно, того зборонити вам не можу...

Левко (*бере її поволи і незаметно за руку*). Але в руку хіба вільно вас поцілувати?

Гадаса (*усуває руку. З усмішкою показує йому перстїнь з великим чорним каменем*). Мене небезпечно цілувати в руку.

Левко. Знаю, що небезпечно цілувати навіть вашу тїнь. (*Дивить ся їй у очі*). Але я люблю небезпеку так, як ви.

Гадаса. Чи видите сей дивний перстїнь? Камінь наповнений отруєю. (*Здіймає його з пальця і показує*). Чи ви бачили коли такий перстїнь?

Левко (*оглядає його уважно*). Ні, такого не бачив я ще. Звідки ви його взяли?

Гадаса. Один мій приятель був у Індії, купив там сей перстїнь і привіз мені. То дуже рідкий клейнот. Отруя, якою наповнений, вистане, аби покласти трупом на місці найсильнішого чоловіка. Я маю велике вдоволенє носити його на своїм пальці. Прекрасний, правда? (*Тримає перстїнь до світла*).

Левко (*хватає її нагло за руку і цілує довго, горячо*).

Гадаса (безсильно). Левку... Левку... (Усуває горячково руку і відходить від нього). О Боже...

Міриям (входить. Стріпує з одягу порох і пісок. За ним входить слуга із шампаном і склянками і кладе на столі. Відходить). Ну? Гадаса така поважна?

Гадаса (слабим голосом). Що ти так довго робив там?

Міриям. Як? То прецінь тревало дуже коротко... (Наливає). Отже пиймо... За здоровле найкрасшої! Чи так?

Левко. Так, за здоровле найкрасшої! За здоровле Гадаси!

Гадаса (бере свою склянку, сьмієть ся нервово). Тепер отворити камінь у перстені... вляти дрібку того плину і не минула би секунда...

Міриям (нетерпливо). Моя Гадасо, лише не роби таких жартів, прошу тебе.

Гадаса (сьмієть ся). Бігме, здаєть ся мені, що ти боїш ся сього перстеня. Може лякаєш ся, що в ньому небезпечні чари?

Міриям (дивить ся довго на неї). Не те, не те, але коли так говориш, то здаєть ся мені, що розділюєш ся, роздвоюєш ся, розпадаєш ся на тисячні частинки... А я маю міць лиш над одною такою частинкою, над одною малою частинкою...

Левко (до Мірияма). Так, так, мій дорогий, цілости не спіймаєш. То так, як би хто хотів хапати проміне сонця.

Гадаса. Або як би хто хотів спіймати веселку, чи так?... Але тепер вже знудила мене трохи пані Гадаса... Тепер спорожнімо чарки і до повоза.

Міриям. Я вже замовив повіз. Зараз буде.

Левко (спорожняє свою чарку). Так хапаєть ся проміне сонця.

Слуга (входить). Повіз чекає.

Покоївка (входить з довгим білим плащем).

Гадаса (до Левка, поки покоївка огортає її в плащ). А памятайте, пане Левку, один-одинокий лянсієр...

ЗАСЛОНА.

Другий акт.

Найблизшого дня. Сумрак. Той самий покій.

Гадаса (*лежить на отоманці, голова сперта на руках*).

Міриям (*входить у капелюсі і кожусі, який кладе на крісло*).

Мені так трудно відійти від тебе, Гадасо, мушу хвильку лишити ся при тобі, заки відійду. Ти така бліда. Може ти слаба?

Гадаса. Чи дійсно мусиш відійти, Мірияме?

Міриям. Так, мушу. Ти знаєш, як охотно я лишив би ся при тобі.

Гадаса. Так, так. Знаю. Для тебе дім — то цілий сьвіт.

Міриям. Коби і для тебе був таким, Гадасо. (*Пестливо*).

Ну, так, може прийде час, що буде таким і для тебе... (*В задумі*). Ти мусіла бути цілком недосьвідчена, коли вийшла за мене. Ти не знала життя зовсім...

Гадаса. Ні, жите було для мене зачарованим краєм...

Міриям. Але ти тужила за тим краєм, правда?

Гадаса. Я була занадто молода, аби мала за ним тужити. (*Мовчанка*).

Міриям (*глядиць на неї*). Ти така тиха, така втомлена, така омліла, як би хто виссав усю кров з тебе... А прецінь чую, як все повітре дροжить неспокоєм довкола тебе. Що то значить? Ти дуже неспокійна! Що тобі? Твої очи такі великі і перестрашені, якими я не бачив їх ще ніколи.

Гадаса (*примушує себе до усміху*). Мої очи великі? Ох, то тому, аби тебе лінше бачити... (*Похитує головою*). Ох Мірияме, Мірияме, який ти перестрашений на саму думку, що тебе міг би хто вигнати з твого раю.

Міриям. Золота дитинко, був час, коли і тебе лякала ся сама думка. Тут твій рай, тут ти пануєш, тут ти володарка. Чи думаєш, що женщина може де запанувати, запанувати дійсно, коли не дає всього, що може дати?

Гадаса (*підносить ся раптово*). Мені снила ся раз глибока, оксамітно чорна пропасть, повна цьвітів, що іскрили ся як звізди і чарували як місяць... цьвітів, що гойдали ся на довгих, блискучих бадильках... Але не гляди на мене так дивно...

Міриям (*повільно*). Чи то має значити, що ти своєю думкою і тугою убігла далеко від мене?

Гадаса (*зривається. Сильно*). Далекі від тебе! Ні, тоді не іскрили би ся для мене звізди і місяці. (*Хватає його за рамя*). Лиши ся дома сьогодні вечером, Міриям! (*Сміється нервово*). Бою ся, лишати ся тут сама. Ти знаєш, яка з мене дитина. Бою ся сумраку, ти знаєш!

Міриям. Ні, ні, мушу йти, мушу! Я сидів уже занадто довго. Прийде певно Левко, будеш мати товариство. Може його здіблю — сейчас пришлю його. Хиба конечно хочеш лишити ся сама.

Гадаса. Ні, то дурниця. Буду щось робити, віджену злі думки.

Міриям. Отже до побачення, моя дитинко! (*Бере на себе кожух і цілує її*). Не знаю, що я дав би за те, аби нині міг лишити ся дома. Добраніч! (*Відходить*).

Гадаса (*ходить неспокійно по покою. Потім лягає і дивиться перед себе. Хтось звонить. Гадаса зривається, але знов лягає. Хтось стукає до дверей. Гадаса не відзивається. Знов стуканє. Тихо*). Прошу! (*Лежить усе непорушно*).

Левко (*входить. У дверях*). Гадасо!

Гадаса (*зривається*). Чого хочете?

Левко. Гадасо!

Гадаса. Як ви сміли нині прийти? Чи я не казала вам учора, що забороняю вам приходити, що я сама?

Левко. То правда. Ви казали, що будете самі. Ваші уста мовили: не вільно вам прийти, бо я сама... Але ваші очі... Чи ви знаєте, пані Гадасо, що мовили ті очі?

Гадаса. Йдїть... ідїть!

Левко (*наближується до неї*). Ваші очі мовили: я сама... Прийдїть, хоч би навіть цілий сьвіт мав запасти ся за вами. Я прийшов потягнений силою ваших очей.

Гадаса. Я сказала вам учора, що не хочу вас бачити...

Левко. Я сидів у наріжній каварні і чекав, доки він не вийде з дому... Я сидів там цілі чотири години і чекав, як коли-б хто мав мені дати ключ від воріт неба.

Гадаса. Але тепер мусите відійти. Мені прикро, що мусите йти...

Левко. Як ви слабо і м'якко говорите. Ваш голос дрожить невисказаною пестливістю.

Гадаса (*сильно*). Брехня!

Левко (*наближується ще більше*). Люблю вас, Гадасо!

Гадаса (*втікає від нього*). Ідіть, прошу вас.

Левко. Най вам не здається ані на часинку, що піду. Ох, як ви перелякані силою, моєю силою, яку маю над вами... (*М'яко*). Чого наганяєте мене? (*Наближується*). Я буду сидіти цілком спокійно і буду лиш дивитися на вас. (*Бере її незамітно за руку*). Правда, що мені вільно цілувати ваші руки? (*Цілує*). Як ваші очі горять! Бачу по очах, що ви сеї ночі не спали. Ви лежали непорушно, з очима вліпленими в темну ніч і думали... думали... (*Шепотом*). Про що ви думали сеї ночі, пані Гадасо?

Гадаса (*усуває руку. Оглядається*). Тут так темно. Зазвонить за сьвітлом, Левку, просить сьвітла...

Левко (*м'яко*). Ви боїтеся темноти, пані Гадасо?

Гадаса (*холодно*). Ні...

Левко (*неде її звільна до отоманки. Сідає обік неї*). Чому ви такі тверді, чому відтручуєте мене? Трохи милосердя для чоловіка, що вас любить, що думає лиш про вас, про вас, про вас... Бажаю тільки, аби вільно було мені тримати вашу руку в своїй долоні... Ви були вчора білою зіркою на небі... А нині (*шепотом*) нині ви, Гадасо, білий полемінь, що дрожить, розжарений до білого яриня. Як ви дрожите! (*Хватає її нагло за обі руки і цілує сильно*).

Гадаса (*безсильно*). Левку... Левку...

Левко (*притягає її до себе*).

Гадаса (*боронить ся*). Ні, ні... погадайте, погадайте... про... про Міріяма.

Левко (*ненависно*). Про Міріяма? Про Міріяма маю пам'ятати? Перший, одинокий раз в життю подібую щасте на своїй дорозі... і маю пам'ятати про Міріяма?! Про Міріяма, що був найщасливішим чоловіком на землі вісім літ! Про Міріяма, що мав вас цілих вісім літ! Чи ви не дали вже досить Міріямови? Чи не дали ви йому усього? Я спізнав ся на цілих вісім літ.

За мало маю часу, аби вільно було мені відпихати щастє. Як можете говорити: пам'ятайте про Міріяма! коли мене любите?... *(Обіймає її і покриває її лице поцілуями)*. Видите... Гадасо... ви мої... Я знав, що му- сите бути моєю!

Гадаса *(вириваєть ся з його обіймів. Встає)*. Ні, ні, ні... тисячу разів ні! Мій Боже, що се значить? Що ді- єть ся зі мною? Ви кинули вроки на мене... я оду- ріла... Левку, Левку, прошу вас... ідіть, ідіть...

Левко *(встає)*. Ніяка сила, ні людська ні божа, не змусить мене до відходу... бо знаю, що не потрафите мені оперти ся. Змушу вас, поборю своєю любовю, своєю жадобою. Вісім літ, Гадасо... Подумайте лишень: жити тим самим житєм нових вісім літ... Ні, не думайте про те! Лише слухайте, вислухайте в серці ті руки, що рвуть ся до вас з тугою, вислухайте крику моєї душі. *(Обіймає її)*. А тепер понесу вас за собою... *(Шепотом)*. Гадасо... Гадасо... І на що опирати ся... Таж ви мої... мої... Гадасо...

Гадаса *(закидає йому раптово з придавленим криком руки на шию)*.

ЗАСЛОНА.

Третій акт.

Той самий покій. Найблизшого дня по полудни.

Гадаса *(лежить скорчена на отоманці з укритим лицем у по- душках. Хтось стукає. Вона все лежить непорушно. Не від- зиваєть ся)*.

Левко *(входить. Стає у дверях і глядить на неї. Мовчанка. По- тім підходить тихо)*. Гадасо...

Гадаса *(зриваєть ся. Перелякана втискаєть ся в ріг отоманки)*. Не підходіть до мене! Я... я...

Левко *(з витягненими раменами)*. Люблю вас! Тисячу разів більше, ніж учора...

Гадаса *(сильно)*. Отже то правда! Правда, що... що я... що ви... Мій Боже! Я вас не знаю!... Хто ви?

Левко. Вчора був я тим, котрого ви любили... Вчора вці- лували ви мені в душу небесні роскоші.. Вчора...

Гадаса (*в розпуці*). То неправда! То неправда! Ви для мене чужий чоловік, зовсім чужий... Я вас не знаю. Я вас ніколи перше не бачила.

Левко (*швидко, уриваним голосом*). Розпука засліплює вас. Боїтеся Міріяма, його гніву і розпуки. (*Ближше*). Але прецінь мусите зрозуміти, що ви більше не повинні бачити його. Ходіть... ходіть зо мною... виїдемо нині, зараз — вечірнім поїздом... відходить за три години. Покинемо все, що зветься розпукою і болем і докором... За чим маєте тут жалувати? Чого маєте лякатися? Люблю вас і отворю вам сьвятий гай любови і спокою. Ходіть!

Гадаса (*дивить ся на нього змшана*). Іти? Іти? Не розумію... Чого маю йти за вами?

Левко. Бо ваше місце при моїм серці, Гадасо! Бо ви мене любите!

Гадаса (*сміється судорожно*). Я вас люблю?! Ха, ха, ха!... Але-ж я вам прецінь сказала, що вас не знаю, не знаю, не знаю... (*Сильно*). То брехня, то дідьча видумка... Мене не вяже ніщо з вами! (*Хватає його за рамена*). Ах, благаю вас, заклинаю, скажіть, що то неправда! Скажіть, що то був лиш сон, мара, одур...

Левко (*сміється коротко*). Ні, то не був сон. То була найроскішнійша дійсність. Доси чую в своїй крові ваші поцілуї.

Гадаса (*ошлїла з болю*). Мовчіть... мовчіть... мовчіть... Я не хочу того чути! Ненавижу вас, ненавижу!

Левко. Роз'яснюєть ся у вашій душі... Чую, що мене любите!

Гадаса (*паде обезсилена. Дивить ся мрачно перед себе*). Терновий корч горів полемінем, а Господь сказав: Здойми обув, бо місце се сьвяте! (*Звільна, з тихою усмішкою*). Але я не здоймила обуви, не здоймила...

Левко (*твердо, шепотом*). Ніщо не сьвяте. Лише полум'я серця, полум'я крові сьвяте. Чи ваша кров, Гадасо, не горїла жадобою до мене?

Гадаса. А цвїти іскрили ся як звїзди і місяці... на довгих, хитких билинах... а запах одурював, як запах

кадила в церкві... *(Сильно)*. О Міріяме, Міріяме, як страшно я скривдила тебе!

Левко. Міріяме! Міріяме! Чим тепер для вас Міриям?

Гадаса *(зривається)*. Міриям?! Міриям є тим, кого люблю. Міриям є моїм світом, моїм домом і серцем... А я оплювала те серце!

Левко *(терпко)*. А я, чим же я?

Гадаса. Ви? Чим ви? Не знаю! Нічого не знаю про вас... Не маю часу думати, чим ви. Одна лиш думка нині огортає мене: Міриям! як я зможу уратувати його від тої ганьби... і від тої погорди... Ах, виджу, як його волосє біліє в тій хвилі, коли зрозуміє... *(Жалібно)*. Я була для нього білим ягнятком...

Левко. Лише ягнятком — ха, ха, ха! Але для мене ви сьвятим огнем життя...

Гадаса *(шарпає його)*. Ви мусите виїхати! Сейчас. Ніколи вже не хочу бачити вас. Забороняю вам наближувати ся до мене... не позволю вам...

Левко *(глядиць довго на неї. Сьмієть ся злосливо)*. Милите ся. Не виїду. Лишу ся близько вас. Буду слідити вас крок за кроком. *(Шепотом)*. Піду за вами очима, усіми зміслами... буду слідити кожду зміну на вашім лиці, кождий рух вашого тіла... А як будете сьміяти ся, подумаю: уста ті цілував я в розкішнім одурі. А як піднесете рамена: ті рамена оплітали мою шию...

Гадаса *(перериває, сильно)*. Мовчіть! Мовчіть! Забороняю вам говорити про те! Ах, чую се як отворену, кроваву рану в своїй душі... Я лежала тут довго з лицем втисненим у подушки... *(Сьмієть ся терпко)*. Гонена зьвірина думає, що безпечна, коли зможе лиш голову сховати... Я лежала тут і затикала уха на всі спогади, на всі крики в моїй душі... І говорила собі тисячу разів: ніщо не стало ся, ніщо не стало ся... І нагло станули ви у дверях... і аж тепер розумію, ах, аж тепер розумію цілу страшну, безнадійну розпуку, що стало ся, що я зробила! Ах! *(Мовчанка)*.

Левко *(терпко)*. А як би я навіть від'їхав? Щож з того? Чи будеш жити нових вісім літ в незакаламученім спокою з Міриямом? Хе, хе...

Гадаса (*в розпучливій задумі*). За день, за два дні, може за дві години довідаєть ся Міриям про все. Вівтар, який поставив для свого щастя, опльований і занечищений. Його найсвятійша гордість, се лиш сьмішна тїнь, нужденний привид... Ах, я знаю його... Для нього се гірше тисячу разів від смерти... (*Обертає в задумі перстїнь*). Я могла-б отворити сей камінь... вляти отрую до чарки і пити, пити... То був би мій ратунок... Але його... Боже, Боже, подвійний сором! Подвійний біль!... Я могла-б!... (*Зриваєть ся нагло, напів одурїла*). Ах! ратунок, вихід... Заощаджу йому сорому! (*Хитаєть ся, притискає руки до груди*). Що за щастє!... Що за щастє!... (*Звертаєть ся до Левка. З трудом опановує себе*). Міриям може надїйти кожної хвилї... Зрозумїте прецінь, що не можу здїсати ся з ним у вашїй присутности... Ідїть! (*Звінок. Обоє дивлять ся непорушно у дверї. Мовчанка*).

Міриям (*входить*). Ах, добрий вечір, Левку...

Левко. Добрий вечір, добрий вечір! Добре, що ти прийшов. Я власне мав відходити. Я забїг лиш на хвильку, хотїв тобі сказати, що очікуємо тебе напевно сьогодні вечером у клубі. Прийдеш?

Міриям. Може бути.

Левко. Отже до побаченя. До побаченя, панї... (*Кланяєть ся глибоко Гадасї*).

Міриям. До побаченя...

Левко (*виходить*).

Міриям (*тихо до Гадаси*). Добрий вечір, Гадасо! Позволь менї глядїти на тебе. Ти виглядала так зле сьогодні рано, коли я відходив. Я не хотїв будити тебе.

Гадаса (*дуже нестливо, горячково*). Ох, Мірияме, ти прийшов вкінці! В останніх днях я цілком стратила тебе! Ніколи нема тебе дома.

Міриям. Я мав стїлько занятя, моя золота дитинко.

Гадаса. А я мусїла сидїти дома день по дню така самїтна, в такїй тужї.

Міриям. Чи ти дійсно так тужиш за мною? Поглянь на мене, Гадасо...

Гадаса (*шепотом*). Чи я тужу за тобою, Міріяме? (*Сильно*).
Цілий день я ходила по покою і не знала, що почати з собою... і думала про тебе, про тебе, про тебе... Думала про те, що ти говорив учора... Твоя правда, Міріяме, правда, правда...

Міриям. Правда? В чім?

Гадаса (*сьмієть ся йому в очи*). Надійшла велика хвиля, та хвиля, якої ти так бажав: мій дім став для мене цілим світом! Який ти гарний, Міріяме! Ах, як я тебе люблю, як я тебе люблю!

Міриям (*щасливий*). Вірю тобі. Ти мені ніколи не сказала неправди. (*Сідає обіж неї. Поважно*). Мушу тобі щось сказати, Гадасо. Але най се не журить тебе, не придавлює...

Гадаса. Ні... ні...

Міриям. Я почував у останніх часах, що щось стануло між нами, щось насильно розпихало нас. Я бояв ся... Говорю тобі отверто: я бояв ся.

Гадаса (*в дрожж*). Ти бояв ся, Міріяме?

Міриям (*тулить її до себе*). Я скривдив тебе, моя найдорожша!

Гадаса (*шепотом*). Скажи, чого ти бояв ся?...

Міриям. Ні, ні, не питай ся! Лишень одно скажу тобі, Гадасо: те, чого я бояв ся, було би для мене гірше, тисячу разів гірше від смерти.

Гадаса. Гірше від смерти?

Міриям (*з усміхом*). Ах, дитинко, чим є смерть супроти такого страшного удару, коли видить ся, що біла зірда догарає... Що солодкий цвіт, красний цвіт, так старанно годований в душі вісім літ, подоптаний, заболочений... Ах, то страшно, невимовно видіти, як те, що найбільше ненавижу, влазить у мій дім... (*Сильно*). Видіти жінчину, яку любить ся, в обіймах иньшого! Гадасо! Гадасо!

Гадаса (*з окликом перестрахи*). Міріяме!!!

Міриям. Ні, ні, прости мені! Як ти зблідла... Я перелякав тебе. На балю... Коли-б ти могла була видіти себе на балю! Довкола тебе бігав ідовитий, фосфоровий блиск, якась з'їдлива, легкодушна жадоба ужитя, гріху... Очи твої іскрили ся, як очи вужа...

Гадаса. Я думала лишень про тебе. (*Сильно*). Власне на балю я думала лиш про тебе. Я була щаслива, бо чула, що шукаєш мене очима. (*Сьмість ся нервовим усьміхом*). Здасть ся мені, що я хотіла викликати в тобі задрість. Але тепер уже те минуло... усе те вже минуло... Я так уже змучена тими забавами, балями. Подив иньших людей будить у мині лише відразу... Видиш, я чула твій сум і стала думати над твоїми словами: дім твій мусить бути для тебе цілим сьвітом. Та хвиля і для тебе надійде, казав ти. А тепер, тепер та хвиля надійшла для мене. Нині дістав ти мене на все. Я твоя, ціла, неділима. Ах, вісім літ був ти моїм домом. Від нині ти для мене цілим сьвітом.

Міриям. Гадасо, Гадасо, таким щасливим я не був уже багато літ. Чую, що нині дістав я тебе на ціле жите. Тепер уже ніколи не страчу тебе.

Гадаса. Тепер не можеш уже втратити мене. Мірияме, скажи мені: чи ти гордий з того, що маєш жінку, для якої не істнував иньший мужчина крім тебе? Ані навіть у думці?... Ані навіть в найдальшій відгомоні думки?...

Міриям. Так, то щастє і гордість мойого жита... Ти знаєш мене і знаєш, яку чую ненависть для женщин, для яких дім є лиш місцем відпочивку по забавах і тріюмфах жита. Таким місцем, в якім можуть спокійно і безпечно приймати любків... Ах!

Гадаса (*як у фєбрі*). Ах, подумай, подумай... Мірияме... тут, до твоего дому... до твоего і мойого дому мала-б я впустити чужого мужчину! Гу, чужий мужчина мав би сидіти зі мною на отєій канапі, де ми так часто сиділи протягом тих осьми літ... В тім домі, де кожде місце, кожде крісло, кождий диван укриває тисячу спогадів... Але-ж то божевільність, Мірияме!

Міриям. Так, то божевільність.

Гадаса (*звільна*). І ти радше волів би умерти, ніж то мало би стати ся?

Міриям (*сильно*). Так, радше смерть для тебе і для мене.

Гадаса (*шепотом*). Але смерть... Чпж смерть не найстрашнійша з усього, Мірияме?

Міриям. Ні! Видиш, Гадасо: ти існуєш у кожній, найдрібнійшій комірці моєї душі. Ти ціла існуєш у кожній комірці. І на те, аби викоринити тебе з кожної комірочки, не вистало би цілого людського життя.

Гадаса. Не говори про те, не говори про те! Сьогодні я знов твоя, так, твоя, як була першої хвилі, коли тобі віддала ся. Від сьогодні ти моїм цілим життям. Ах Міриям, мусямо разом остати ся на все, для нового щастя... Правда? Міриям, Міриям, нова розкіш, нове щастя... Дай, дай шампана, пиймо на будучність того щастя. Зазвони на слугу. Най принесе шампана. Не лишай мене самою.

Міриям (*утішений*). Так, так, я нині щасливий, нині будемо пити самі... (*Звонить. До слуги*). Принеси бутельку шампана. (*Слуга виходить*). Ах, Гадасо, дитинко... Як я тебе люблю і яке щастя даєш ти мені нині!

Гадаса. Міриям, ти не знаєш, що я можу зробити для тебе...

Міриям (*тулить її і нестить. Шепотом*). Гадасо...

Слуга (*входить із шампаном і чарками, кладе їх на столі і відходить*).

Міриям (*відкоркоцує бутельку і наливає до чарок*). Тепер пий зі мною, Гадасо, і диви ся мені просто в очі...

Гадаса (*змішана*). Міриям, іди, іди... скажи, що тебе нема дома для нікого... Не звони... Скажи то у дверях... (*Міриям відвертаєть ся, Гадаса отворює швидко свій перстін і впускає краплі отруї до його чарки. Потім паде на крісло*).

Міриям. Так, тепер не перешкодить нам ніхто... зрештою ми самі... так давно ми не були самі, ти і я... Пий, Гадасо!

Гадаса (*бере свою чарку. Охриплим голосом*). Ах, Міриям, люблю тебе більше, як думаєш... Так страшно тебе люблю! Випий, випий чарку до дна... за... за мою любов... (*Обоє випорожняють чарки*).

Міриям (*кидаєть ся нараз у смертнім страху, з диким викриком*).
Гадасо!

ЗАСЛОНА.

З польського переклад

Володимир Гнатюк.

МІЩАНИН і СЕЛЯНИН.

Нарис із повісти Еміля Золя „Fécondité“.

Місяці март і цвітень були прекрасні і Маріяна дуже швидко приходила до здоровля. Маленький домок, відлюдний і захований у зелені, оживлював ся ненастанною радістю. Особливо кожда неділя, коли тато не йшов до бюра, була празником. У будні він виходив ще рано і вертав аж о семій, усе кваплячись, завалений працею. І хоча ся вічна біганина не псувала його доброго гумору. то на него почали налягати турботи про будущину. Доси він не журив ся своїм скуним хозяйством. Він не почував ніякого бажання почестей ані богацтва; він знав, що й його жінка, так само як він, не знала иньшого щастя, як тільки жити по просту, чесним житем у здоровлю, спокою і любови. Та хоч і не марив він про могутність високого становища, про роскоші великого богацтва, то про те запитував себе, як жити — нехай і найскромнійше — коли його сім'я буде розростати ся ненастанно. Коли ще придуть діти, то що він зробить, яким способом здобути те, чого потрібно кождим разом, коли нові народини сплodyть також нові потреби? Хто так плодить дітей, то в міру того, як отвирають ся маленькі ротики і кричать з голоду, повинен здобувати нові жерела, витягати засоби з землі, під загрозою — підпасти під закид злочинної необережности. Чесний чоловік не може виводити дітей на волю долі, як птах і лишати своїх писклят на траф щастя, на ласку

иньших. Оттакі думки тислись йому до голови тим більше, чим тісніше робило ся в домі по вродженю Жерве, так що Маріяна не знала, як звести кінці з кінцями і дотягти до кінця місяця, не вважаючи на всі чудеса ощадности. Треба було обмірковувати найдрібніші видатки, ощаджувати масло, яким мащено хліб дітям, давати їм доношувати блюзочки до остатньої нитки. А для збільшеня клопоту вони виростали з кожним роком і потребували все більше. Трьох хлопців прийшлося посилати до сільської школи в Жанвілі і се ще не коштувало так багато. Але на рік треба буде післати їх до ліцея, а звідки взяти на се грошей? Важке питанє, раз-у-раз більша, невідступна турбота затемнювала по троха чудову весну, що своїм лагідним подувом завітчала широкі поля.

Найгірше було те, що Матвій був переконаний, що йому годі ждати якогось поліпшеня на дотеперішнім становищі рисовника в фабриці Бошена. Навіть припускаючи, що колись йому подвоять пенсію, то все таки тих 7 або 8 тисяч франків ще не дадуть йому змоги — здійснити його мрії про численну сім'ю, що росте свобідно і безпечно мов щасливий гай, завдячуючи своєю силою, своє здоровле, свою красоту тільки одній ласкавій спільній матери землі, з якої черпає всі свої соки. Ось чому від хвилі повороту до Жанвіля земля притягала його, спиняла його в часі частих проходів, при котрих він снував неясні думки все ширше й ширше. Довгі хвилі він зупиняв ся перед ланом збіжя, на окраїні густого ліска, на березі багновища, що своїми водами грало до сонця, або серед колючок каменистого перелога. В таких хвилях у його голові піднимали ся всякі невиразні пляни, необмежені мрії, такі широкі і такі дивоглядні, що він нікому ще не говорив про них, навіть своїй жінці. Аджеж певно його б висьміяли! Він був іще в тій тривожній і трепетливій порі, коли винахідники чують над собою перший подих свого винаходу, хоч іще навіть його повний образ не зложив ся в їх душі. Чому ж би йому не звернути ся до землі, до вічної живительки? Чому-б не освіжити, не заплоднити ті величезні простори, ті ліси, ті перелоги, ті каменисті пустарі, що розляглись довкола него і лежали пусткою?

І коли слід тому бути, щоб кождий чоловік витворював своє багатство, здобував собі засоби для життя, то чому ж би й йому при вродженю кожної нової дитини не запліднити новий лан плідючої землі, з якого б вона жила не чинячи ніякого ущербу громаді? Се було все, нічого більше не зарисовувало ся в його уяві, здійснене розвивало ся як гарний сон.

Сім'я Фроман уже добрий місяць жила на селі, коли Маріяна, зовсім удужавши, вийшла одного вечера аж на міст на Іезі, попихаючи перед собою возик з маленьким Жерве, щоб тут дождати Матвія, що швидко мав вернути з Парижа. І справді він прибув перед шестою. Вечір був гарний, і вона надумала зробити невеличке коліно і зайти до млина Лепайє в низу над рікою, бажаючи купити там яєць.

— Добре, — мовив Матвій. — Ти знаєш, що я дуже люблю сей старий романтичний млин. Хоча про те колиб він був мій, я зараз розвалив би його і збудував би на його місці новий з гарною машиною.

На подвірю старої будівлі, до половини покритої блющем і обвіяної казковою красою, в колесом оброслим мохом, що дрімало серед водяних рож, вони застали мельника й мельничку. Він був рудий, високий і сухорлявий, вона також суха, також руда як і він, обоє молоді і загартовані. Хлопчик Антось сидів на землі і своїми малими рученятами копав ямку.

— Яєць? — мовила мельничка Лепайє. — Дуже радо, панечко, — дещо певно знайде ся.

Але вона не квапила ся і зирнула на Жерве, що спав у возику.

— А, се ваш остатній. А який товстенський та гарненький! Ну, ви не змарнували часу.

Але Лепайє не міг здержати зневажливої усмішки і фаміліярно, як селянин до міщанина, про котрого знає, що в него грошей кури не клюють, він промовив:

— Ну, паночку, се вже їх у вас пятеро. А ми бідолахи не можемо дозволити собі сего.

— Чому ні? — спокійно запитав Матвій. — Хибаж ви не маєте отсего млина, не маєте поля, що б було до

чого приложити руки, які вам прибудуть, і подвоїти, потроїти ваші доходи?

Ті прості слова були мов ляск батога, від якого Лепайє аж підскочив. Ще раз він вилив свою лютість. А, певно, що як що, а отсе старе калатало, отсей млин збогатить його, хоч не збогатив ні його діда, ні його батька! А оті поля — ну, гарне віно принесла йому жінка! Те поле, де ніщо не хоче рости! Хоч як ти скроплюй його своїм потом, а не видобудеш із него й тільки, що коштує навів і насіне.

— Та поперед усього — відповів Матвій, — ваш млин треба би направити, перемінити старий механізм, або ще лінше, завести гарну парову машину.

— Направити млин! Завести парову машину! Алеж се безум! І пощож сего? Адже й так я дармую цілими місяцями, від коли довкола майже не сіють збіжя.

— А далі — говорив Матвій — ваші поля менше родять тому, що ви оброблюєте їх лихо, застарілими способами, недбало, без машин, без штучних навозів.

— Дайте мені спокій з тими машинами, з тими дурн грошами, що довели бідних людей до руїни! О, знаю я їх, і рад би то побачити, як би ви вдали лінше оброблювати сю землю, чи всилували б ви її дати вам більше, ніж вона хоче дати.

Він договорив ся до злости, зробив ся лютим і брутальним, докоряв мачусі землі всім тим, у чому було винувате його ліннєство і його упір. Він бував по сьвітї, бив ся в Африці, ніхто не скаже, що прожив вік у своїй дірі, як дурна худобина. Але вернувши з війська він усе таки знеохотив ся зрозумівши, що хліборобству прийшов кінець і що воно ніколи не дасть чоловікови більше по над кавалок сухого хліба. Земля банкрутує, селяне вже не вірять їй, бо вона постаріла ся, запустіла, вичерпала ся. Навіть сонце зробило ся непевне, сніг паде в липні, громи бють у грудні, всі пори року переплутали ся і за сїви пропадають від самого початку.

— Ні, паночку, тут нема ради, все пропало. Земля, праця, все се ні на що. Нам приходить капут! Селянин працює до крайнього знесиля, а швидко не буде мати навіть

води напнати ся. От тим я радше волю кинути ся в ріку, аніж старати ся ще на одну дитину. Бо по що плодити на сьвіт жебраків? А наш Антось бодай буде мати із чого жити, коли лишить ся один. Гляньте на него, на Антося! О, кленусь вам, я не зроблю його селянином против його волі. Коли схоче вчити ся, схоче подати ся до Парижа, — їй Богу, я скажу йому, що має рацію, бо нема по над Париж, де крепкий і сьмілий хлопака може добити ся щастя. Нехай продасть усе і нехай збирає жниво там, на тротоарі! Там ростуть гроші! Я й сам не можу віджадувати, що не подав ся туди шукати щастя, поки був час.

Матвій засьміяв ся. Чиж се не диво, що він, міщух, учений і титулований, пестить одну мрію, щоб вернути до землі, спільної матери всякої праці і всякого достатку, а сей селянин, син селянина, проклинає, зневажає ту землю і не має любійшої думки по над ту, щоб його син покинув її? Ніколи ще так сильно не вдарила його ся характерна суперечність, отся нещаслива втека з сел до міст, що збільшує ся з року на рік, снесилює і руйнує весь народ.

— Ви несправедливі, — мовив він веселим тоном, щоб відняти розмові дразливий характер. — Не дорікайте землі, вона стара любка і пометить ся на вас. Коли б мені бути на вашім місці, я мав би від неї все, чого б хотів, як би тільки подвоїв старанність. Вона й сьогодні такаж, яка була першого дня, велика, плодюча мати; вона все ще приносить стосотні плоди, коли приляжеш до неї з любовю і силою.

Але Лєспайє не хотів навіть слухати і підняв кулаки.

— Ні, ні, досить мені її, сеї відьми!

— І знаєте, — мовив далі Матвій, — одно мені дивно, що доси не знайшов ся розумний та відважний чоловічок, щоб привів до позитку всю отсю величезну запущену посілість, отсей Шантеблед, із якого старий Сетен бажав колись зробити королівську домену. Тут є широкі нетикані площі, приліски, що треба-б подекуди вирубати, пустарі, що легко можна би повернути під управу. Що ва гарна задача, яке поле для людської творчости!

Одну хвилину Лепайс стояв мов остовпілий. Потім почав знов кпити.

— Але-ж мій любий паночку, ви божевільні — даруйте за слово!... Повернути Шантеблед під управу, привести до пожитку отсі каменисті толоки, втелючити ся в отсі багновища! Гай, гай! Закоплете тут міліони, а не зберете й кірця вівса. Се проклятий закуток! Мій дід бачив його таким, як є тепер і мій правнук буде його бачити таким самим. Т-те, я не цікавий, але дуже рад би бачити такого дурня, що зважив ся-б на таке безумство. Можна сказати наперед, що вліз би в порядну розчину.

— Мій Боже, хто знає! — спокійно відповів Матвій. — Треба тільки любити і тоді чоловік може творити чуда.

Мельничка принесла тимчасом кільканацять яєць і столя як сьвічка перед своїм мужем, з подивом слухаючи, як він мудро вичитує міському панови. Вони обоє зовсім були згідні в захланній злобі на те, що не можуть загрибати лопатою грошей без тяжкої праці, згідні в своїй амбіції — зробити свого сина паном, бо тільки пан може бути богатим. Тож коли Маріяна прощала ся поклавши яйця під подушку в возику Жерве, мельничка з гордощами показала їй свого Антося, що викопавши ямку плював до неї.

— О, він дуже здібний! Він уже розбирає літери і ми дамо його до школи. Коли вдасть ся в`свого татуса, то певно не буде дурний.

Минуло з яких десять день. Була неділя. Матвій з Маріяною і дітьми був на прогульці, і тут йому прийшла остатня об'ява, немов розблиск могутнього сьвітла, що мав дати напрям цілому його дальшому житю. Вони вийшли, щоб пробути на дворі ціле пополудне і з'їсти підвечірок на вільнім повітрі, в чистім полі, серед високої трави. Походивши по лісових стежках, пройшовши кілька полянок, поблукавши по толоках вони вийшли на край ліса і розсїли ся під дубом. Відси їм було видно розлогу околицю від невеличкого павільону, старого збірного пункту для мисливих, що тепер був їх мешканєм, аж геть-геть до села Жанвіля. Праворуч розлягла ся велика багниста

площа, від котрої хилили ся в низ широкі, висохлі і безплідні збочі, що йшли мов хвилі і губили ся ліворуч. За їх плечима піднімав ся ліс, поперетинаний глибокими ярами, порозділюваний полянами і дугами, яких ніколи не доторкала ся коса. А довкола них ані духа, тільки сама отся природа полишена в дикім стані, в своїй слокійній величі, під блискучим сонцем чудового цвітневого дня. Здавало ся, що всі ті нагромаджені соки розлувають землю мов невідоме, підземне озеро, котрого хвилі чутко хлюпають у могутніх деревах, у буйних ростинах, у непрохідних гущавинах бодяків та кропиви, що покривали землю. Запах незаспокоєної любови, могутній і різкий запах ішов із усіх тих річей.

— Не відбігайте дуже далеко, — крикнула Маріяна дітям. — Ми посидимо під отсим дубом і швидко будемо їсти підвечірок.

Блез і Дені побігли вже, а за ними Амбруаз, бавлячись у перегони; тимчасом Роза кликала їх гніваючи ся і бажаючи, щоб бавили ся зриванєм квіток. Вони були п'яні вільним повітрям, бігали серед буряну, що досягав їм до голов, немов маленькі фавни розпущені серед корчів. Потім вернули і почали складати букети. Потім знов кинули ся в перебіганку, старші брати взяли малу сестричку на плечі і гей же в шаленій погоні!

Але підчас сеї довгої вже прогульки Матвій був якийсь не при собі, блукаючи очима довкола. Часом Маріяна забалакає до него, а він не чує, поринаючи в мріях перед тим заплещеним полем, перед якимсь закутком ліса зарослого хащами, перед якимсь жерелом, що джуркотячи губило ся в багнюці. Та про те вона почувала, що у него в душі не було байдужости ані суму, бо вертаючи до неї він усміхав ся своїм добрим, ніжним усміхом. Вона сама висилала його нерозумно для його добра проходитись отак по полю, навіть самого; а коли догадала ся, що в ньому відбуває ся глибокий перелом, то з довірою ждала, аж сам він заговорить.

Та ось коли він знов попав у свої мрії роздивляючи очима різні роди земель, розкинені на тім величезнім просторі, вона легенько скрикнула:

— О, поглянь лише! поглянь!

Вона лишила була під великим дубом маленького Жерве в його возику серед буйного буряну, в якому поринали колеса. І поки вона приготувлявала підвечірок у невеличкій срібній молочниці, побачила нараз, що дитя підняло головку і повело очицями за її рукою, в якій іскрило ся до сонця блискуче срібло. Вона ще раз повторила той рух і знов дитина поведла оченятами за тою зіркою, якої блиск у-перве заяснів у сумерках її життя.

— О, ніхто не скаже, що я помиляю ся, що забираю собі щось у голову. Але він бачить виразно, се певне! Моя душенька люба! Мій скарб дорогий!

Вона кинулась до него і почала цілувати його в радості за сей перший погляд. І се була заравом радість першого усміха.

— Ади, ади! — промовив і собі-ж Матвій, що нахилив ся поруч з нею спонуканий тою самою радістю, — а ось він і всміхаєть ся до тебе! Чи бач! як тільки такий хлопчука почне бачити виразно, так зарав і починає сьміяти ся!

Вона й собі-ж вибухла голосним сьміхом.

— Твоя правда! Він сьмієть ся, сьмієть ся! Ах, який він гарненький! Ах, яка я щаслива!

І мати і батько сьміяли ся разом, щасливим сьміхом, перед тою дитячою усмішкою, ледво ще видимою, перелетною, мов легесенька зморщинка на чистій жерельній воді. В своїй радості Маріяна покликкала четверо иньших, що катуляли ся в траві серед сьвіжого листя.

— Ану, Розо! Ану, Амбруазе! Ану, Блезе і Дені! Вже пора, ходіть на підвечірок!

Вони збігли ся і підвечірок заставлено на мягкій мураві. Матвій розв'язав кошик, що був завішений з переду на малім возику, мати винимала з него шматки хліба з маслом і почала роздавати. Настала глибока мовчанка, всі четверо кусали здоровими зубами і ковтали зі здоровим апетитом, так що любо було дивити ся. Але ось почув ся ще один крик; се паннич Жерве нетерпливив ся, що йому не услугують насамперед.

— Ах, так, се правда! Я й забула про тебе! — промовила радісно Маріяна. — Ну, ну, твоє не втече... Отвори свій дзьобик, мій любчику.

І простим, спокійним рухом вона широко розщепила на собі корсетку і відслонила свої білі груди, м'яккі мов шовк, у котрих молоко перло аж до рожевої пипки, немов пупінок, що ним кормить ся цвіт життя. Вона вчинила се в сьвітлі сонця, що обливало її золотом, перед лицем сего широкого поля, що гляділо на неї, без сорому і без найменшого занепокоєня з причини сего обнаженя. Адже-ж і земля не кристь ся, рослини і дерева не криють ся наповняючись соками. Потім сівши серед високого зільничя вона майже сховала ся серед сеї буйности, серед того щедрого розросту цвітневих сімен. А тимчасом дитина, з голими і свобідними грудьми, смоктала довгими струмочками тепле молоко, так як оті незлічимі рослини ссали жите з землі.

— А то зголоднів! — скрикнула вона. — Ну, лише не кусай так сильно, ти мала ненажеро!

Але Матвій усе ще стояв очарований першим усьміхом дитини, радуючи ся тим сильним голодом, тим молоком, що плило по сьвітї, тими шматками хліба, що їх поїдали иньші. І знов на нього найшла його творча мрія і йому вирвала ся з уст ідея будучини, що заповонила його і що доси він нікому ще не говорив про неї.

— Ну, саме пора тепер узяти ся мені до діла, занувати своє королівство, коли хочу, щоб оті діти мали що їсти і на чому рости. Та треба думати й про тих, що ще прийдуть, що будуть роздовжувати наш стіл з року на рік. Хочеш се знати? Хочеш, щоб я сказав тобі?...

Вона підвела очи і ждала всьміхаючись.

— Так, скажи мені свій секрет, коли прийшла пора. О, я догадую ся давно, що ти носиш ся з якимсь великим пляном. Але я не випитувала тебе, а ждала.

Він не відповів навпростець, бо нагла згадка наповнила його обуренєм.

— А знаєш, той Лепайє, се лінюх і дурень, хоч удає хитрого. Чи ж є глупійше сьвятокрадство, як оте міркованє, що земля стратила свою плодючість, що вона ось-ось має

збанкрутувати, вона — вічна мати, вічне жите! Вона ма-
чуха, але тільки для злих синів, для нездар, для тупиць,
для безглуздох, що не вміють любити ані оброблювати її.
Але коли до неї прийде син розумний, що візьме ся до
неї поважно, віддасть ся їй увесь, з'уміє оброблювати її
всіми способами нової науки, користуючи ся досвідом, —
побачите, як вона прокинеть ся і плодити-ме ненастанно,
покриваючи ся безмірним жнивом. Ах, говорять по селах,
що отся домена Шантеблед ніколи не плодила і не буде
плодити нічого крім бодяків. Ану, побачимо! Нехай тільки
прийде відповідний чоловік, і він перемінить її і сотво-
рить нову землю, повну радості і багатства.

Потім обернувши ся живо він простягнув руку і по-
казував за чергою ті точки, про які говорив.

— Отам у заді розлягло ся більше двох сот гектарів
чагарника, що доходять аж до фільварків Марейля і Ліль-
бона. Вони поперетинані полянами прекрасної землі, що
лучать ся широкими ярами; з них легко зробити пречудові
пасовиска, бо там жерел багато. Та головно ті жерела —
отам на право їх так ботато, що вони забагнули всю кі-
тловину і творять декуди озерця порослі тростиною і осо-
кою. Подумай же собі смілого чоловіка, завойовника і куль-
тиватора, що осушив би сей терен відпроваджуючи з него
надмірну воду при помочи кількох каналів, які не трудно
було-б поробити, — і ось тобі здобує величезне поле
здатне до управи, де збіже росло би надзвичайно щедро.
Та се не все. Лишає ся ще оте поле перед нами, оті легкі
склони, від Жанвіля до Старого Замчища отам у низу, ще
двісті гектарів, що лежать майже пустою задля сухости
і худого каменистого ґрунту. А сеж проста річ, досить
тільки взяти отам у горі жерела і ті багонні води і по-
вернути їх сюди, розілляти їх по тих безплідних склонах,
що поамалу зроблять ся страшенно родючими. Я все те
оглянув, усе обміркував, і бачу тут перед собою, низько
цінуючи, пять сот гектарів ґрунту, з якого відважний під-
приємець може зробити найпліднішу домену. Сеж ціле
хлібне царство, цілий новий сьвіт, який можна сотворити
працею при помочи добродійної води і нашого батька сонця,
вічного жерела всякого бутя.

Маріяна гляділа на него із подивом, а він тремтів зворушений могутністю своїх мрій. Але вона злякала ся таких величезних плянів і не могла здержати ся від окрику тривоги та розсудка.

— Ну, ну, сего за много! Бажаєш неможливого. І як тільки ти можеш думати, що все се колись буде наше, що наш маєток розширить ся на всю околицю! А кілько-ж то капіталів, кілько рук треба на таке завойоване!

Він хвилю стояв німий, прокинувшись від потрясення і вернувши до дійсности. А потім почав сьміяти ся своїм розумним і тихим сьміхом.

— Твоя правда, я літаю в снах, говорю дурниці. Моя амбіція не йде ще так далеко, щоб я забагав бути королем Шантебледа. Та про те все, що я говорю — правда. І щож у тім злого думати про великі пляни і додавати собі відваги і надії? На разі я наважив ся по-пробувати управи — о, в скромнім розмірі, на кількох гектарах, які, надіюсь, Сеґен відступить мені дешево разом з невеличким павільоном, у якому ми живемо. Я знаю, що його посілість, увязнена арендою довецтва, недогідна йому. А потім побачимо, чи земля полюбить нас і пригорне ся до нас, так як ми пригортаємо ся до неї. Сьміло, сьміло, кохана жінко, давай поживу сему малому ненажері, а ви, мої любі, їжте і пийте і вбивайте ся в силу! Земля належить до тих, у котрих є здоровле і котрих багато!

Блез і Дені замісь відповіді взяли собі ще по шматкови хліба з маслом, а Роза випила чарку води закрашеної вином, яку подав їй Амброаз. Але головно Маріяна була символом цвітучої плодовитости, жерелом сили і зросту, з тими відкритими грудьми, з яких Жерве насисав ся до схочу. Він тягнув так сильно, що чути було цмоканє його уст, мов тихеньке булькотанє жерела при самій норі, тоненького струмочка молока, що мусів усе більшати і зроби́ти ся рікою. І мати чула, як довкола неї всюди булькотало те жерело і розливало ся. Сеж не сама вона кормила; цьвітневі соки наливали кожду скибу, тремтіли в гильках дерев, піднимали в гору всі трави, серед яких порп-

нала вона. І під собою, в лоні ненастанно плодючої землі вона чула ті струмки соків, що обгортали, наповнювали її, що й її грудям додавали молока в міру того, як воно спливало в дитяче горло. Се була та молочна ріка, що пливе в жилах сьвіта, ся вічна ріка життя, що плодить вічне жниво живих творів. І серед того любого весняного дня оте блискуче, сьпівуче, пахуче поле все купало ся в ньому, величаючи ся красою матери, що розікривши груди проти сонця, перед лицем широчезного горизонту кормила свою дитину.

З французького переклад

Іван Франко.

АТТА ТРОЛЬ.

Сон літньої ночі.

Поєма Генріха Байне.

«Ось вийшов з блискучого свого шатра
Князь-мурин узброєний — в битву поря!
Так з брами блискучої хмар визира
Потьмарений місяць, мов темна мара».

Князь-мурин, Фрайліґрата.

I.

Геть оточене узгір'ям,
Темним, сьміливим, стрімчастим,
Заколихане шумом
Диких, пінистих потоків,

Розляглось, як мрія красне,
Котере. В домочках білих
Скривь балкони; красні дами
Там стоять, сьміють ся щиро.

Сьміючи ся, споглядають
На базар строкатий, гучний; —
Тож під дудочку танцюють
Там ведмедиця з ведмедем.

Атта Троль і чорна Мумма —
Звалась так його дружина —
Виступають, і від дива
Аж нетямлять ся всі Баски.

Твердо, повагом, велично
Атта Троль танцює гордий,
Та дружиноньці кудлатій
Цноти й повагу бракує

Так, мені здавав ся часом
Той її танець канканом,
Бо при вискоках зухвалих
Grand' Chaumière мені згадалась.

Навіть сам поводар жвавий,
Що її провадив в путях,
Те-ж, здасть ся, зауважив
Неморальність того танцю.

І не раз за тебе Мумму
Батогом він бив по спині,
І ревіла чорна Мумма,
Що аж в горах відбивалось.

Сей поводар мав на шапці
Шість жадон, що боронити
Мали голову від кулі,
Ворога або й від кузюк.

А на плечах мав поводар
З олтаря покров барвистий,
Що служив за плащ у нього
І скривав ножі й pistolі.

Був ченцем колись поводар,
Потім ватагом злодійським;
Щоб і тим і другим бути,
Став на службу в Дон-Карлоса.

Так, за ті нікчемні гроші
Він танцює, він, що перше
Був величним, жах наводив,
Чув себе таким всесильним!

Як втікати Дон-Карлос мусів
Разом з цілим товариством,
А найкращі палядіни
Діла чесного шукали —

Як згадає-ж молодощі,
Паньство втрачене ліснесь,
Заревуть сумні гуки
У душі у Атта Троля.

(Пан Шнапганський ставпись-
[мовцем] —
То-ж тоді й наш лицарь віри
Став ходить по всьому краю,
З ним же й Атта Троль і Мумма.

Сумно гляне він, мов чорний
Фрайліґратів мурин-князь, —
Той погано бив у бубон,
Сей же зле танцює з жалю.

І ведмеді танцювали
Перед людом на базарах.
На базарі в Котере
Атта Троль танцює в путах!

Співчуття йому немає,
Тільки сьміх. Сама Жюлетта
Засьміяла ся з балкону
Роспачливим скоком зьвіра.

Атта Троль, що жив колись-то
Наче гордий князь дикарський,
На верхівлях вільних гірських —
Для юрби в долині скаче!

Бо нема в Жюлетти в грудях
Почуття, вона Французка,
Врода — все для неї; справді
Чарівна сама на вроду.

В неї погляди — то милий
Невід з проміння, в той невід
Наше серденько, мов рибка,
Попада, тріпоче й мліє.

II.

Фрайліґратів мурин-князь
Якось так в запалі трахнув,
Нерозваживши, в свій бубон,
Що зачувши він розскочивсь.

Так, з невільничих кайданів
Швидко вирватись потрапив
Атта Троль. Він диким скоком
Геть по вулиці погнав ся.

Факт вражаючий! від нього
Затремтять усякий бубон!
Погадайте-ж, що буває,
Як ведмідь розірве пута?

Перед ним всі розступались.
Він же видер ся на скелю,
В діл з призиством подивив ся,
Потім зник поміж горами.

Раптом сьміхи і музики
Занімили, в жахом, в криком
Люд в базару геть посунув,
Дами всі поблідли разом.

На порожньому майдані
Зостала ся чорна Мумма.
І поводар — він шалено
Кинув шапкою об землю,

Потоптав на ній ногами
Всі мадонни! Скинув плащ
І воставсь огидно голий.
Проклинати став ведмежу,

Чорну та бридку невдячність!
Бо вважав він Атта Троля
За товариша свого,
Навіть вивчив танцювати.

Адже він тому ведмедю
Дарував життя! Давали
Надаремне сто таларів
За ведмежу пишну шкуру!

І нещасна чорна Мумма
У німій стояла тузі
Та благаючи спиналась
Перед гнівним господарем.

Та господар той ще гірше
Розлютив ся, бив і лаяв:
„Ти Христона королева!
Панї Муноц! ти, розпусто!“

Все те сталось в теплу, гарну
Пообіднюю годину;
Ніч, що потім наступила
Після дня, була розкішна.

Я просидів половину
Теї ночі на балкони,
При мені була Жюлетта
І на зорі поглядала.

І промовила, зітхнувши:
„Краще зорі сі в Парижі,
Як у вечері зімою
Одбивають ся в калюжах!“

III.

Літня мрія! фантастичний,
Без мети мій спів, так само,
Як життя усе й кохання,
Як творець і всі створіння!

Бо для власної забави
Виграває і літає
По країні поетичній
Мій прудкий Пегаз коханий.

Не цютливая він шкапа,
Не робочий кінь міщанський,
І не огир він партійний,
Що в нестямі рже й басує.

Золоті підківки має
Мій крилатий білий коник,
А вуадечку — низку перлів —
Я її пускаю вільно.

Ти неси мене, де хочеш!
У повітря, в гори — кручі
Де клекоцуть так потоки:
„Війсь безодні божевілля!“

Та неси в долини тихі,
Де дуби стоять поважні,
З під коріння плине давнє
Джерело пісень солодких.

Хай я там води наплю ся,
Очі вмю, — ох, я прагну
Сеї чистої водиці,
Що видюшим, мудрим робить,

Сліпоту злійма! Мій погляд
Бачить глибоко в проваллі
Атта Тролеву печеру!
Розумію, що він каже.

Дивно, як мені знайома
Видалась ведмежа мова!
Чи не чув я де тих гуків
У коханім ріднім краю?

IV.

Ронсеваль, долино славно!
Як твоє імення чую,
Затремтить, запахне в серці
Квітка синяя забута!

Повстає країна мрії,
Що літ в тисячу, як зникла,
І великі очі духів
Глянуть так, що я злякаюсь.

Гомін, брязкіт, люта чвара!
Бють ся Франки й Сарацени;
Роспачливо і криваво
Сурма грає у Ролянда!

У долині Ронсевальській
Видко „побруби Ролянда“, —
Так прозвано їх, бо лицар,
Щоб собі пробить дорогу,

Так смертельно, тяжко вдарив
Тим своїм мечем Дюрандо
В скелю, що сліди zostались
І по сей день на камінні.

То-ж в одній щілині темній,
Геть зарослій чагарями,
Ялівцем, лежить глибока
Атта Тролева печера.

Серед любої родини,
По трудах він спочиває,
Після втоми, споглядання,
Подоріжжя сьвітового.

Як то мило повернутись
До дітей, в печеру любу!
Дві дочки й синів чотири
Вкупі в Мумшою зростив він.

Гарно вилізани доні
І русяві, мов попівни;
Хлопці бурі, лиш найменший
Одноухий син, той чорний.

Сей найменший був мазунчик
Материн, вона, з ним гравшись,
Відкусила в нього вухо
І, милуючи, пожерла.

Молодець він геніяльний,
Має зграбність гімнастичну,
І такії робить штуки,
Мов шукар славутній Масман.

Цьвіт краюї осьвіти,
Любить він лиш рідну мову,
З роду він не вчив жаргону
Ні Гелленів, ані Римлян.

Сьвіжий, вільний, жвавий, гречний,
Він ненавидить всі мила,
Умивання — нову розкіш,
Так як і дотепний Масман.

А найбільш він геніяльний,
Як на дерево дереть ся,
Що над кручею із скелі
Із щілини виростає.

І на гору він вилазить,
Де в ночі уся родина,
Коло батька посідавши,
Розмовляє в тихий вечір.

І розкажує їм батько,
Як він жив колись у сьвіті,
Як людей, міста він бачив,
І терпів багато лиха,

Мов той славний син Лаертів, —
Атта Троль лиш тим несхожий,
Що й дружина з ним ходила,
Вірна, чорна Пенельопа.

Атта Троль розповідав
Їм про славу кольосальну,
Що, танцюючи мистецьки,
Залучив собі між людьми.

І старі й малі — казав він — І в великому натхненні
Аж нетямили ся з дива, Хоче ділом доказати,
Як було під гуки дудки, Що не марний самохвалець,
Він танцює на базарах. А митець великий справді:

А найбільше тії дами Миттю схоплюють ся з місця
(Зниють ся-ж на тім найбільше!) І спинаєть ся на дуби,
Страх плескали у долоні І танцює, як давнійше,
І очима любо грали. Той гавот, танець свій славний.

О, мистецьке славолюбство! Мовчки всі пороззявлявшись
З усміхом старий танцюра Поглядають ведмежата,
Згадує, як свій талан Як вистрибує їх батько
Уявляв він перед людом. Дивно в місячному сяйві.

V.

Між родиною в печері „Смерть і пекло! Тії люде,
На спині, слабій душею, Ті пани ясновельможні,
Атта Троль лежить, задумавсь, З високости, гордо, пишно
Лапу ссе, гарчить невпинно: Поглядають в низ на звірів,

„Муммо, Муммо, чорна перло! „В нас жінок, дітей хапають,
Я тебе в сьвіговім морі Вязуть, мучать нас, мордюють,
Уловив, і в тім же морі Ще й провадять торг поганий
Я тебе згубив ізнову! Шкурою і тілом нашим!

„Чи с тобою я побачусь „Ще й себе вважають в праві —
В сьому сьвітї, чи на тому, Отакі бридкії вчинки
Де душа твоя від шерсти Над ведмежами вчиняти,
Буде вільна й просієє? І зовуть се людським правом!

„Ох! коли-б я міг іще раз „Людське право! людське право!
Милу мордочку лизнути, Хто-ж се дав вам теє право?
Любу Муммину, солодку, Не натура-ж, бо вона
Наче вишцєну медом! Не бува ненатуральна.

„Щоб хоч раз мені почути „Людське право! хто-то дав вам
Пах, що завждї від моєї Прівілегії отії?
Мумми чорної походить, Вже-ж не розум, — бо ніколи
Наче пахощі від рожі! Не бува він нерозумним.

„Ох! в кайдавах Мумма гине, „Люде! та невже тим ліпші
В теї брилкої звїрини, Ви од иньших, що їсте ви
Що людиною зоветь ся — Все печене та варене?
І кричить: Я пан створіння! Ми — їмо сировину;

„А в кінці виходить скуюток :
 Все однаковий, — не їжа
 Робить славним: той славетний,
 В кого вчинки й думки славні.

„Люде, чим же так ви ліпші?
 Несете високо чоло,
 Та в задертій голові
 Думки низькії снують ся.

„Чи не тим ви, люде, ліпші,
 Що наука й хист ведець ся
 Добре вам? Але-ж і ми
 В тімя довбнею не биті.

„Люде, чи не тим ви ліпші
 Нас, що маєте ви шкуру
 Гладку й слизьку? поділяйте-ж
 Із гадюками ту вроду.

„Чи нема-ж собак учених?
 Або коней, що рахують
 Мов купці? Чи-ж не чудово
 Зайці в бубон вибивають?

„Людський рід, двоногі змії!
 Розумію я, для чого
 Одіж вам! Чужою шерстю
 Криєте гадючу нагість.

„Чи бобри не мають слави
 В гідростатиці від давна?
 Хто-ж то винайшов шпиривцівку
 Для людей, коли не буцки?

„Діти, діти! стережіть ся
 Від безшерстої потвори!
 Дочки! не впевняйтесь тому
 У штанах бридкому звіврю!“

„Чи-ж осли не пишуть критик?
 Чи комедії не грають
 Мавпи? Хто-ж є кращий мімік,
 Як батавія, кіт морський?

Дальш доводити не хочу,
 Що ведмідь в своїй зухвалії
 Нісенітницї провадив, —
 Ніби звіврі людям рівні.

„Солов'ї чи ж не співають?
 Де ж співець над Фрайліґрата?
 Хто співав про лева краще,
 Як земляк його верблюд?

Бо таки-ж нарешті сам я
 Чоловік, і я не хочу
 Переказувать бридню,
 Бо нарешті се-ж образа!

„Танцюристий хист підняв я
 Сам високо так, — як Равмер
 Хист письменський: чи-ж не гірше
 Пише він, ніж я танцюю?

Чоловік я сам, і лінший
 Ніж усі другії звіврі;
 І користи свого стану
 Я ніколи не зречу ся.

І до бою з кожним звіврем
 Стану й буду битись вірне
 За людей, і за святеє
 Природженне людське право.

VI.

Але може то й користо
 Нам, створінням вищим, ліпшим
 На землі від звіврів иньших
 Знати, що гадають низші.

Так, в тих низьких, темних, бідних
 Сферах нашої громади
 Поміж звіврів всюди чути
 Гордість, лихо й нарікання.

Все природне, історичне,
 Все звичайне, справедливе,
 Всім літ в тисячу відоме, —
 Одверта вухвала морда.

Молодим старії гордо
 Все гарчать про злу науку,
 Що загрожує культурі
 І гуманности на світі.

„Діти!“ Атта Троль гукає
 І качаєть ся по голім
 Незастеленому ложі:
 „Нам належить ся прийдешність!“

„Як би всяк ведмідь, всі звіврі
 Та були моєі думки,
 Ми-б, злучивши наші сили,
 Подолали-б всіх тиранів.

„Як би дикий вепрь з'єднав ся
 Із конем, а слонь як брат
 Хоботом своїм обняв би
 Роги чесному волови,

„Вовк з ведмедем різних мастей,
 Мавпа з цапом, навіть заяць, —
 В товариство всі з'єднались,
 Перемога-б стала певна.

„Згода, згода! се найперше,
 Що нам треба. По одинці
 Нас потопчуть, але в купі
 Ми гнобителів затопчем.

„В раси їхньої немає
 Почуття до стилю, в танці
 Плястики нема, а сеє
 Смак пеує поміж народом.“

„Згода, згода! — переможем,
 Скинем гордее те панство
 Монополії бридкої!
 Буде звіврське праве панство.

„Головні закони — рівність
 Всіх створіннів божих, дарма,
 Хто яку віру має,
 Хто на масть який, чим пахне.

„Рівність правая! осел в нас
 Буде вищим урядовцем,
 Лев при тому часом мусить
 До млина мішки возити.

„Що до пса, то, правда, єсть він
 Здавна вже послугач людський,
 І багато тисяч років
 Як собака жив між людьми;

„Але в вільнім краю верне
 Він собі права одвічні,
 Що не мають быть зламані,
 Коли він придбає слави.

„Так, Жиди в нас навіть мусять
 Право рівности одержать,
 І закон їх постановить
 На рівні з другими звіврми.

„Тільки танець на базарах
 Заборонений їм буде, —
 Заборону сю роблю я
 В інтересі мого хисту.

VII.

Сумно в лóгові сумному
 В колі рідному сидить
 Атта Троль, той ворог людський,
 І реве, і зуби скалить.

„Люде, наволоч хиерна!
 Все вам сьмішки! — ваші сьмішки
 І кормига ваша бридка
 Згине хутко в день великий!“

„Обража мене найгірше
Рух отой кислосолодкий
В них на мордах, — не терплю я
Того усьміху людського!

„Як на білому обличі
Я побачу рух сей клятий,
Повертають ся від алости
В животі в мене всі кишки.

„Ще зухвалійше, ніж в мові,
Виступає в тій усьмішці
Вся глибока безсоромність,
Що сидить у людських душах.

„Все посьміхують ся! Навіть
І тоді, коли повинні
Найповажнійш быть, — у хвилю
Урочистую кохання!

Все посьміхують ся! В танці —
Й там сьміють ся! Зневажають
Тим сей хист, а він повинен
Завжді культом быть поважним.

„Так, танець за давніх дівен
На меті мав благочестя;
І жреці кругом престала
Йшли було в сьвятому колі.

„При кортесі іспанській
Танцював Давид;
Танець був служенням Богу,
То — молячи ся негами!

„Отже й я танець так само
Розумів, як танцював я
На майданах перед людом —
І придбав собі тим слави.

„Слава та, я признаю ся,
Завдавала серцю втіхи;
Бо від ворога почути
Дивування — любо нам!

„Та вони й в ентузіязмі
Усьміхають ся! Безсилий
Проти них той хист танечний,
Легкодушні люде завжді!“

VIII.

Часто в сьвітї чесні люде
Не конечно гарно пахнуть,
Слуги-ж панські уживають
Завжді амбру та лаванду.

Від людей, душею чистих,
Часто тхне зеленим милом,
На негідному-ж створінні
Аж блищить олій рожевий.

Хай же носа не копилить
Любий мій читець, коли він
В Атта Тролевій печері
Не згада арабських спецій.

Хай побуде він зо мною
У повітря душнім, важкім,
Де герой мій свому сину
Мов із хмари промовляє:

„Сину, сину мій мизиний!
Притулись до пики батька
Ти своїм єдиним вухом,
Вислухай поважне слово!

„Стережись від людських думок,
Бо загубиш душу й тіло!
Між всіми людьми немає
Справедливої людини.

„Німці перш були порядні, —
Ті сини Туіскіона
Наші роличі від давна, —
Отже й тії зледащили:

„Віру стратили й побожність,
Атеїзм вони провадять...
Сину, сину, стережи ся
Бауера і Фаєрбаха!

„Та не будь ти атеїстом,
Не-звірем, що без поваги
До Творця, — бо тож Творець
Нам створив сей світ великий!

„У горі і сонце й місяць,
І зірки усі, — хвостаті
Так же само як безхвості, —
Все то одсвіт його сили.

„Долі море і земля вся —
То луна сьвятої слави,
На землі створіння кожне
Почува величність Бога.

„Навіть що найменша кузька
В бороді у богомільця,
З мандрівцем іде на прощу,
Вічному хвалу співає!..

„Там у зорянім наметі,
На престолі золотому,
Владарь наш сидить величній, —
Се ведмідь здоровий, білий.

„Біла, наче сніг, без плями,
Ясна шерсть його; над чолом
Диямантова корона, —
Небеса всі осіяла.

„Скрізь гармонія в обличі
І німа робота думок;
Тільки берлом він порушить
І лунають співом сфери.

„А в ногах сидять лагідно
Ведмеді сьвяті, що в світі
Тихо все терпіли, — в кістях
Держать мученицькі пальми.

„Часом иньший раптом скочить,
Потім другий, духа сьвята
Наберуть ся й, глянь, танцюють
Дивний танець урочистий..

„Ласки божої проміння
Заміня талан їм в танці,
І, раюючи душею,
Виплигнуть хотять із шкури!

„Чи то й я, Троль недостойний,
Буду гідний того щастя, —
Від земної злої долі
Перейти в той край відради?

„Чи й мені перед престолом,
Там у зорянім наметі,
Танцювати доведеть ся
З пальмою, в промінні слави?“

IX.

Мов язик червоно-ярий,
Що той чорний Фрайліґратів
Неґрський князь з досади люто
Витрищає з чорних уст, —

Вийшов місяць так із темних
Хмар небесних. Десь далеко
Бють джерела невисипущі,
Цілу ніч вони лютують.

Атта Троль стоїть самотно
На шпилі, на любій скелі,
Самотній реве на кручі, —
Свище вітер опівночі.

„Так, ведмідь я! Я ведмідь той,
Що незграбою, кудлаєм,
Ревуном і товстоланим
І Бог зна ще як звивають!

„Так, ведмідь я! Я ведмідь той!
Я опудало отее,
Я той дурень, що приймає
Ваші п'осьміхи й наругу!

„Я на глум вам злавсь, і мною-ж,
Мов яким страшилом, завжді
Дітвору лякати звикли,
Дітвору ледачу людську.

„Я посьмішище отес,
Що баби в казках виводять,
І я в голос визнаю се
Перед всім нікчемним людом.

„Чуєте ви всі? — ведмідь я!
Свого ж роду не стидаюсь,
Я пишаюсь, мов похóжу
Від Мойсея Мендельсона!“

X.

Постаті суворі й дикі
Десь бредуть на четвереньках
І дорогу пробивають
В темнім гаю опівночі.

„Право власности й маєтку!
О, брехні й крадіжки право!
З дурістю лукавство спдести
То людина тільки вміє.

Батько Атта Троль ступає,
З ним синочок одноухий.
Там вони спинились в гаю,
Де лежить кривавий камінь.

„Бо натура не створила
Жадних владарів; без сховів,
Без кишень на наших шкурах
Всі на сьвіт ми породились.

Атта Троль реве: „Сей камінь —
Се вітвар: отут друїди,
Ще за часів бузувірства,
Для богів — людей вбивали.

„І ні в кого з нас не має
Прирожденних тих мішечків,
Щоб росли на шкурі зверху,
Де-б ми крадене ховали.

„О, страшенная брідота!
Як подумаю, то либом
Шерсть мені встає на спині, —
Лити кров для слави Бога!

„Тільки те створіння гладке,
Що в чужую шкуру штучно
Одягаєть ся, — те вміє
Штучно й торбу змайструвати.

„Правда, що тепер мудрійші
Люде стали, — не вбивають
Одно одного в догоду
Богови й небесним силам!

„Схов, кишенья! неприродна
Та кишенья, як і власність,
Як і право на маєтки.
Злодіяки тії люде!

„Не побожне божевілля,
І не мрії і не дурість, —
Заздрість тільки й самолюбство
До гризні людей призводить.

„Ненавижу я їх палко!
Се прийми ти, сину, в спадок.
Мусиш тут при вітвареві
Присягнуть ненависть вічну!

„Всі навзаводи спішать ся
До роскошів сього сьвіту,
Скрізь гармідер, колотнеча,
Кожний з них краде для себе!

„Ворогом будь злomu кодлу,
Що в кормизі нас тримає,
Не прощай ти їм до віку.
Присягай же тут, мій сину!“

„Хтось один — маєток спільний
Для себе загорне в спадок, —
Тай кричить, що має право,
Право власности й маєтку!

Син присяг, як в давні часи
Ганнібаль. А місяць страшно
Осьвіттив промінням жовтим
Камінь той і мізантропів...

Ивьшим часом роскажу вам,
Як ведмедик той дотримав
Свого слова; наша ліра
Вславить теє в иньшій пісні.

Щож до Атта Троля, власне
Ми його тепер покинем,
Чим пізнійше пустим кулю,
Тим вона певнійше влучить.

Бо вже всі ровілки слідчі
Скінчені. Злочинцю лютий
Проти маєстату люду, —
Завтра виступлять на тебе!

(Конець буде.)

Переклала

Лєся Українка.

НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА.

Наталія Кобринська — безперечно одна з визначніших та інтересніших фігур в нашій письменстві та взагалі культурнім життю. Розпочата цього року Українсько-руською видавничою спілкою збірка її писань *) дасть спомогу нашій публіці оглянути в цілості її літературний доробок та ближше познайомити ся з її літературною фізіономією, а заравом дає нагоду схарактеризувати її літературну діяльність на сторонах нашої часописи.

Її біографія була вже широко оповіджена пок. проф. Огоновським на підставі автобіографічних записок авторки**), тож я тут пригадаю тільки дещо, що кидає світло на її літературну діяльність, головню з огляду на тих наших читачів, що згаданій біографії Огоновського не можуть мати в руках.

Н. Кобринська родила ся 1855 р. в родині Озаркевичів, дуже визначній у культурнім життю Галичини цього століття. Свої молодечі роки прожила вона в глухій провінціональній куті; освіта її була домашня — в домі її батька - священника. Дуже рано розвинула ся в ній любов до читання, що зродило в ній певні духові й артистичні інтереси; між иньшим дуже рано заінтересувало дівчину становище жінки в родині й суспільности. Вийшовши дуже молодо й дуже щасливо заміж за священника, чоловіка інтелігент-

*) Перша книжочка сеї збірки вийшла минувшим літом як шеста книжка Бібліотеки укр.-руської видавничої спілки під титулом: Дух часу; вона містить отсі оповідання: Дух часу, Судия, Виборець, Задля кусника хліба (ст. 123. ціна без оправи 60 кр., в оправі 80 кр.); безперечно, се одна з найбільш інтересних книжочок у сегорічній серії «Бібліотеки».

**) Історія літератури руської III, с. 1264—1278.

ного, з сильно розвиненою артистичною вдачею, п. Кобринська далі віддавала ся читанню, літературним інтересам, жіночому питанню. Сі зайнятя могли-б так і зістати ся в границях її особистих інтересів, в кругах теорії, але тяжка катастрофа вивела молоду жінку за тісні межі родинного життя: на початку 1882 р. умер її чоловік, вона лишила ся бездітною вдовою і тяжко пририта сим нещастєм, вернула ся в дім свого батька. Подорож до Відня, де вона познайомила ся з членами поступового укр.-руського товариства Січ, що тоді стояло в найвисшій фазі свого розвою, вказала їй нові цілі діяльності. Один із Січовиків заохотив п. Кобринську до літературної роботи, і вона під впливом його спробувала своїх сил. Так явило ся перше оповідання „Шуминська“ (в новім виданню назване трохи менше щасливо „Дух часу“); при кінці 1883 р. відчитане в Січи без імени авторки, воно було дуже прихильно оцінене Січовиками, і се заохотило п. Кобринську до дальшої літературної праці: кілька місяців пізнійше пише вона свою другу повість — „Задля кусника хліба“, прийату також з великим ентузіазмом, далі „Судию“, „Янову“.

Заразом, увійшовши близше в радикальний рух серед тодішньої молодіжи, п. Кобринська починає заходи коло того, аби перевести свої гадки про жіночу емансипацію в жите. 1884 р. вона закладає в Станіславові жіноче товариство, на разі з дуже скромною метою — піднести рівень інтелігенції суспільности і в першій лінії самого жіноцтва дорогою літератури; взагалі на літературу п. Кобринська завсїди покладала великі надії в жіночійм питанню. Але хоч і які скромні були задачі сеї жіночої роботи, вони будили недовіре і страх серед загального тодішнього перестрашу перед поступовими ідеями, що пробивали собі дорогу в суспільність. Станіславівське товариство не пішло, і на поч. 1888 р. сама Кобринська, зазнавши багато прикростей в сім товаристві, виступила з нього, коли товаришки призначені на книжки гроші повернули на закупно чаші для еп. Пелеша.

Се розчарованне одначе не відобрало енергії у п. Кобринської; вона не покидає роботи коло піддвигнення жіноцтва дорогою літератури й організації. 1887 р. видає вона разом з п. Косачевою жіночий альманах „Перший вінок“, зложений із самих жіночих праць — публіцистичних і белетристичних. По тім пішли три випуски „Нашої долі“, що вийшли в р. 1893, 1895 і 1896, заходом уже самої п. Кобринської, з таким же белетристично-

публіцистичним змістом, але так, що публіцистика все більше виходила на перший план; сама п. Кобринська подавала тут програмові статі про жіночий рух, огляди його та критично-літературні статі, з особливим оглядом на становище жінки. В жіночій руху

Наталія Кобринська.

її інтересує боротьба за політичні права, а особливо — економічна самостійність; сю остатню вважає вона актуальним питанням жіночої справи в Галичині, натомість питання вільного шлюбу, вільної любові і т. и. вважає вона передчасним, поки жінка не здобула собі економічної самостійности, кінцем, а не початком емансипації жінки. В тім напрямі розвивається й її організаційна діяльність: 1890 р. з її ініціативи галицькі Русинки вносять до державної ради петицію про дозвіл жінкам вступати на університети; 1891 р. вона скликає жіноче віче в Стрию, і звідти виходить петиція про допущення жінок на університети та про заснування бодай однієї жіночої гімназії

В Нашій Долі п. К. популяризує справу спільних кухонь та охоронок (дневних приютів), що були-б не тільки користними для дітей, але давали-б певне зайняте й самотнім жінкам, і т. и.

Треба признати, що ці заходи п. Кобринської коло жіночого питання не викликали більшого, масового руху серед галицького жіноцтва; хоч потреба більшого забезпечення жіноцтва відчувається дуже сильно, але ґрунт поки що дуже слабкий для якогось сильнішого руху. Причини того, як вони мені представляють ся, я мав нагоду вказати, рецензуючи останній випуск „Нашої долі“ (Записки т. XVII). При слабкій фабричній організації нема підвалини для організації жіночої робітничої верстви; руська інтелігенція до недавна складала ся з самого сьвященства, а тут примусова рання женячка забезпечувала переважній масі дівчат замужество, і се ослабляло економічний стимул до емансипації; матеріяльне-ж убожество не давало розвинути ся культурним потребам. Коли до сього додати консерватизм і духову закорюзлість старших поколінь (що в тім ішли за польською суспільністю — своєю культурною проводиркою), то не можна дивувати ся, що заходи п. Кобринської знайшли в суспільности не тільки байдужність, а й глум та ворожнечу. Навіть і в тих радикальних кругах, з котрими хотіла йти разом п. Кобринська, її феміністичні ідеї стрічали не у всіх співчуте: декому вони здавали ся маловажними і навіть сьмішними забаганками поруч тих загальніших справ, що стояли на дневнім порядку. Але ся діяльність п. Кобринської не минула безслідно й безхосенно: вона заґрала численні одиниці з поміж жіноцтва до інтелігентної праці, до вищої освіти, до публичної й письменської діяльности й мала безперечно свій уділ в тім загальнім культурнім поступі, що починаєть ся в Галичині виразно з кінцем 80-х рр.

Се заінтересованне жіночою емансипацією та заходи коло неї значно відтягали п. Кобринську від літературної роботи, не давали сконцентрувати ся її інтересам коло чисто літературних питань. З другого боку її емансипаційна діяльність, її союз з радикальними напрямми будили недовіре, або й ворожнечу й до її белетристичної діяльности не тільки у тих прихильників добрих старих часів, для котрих п. Кобринська була одним із неспокоїх духів, що перешкаджали їм висипляти ся серед галицьких злиднів, але й у людей, що стояли ближше літератури, але не симпатизували з радикальними напрямми — хоч самі белетристичні

її твори, по самому своєму реальному, інтуїтивному характеру далекі від агітації, як побачимо, не могли для такого недовіря подати підстави. Хто не знав би такого підкладу сих відносин суспільности й літератури до п. Кобринської, не повірив би, що напр. її оповідання „Шуминська“, котре з такою симпатією малює перед нами попадю з „добрих старих часів“, викликало закиди, що Кобринська в ній представляє „бувальщину трохи не ідіотичною“, а й неб. Огоновський у своїм огляді писань Кобринської признавав, що в сій оповіданню вона „заявила справжні думки радикальні“... (с. 1281). Тим пояснюєть ся, що белетристичні писання п. Кобринської ставали якимсь боєвим окликом (до чого зовсім не надавали ся), і коли викликали ентузіастичні признання у нечисленних її прихильників, то не нашли собі такої популярности, на яку давала їм право їх чисто літературна вартість. Хоч деякі з них знаходили признання, популярність у ширших кругах, то все таки загалом узявши її белетристична діяльність не вийшла з якогось сектярського освітлення, котре їй зовсім не належить.

Зайнята буденними, домашніми справами, відтягана своєю емансипаційною діяльністю п. Кобринська, як я сказав, не могла вповні віддати ся літературним інтересам; до того — будши талантом більше інтуїтивним, ніж рефлексивним, творить вона під сьвіжим вражінням, а не з плану уложеного в голові; тому її літературний багаж, а спеціально белетристичний, не великий, а й белетристична робота не визначаєть ся якимсь правильним, постійним темпом.

Її белетристичні праці йдуть у таким порядку *) :

При кінці 1883 р. написана „Шуминська“ — надр. 1887 р., в Першій Вінку; польський переклад в Dziennik-u rozpański-m.

1884 р. Задля кусника хліба — надр. 1884 р. в Зорі.

1885 р. Судия — надр. 1887 р., Перший вінок; чеський переклад в часоп. Květy.

1885 р. Як стара Янова їхала залізницею від Коломиї до Бурштина — Зоря, 1886.

коло 1889 р. Виборець — Зоря, 1891, російський переклад в часоп. Русское Богатство.

*) Дати написання подала мені ласкаво авторка, але для декотрих повістей не могла знайти ближшої дати.

1890 — Жидівська дитина, в сій книжці Літ.-наук. Вістника.
 Ядзя і Катруся — перший начерк зроблений в 1890 р. для польського альманаха Dla głodnych, перероблено в 1891/2 р. і надрук. в Зорі 1893 р.

1892 — Перша учителька (недруковане).

1892 — Liebesahnung (недрук.).

1893 — Сьв. Миколай — Буковина 1889.

1893 — Відьма — Народ, 1894 (авторка тепер змінила назву на „Судільниця“).

1894 — Перехитрили.

— Крижмо (обидві недрук.).

1895 — Душа — Л.-Н. Вістник 1898.

1897 — Рожа — тамже 1899.

1898 — Чортище — в збірнику на ювілей д-ра Франка „Привіт“, 1898, під тит. „Чудовище“.

1898 — Весна.

— Осінь (обидві недрук.).

1899 — Омен — Буковина, 1899.

— Блудний метеор — тамже 1899.

Публіцистичні й критичні писання :

Відчит на першій загальній зборі руських женщин у Станіславі — надр. в „Ділі“ 1884.

1887 р. надр. в жіночій альманаху „Перший вінок“ :

Жіночий рух в новіших часах.

Руське жіноцтво в Галичині.

Замужна жінка середньої верстви.

Про первістну ціль товариства руських жінок у Станіславі.

„Родина Бухгольців“, критика — Товариш, 1888.

Відповідь на критику „Жіночого Альманаха“ (д. Цеглинського) — 1888.

Петиція до ради державної про вступ жінкам до університету — Діло, 1890.

Критика на повість М. Шеліги в альм. Dla głodnych, 1890.

Відозва до всіх жінок без ріжницї народности і віри, аби лучили ся в справі жіночій — з віча в Стрию, 1891; сю відозву не помістили ні руські ні польські часописи.

Реферат на польськїм жіночій вічу у Львові — Народ, 1892.

Відозва до галицького руського жіноцтва, літографована, 1892.

В Нашій Долі надруковано — вип. I, 1893 :

Жіноча справа в Галичині.

Літературні замітки.

Промова на ювілею Драгоманова — в виданю Павлика М. П. Драгоманов, 1896.

В Нашій Долі II, 1895 :

1) Стремління жіночого руху.

2) Рух жіночих товариств.

3) Слівце про перший випуск Нашої Долі.

В III вип. 1896 :

1) Стремління жіночого руху.

2) Фелетон.

3) Відозва в справі охоронок.

Промова на ювілею Франка — 1898, Л.-Н. Вістник.

Промова в академії підчас ювілею Котляревського — Діло, 1898, (переложена на чеську мову в *Ženský Svět*).

В нашій статі ми обговоримо ближше лише белетристичні писання п. Кобринської, і то тільки друковані; все иньше интересує нас лише о стільки, о скільки може служити для пояснення белетристичної творчости авторки.

Перші белетристичні писання п. Кобринської мають характер образків реального життя, з сильно зазначеним соціальним характером. Сюди належать із друкованих: Шуминська, Задля кусника хліба, Судия, Стара Янова, Виборець, Жидівська дитина, Ядзя й Катруся; кілька образків того-ж характеру зісталися не надрукованими й мають появи́ти ся в „Бібліотеці укр.-руської видавничої спілки“.

„Шуминську“ написала п. Кобринська, коли один із Січовиків порадив їй писати „про те, що говорите і так як говорите“. Розмова між ними йшла про становище матери в родині і п. Кобринська задумала змалювати його в образку. Вона вибрала собі для того найпростійшу й найлекшу форму — форму спогадів старенької руської типової попаді: старенька пані Шуминська плете панчо́ху пополудні і в її спогадах переходять образи її родинного життя — з рештою які спогади окрім родинних могло дати їй житє?

*) При тім я буду користати з деяких материялів, переданих мені авторкою, особливо автобіографічною запискою (недрукованою) про її писання першого періода.

В сім її життю осередком і змістом були діти — коло них обертали ся надії й мрії, що жите чимсь нагородить усі прикrostи сього тяжкого, безпросвітнього побуту. „Будущина дітей була для неї цілим світом, одною думкою, одним бажанням; але тота будущина, про котру часто думала, не була для неї нічим загадочним і недосяжним, а противно, вона представляла собі все ясно, як ясні й обдумані були її пляни: вона хотіла, щоби всі її сини були попами, а доньки попадями, та щоби всі добре та в достатках жили“. І от сі мрії її розбиває „дух часу“; він об'явив ся вже на старшій доньці, що воліла йти з любови за мужичого сина і чекати кілька років, поки він стане сьвященником, ніж відразу йти за жениха поповича, отже чоловіка свого круга. Старший син, що ще будши малим хлопцем дав доказ свого незвичайного розуму, сказавши своїй няньці сховати шнурочок, аби мала чим завязати міх колачів, що дасть їй, як стане „ксьондзом“ *) — сей син не схотів бути „ксьондзом“, а пішов на „цвілія“. Друга донька не схотіла вже йти за сьвященика, а за „цвілія“, і пропадала за книжками. Наймолодший син пішов „на права“, та страхав батьків розмовами з товаришами про „нарід, рівність, свободу“ і такі иньші страхи. Нарешті внучка — сирітка, що лишила ся від старшої доньки останньою потіхою старої попадї, оголомила її одного красного дня заявою, що вона хотіла-б учити ся, аби мати власний хліб і бути учителькою!...

Критик сього оповідання проф. Цеглинський, як я вже згадував, закинув був п. Кобринській, що в її оповіданню прояви „духа часу“ занадто мало мають позитивного, занадто слабкі, а тим часом супроти нього старше покоління представлене „трохи не ідиотичним“ — авторка не має симпатії до „бувальщини“, котру-б повинна мати. Таке становище критики було чистим непорозумінням: весь букет сього оповідання і лежить в тім, що такі про око незначні зміни, мінімальні прояви бажання зійти з утертих стежок, вийти з віками законсервованих поглядів сим поглядам здавали ся чимсь незвичайним, революційним... Скільки я встиг познайомитись з галицьким житєм, сі старосьвітські погляди, сі добрі старі часи змальовані авторкою незвичайно вірно; в рештою — правдою дише з самого оповідання, з сих незвичайно ха-

*) В Галичині й уніятські сьвященики часто звуть ся з польсьька ксьондзами.

рактерних деталей, розкиданих по дорозі, при тім — змальовані з незвичайним теплом, з незвичайною симпатією до сеї самої „бувальщини“, а zarazом без усякої ідеалізації, без усяких сентиментальних зітхань по добрих старих часах. Виріши сама в попівській родині, в попівських кругах, будши сама попадянкою „з діда-прадіда“, п. Кобринська занадто добре знала сю бувальщину, щоб виступити против неї суворим судєю, хоч сама вона стояла по стороні тих молодих, того „духа часу“. І се власне дало їй спромогу знайти відповідний Standpunkt для свого рисунка. На сю стареньку попадю, повну любови й пожертвовання, що ціле житє жила для своїх дітей, що навіть їх новаторським змаганням у своїй доброті не могла стати в активній опозиції, було-б сьмішно кидати ся з гострими інвективами. Легкий гумор, з котрим авторка описує старе житє, й те тепло, що оповиває ціле її оповідання, надають йому особливий чар і красу. Скомпоноване воно теж дуже гарно: вибравши форму рефлексий, авторка не могла заглиблювати ся в фабулу і дійсно вмiла перейти цілу історію легкими штрихами, малюючи цілу ситуацію одною сценкою, характеризуючи зручно змальованим деталем; подекуди воно виходить навіть за легко (напр. історія другої доньки тільки розпочата й недокінчена), але завдяки сьому композиція видержана від початку до кінця. Перше оповідання п. Кобринської лишило ся одним і з найліпшим як що до змісту, так і артистичного викінчення.

Оповідання „Задля кусника хліба“ служить продовженням і доповненням „Паві Шуминської“, розробляючи далі тему про становище жінки (жінчини) в тім попівським стані — „найкращим“ в поглядах п. Шуминської й усіх прихильників добрих старих часів. Коли в першій оповіданню воно виступило оповите легким гумором і теплом ремінісценцій, у сїм другім п. Кобринська розвинула його в цілій неприкрашеній наготі, в усій страшній немилосердності. Вихідним моментом для авторки, а zarazом і провідною гадкою було представити тяжку кривду дівчини, котру матеріально нужда позбавляє найбільшого щастя — любити й бути любленою, та змушує виходити заміж за нелюба „задля кусника хліба“. Але авторка дала більше — вона змалювала пониження, в якім взагалі поневiряють ся найліпші почутя зарівно у жінок як і у чоловіків під впливом нужди, економічної залежності. Се справдешня студія галицької нужди, яка панувала в галицькій „бувальщині“, й панує досі. Др. Франко під безпосереднім вра-

жінням сього оповідання назвав його „штукою, якої досі не видала галицька література“ (Огоновський с. 1290); оповідання дійсно при своїй безпретенсійності робить глибоке вражіння, і не диво, що галицькі попадянки читали сю повість з слізьми, і вона взагалі серед жіноцтва мала незвичайний успіх.

Священик умирає, полишаючи зовсім незабезпеченою велику родину. Приходить ся кинути приходство і знайти собі якесь пристановище. В своїх оправданих претенсіях на різні відшкодовання родина стрічаєть ся з неохотою та й ворожнечою громади. Всі сили й засоби вкладають ся в те, аби довести до путя синів доньки зістають ся зовсім на божу ласку — без освіти, без усякої безпеки. Одна вмирає серед надмірної праці, друга — Галя виростає — беспосажною панною. Одинокий вихід — зловити десь жениха на приваду своєї краси. Але звичайний галицький жених — укінчений богослов, сам голий, шукає за жінкою бодай трошки гроша, щоб сплатити довги і розпочати чимсь господарство; перед сим примовкають звичайно всякі симпатії. Знаходить ся жених, котрому подобаєть ся й Галя, але все розбиваєть ся на тім, що йому треба бодай 600 гульд., а тих грошей не може йому зібрати Галина родина. Зістаєть ся перспектива — або зістати ся „старою панною“, або вийти за учителя, що її любить і лицяєть ся від довшого часу, але він не подобаєть ся Галі, та й вийти за нього — се значить розпочати на ново бідацьке житє*). Помочи ні звідки; брати, на котрих все ложило ся, мають свою родину, свою біду. Навколо все зайнято своїми матрімоніяльними клопатами, і гарна дівчина, що може завертати голови, а не має посагу — немилий гість. І от нарешті Галя не бачить иньшого виходу, як іти за учителя, „зядля кусника хліба“, в самім тіснім значінню того слова.

Оповідання збудовано незвичайно просто, нема в нім якоїсь кульмінаційної точки, якоїсь інтриги, воно тече рівно й навіть по троха монотонно, але глибока правда, живненність оповідання надає йому інтерес. Незвичайно важно, що при тім авторка знову ніде не допустила ідеалізації ані сентименталізму; її Галя — зовсім звичайна дівчина, що не криєть ся зі своєю задачею — знайти жениха, не вилазить на педестал гордої пихи для житя, не кураєть ся певної, що правда — досить безневинної кокетерії.

*) Материяльне становище галицьких народніх учителів дуже лихе.

Пок. Огоновського власне вразив сей брак всякої ідеалізації: „характеристика Галі не може вважати ся вдоволяючою“, писав він. „Вже-ж не може нам подобати ся вдача дівчини, у котрої „кокетство було тяжким трудом, тяжкою боротьбою о істнованне“*). Она гордує добрягою Антоном **) задля того, що він їй не рівня, а між тим жалує она, що мати не перебрала єї за просту дівчину, що не посилала єї в поле й на танець“... На мій погляд, власне се було заслугою авторки, що вона жадала для Галі співчуття від читача не в імя її якихось надзвичайних чеснот, а в імя того, що вона людина й має людські вимоги. Я бачив би маленьку хибу в тім, що авторка, оповідаючи про рішення Галі вийти за учителя, кладе головний натиск на те, що се шлюб без любови і каже Галі пригадувати образ щасливого шлюбу, що колись вразив її на виставі (з автобіографічних записок п. Кобринської знаю, що такий власне образ піддав їй тему сього оповідання); сі рефлексії приходять тут за пізно. Скільки я розумію оповідання, для Галі справа замужества давно вже зійшла на чисто материяльний ґрунт: оповідаючи перед тим, чому Галя не хотіла йти за учителя, авторка підносить головно економічний мотив: для Галі, мовляв се значило „не зазнати вже ніколи поліпшення материяльних обставин“... Оповідючи про сватання до Галі богослова, що не міг женити ся через тих 600 гульд., авторка знов ані словом не натакає, що Галя охотила ся йти за нього з л ю б о в и. Тому то її рефлексії при виході за учителя про брак любови здають ся мені на сім місці припізненими.

Можна-б ще закинути, що подекуди авторка вкладає Галі в уста свої власні гадки; напр. діставши лист від богослова з повідомленням, що він не може женити ся з нею, Галя думає: „Говорить, що не міг би дивити ся на любу людину, котрої долі не може забезпечити відповідно, а лишає тоту людину саму собі -- най пропадає! О висока льогіка мужчини, до котрої не може підняти ся жіночий розум“!!... Думаю, авторка признасть мені, що сими словами не могла думати Галя.

В першій виданню авторка дала була при кінці моральну науку того оповідання на тему потреби вищої освіти для жінок з економічного становища; в новім виданню ся наука опущена, й добре: вона о стільки виразно висловлена цілим образом, намальованим авторкою, що не було потреби її підписувати.

*) Слова повісти. **) Учителем.

Дрібні замітки, які я підніс отсе, не перешкаджають мені признати се оповідання, з огляду на його високу реальність і живність, багатство змісту й знову — відповідне освітленне рисунка, за одно з найліпших між писаннями п. Кобринської і за визначний утвір нашої літератури взагалі.

В сих двох оповіданнях п. Кобринська обертала ся в рамках пошівського життя, так добре їй звістного. В оповіданню „Судня“ вийшла вона в круги менше їй звістні — в житє урядничої веретви. Мусіла писати не тільки з обсервації, але доробляти комбінацією, і се було, думаю, причиною, що се оповідання вийшло слабше від двох попередніх; я приваймні мушу його поставити значно низше.

В автобіографічних записках авторка оповідає, що поводом до написання сього оповідання був такий конкретний факт: в кружку знайомих авторки нападали на одного судию, чоловіка не безгрішного, але здібного і на її погляд богато вартійшого, ніж ті, що нападали на нього; вона пробувала боронити його, але стрітила сьміх, докори; роздразнена тим вона списала свої гадки на сю сему, і так з'явило ся оповідання. Форма його подібна до „Шуминської“ — зрештою теми обидвох оповідань з'явили ся у авторки подібно. Старий судия сидить одиноко перед огнем, і перед ним переходять спогади його життя. Був він колись запаленим Русинем, ідейним молодиком, з ідеальними замірами й вимогами від життя. Але він пішов у судову службу, оженив ся, пішли діти; хотів бути чесним, не кривдити бідних, то-ж не мав ласки у богатих і сильних; його полишали при авансах; платні не ставало на житє, довги зростали; жінка, журачи ся долею дітей, не годила ся з честністю чоловіка; недостатки й журба підривали її здоровлє. І от прийшов час, коли чесність судії не витримала перед дилемою: спроневірितись, але вирвати жінку з пащеки смерти, піславши на курацію, або зістати ся чесним — і безсильним сьвідком смерти своєї жінки, котрій він не зміг дати щастя-долі — і він пошахрував одну сиротинську справу. І от судия сидить і міркує, як то він „колись гордий противник всякої кривди — тепер низько клонив перед нею голову; сьміло стоячий під прапором ідей — тепер відцурав ся їх, бо вони вводили його в супереку з обставинами лоби; заштитник бідних — жив їх кривдою. Жаль стиснув його серце, бо чув, що коли-б йому й вернули ся молоді літа з давніми бажаннями й любовю до всього що велике й красне, а він

мусів би переходити ті самі дороги життя, то жив би як жив — і зівстав би тим самим, чим є тепер“...

Отже спогади й рефлексії, як у „Шуминській“. Але там сі спогади були заповнені прекрасно вивершеними образками, в „Судії“ переважає сухе оповідання, деклямація, а й образи, вплетені в них, зроблені сухо, так само й ті візії, які переходять перед очима судії. Оповідання через те випало мало інтересне, вимагає напруження уваги, тим більше, що написане не досить прозоро; признаюсь, що декотрі його частини при першій читанню зісталися для мене неясними (напр. в розділі: Житє поплило... я не міг з початку зрозуміти, про кого говорить ся — чи про судию чи про його приятеля). Полишила ся неясною дуже важна для оцінки характеру героя обставина: чи його проступок в тій сиротинській справі зівстав ся самотнім, чи був тільки першим в ряді подібних. З протиставлення судії і його приятеля читач ледво чи набере вражіння, що судия був значно ліпший від того приятеля, як того хоче авторка; ради того приятеля против женячки зовсім не були такі огидні, як то собі міркує судия, а з ним, мабуть, і авторка. Переконання судії, що він і наново розпочавши житє, однаково зробив би те саме свинство, може свідчити тільки некористоно — про ослабленне його етичної вразливости, бо такого фаталізма ніяк не можна признати в дійсности. Взагалі ся тема, гуманна сама в собі, в галицьких обставинах, при звісній поблажливости і властей, і міродайної суспільности для службових надужить, здаєть ся мені нещасливо вибраною. Через те все я зачисляю „Судию“ до слабших праць п. Кобринської.

„Як стара Янова їхала велізницею“ — се записане з уст старої маломіщанки оповідання про пригоди в її подорожі до сина, з вступною заміткою авторки. Оповідання представляє темноту й безрадність такої міщанки з глухого кута супроти нової цивілізації, але нічого особливо характерного в собі не має, дуже примітивне і взагалі маловартне. Противно, маленьке оповідання „Жидівська дитина“, що подаємо в сій книжці, визначаєть ся характерністю, прекрасною обсервациєю жидівського життя й легким, симпатичним гумором.

В „Виборці“ й „Ядзі й Катрусі“ п. Кобринська глибоко входить в житє селянське, як в перших своїх оповіданнях в житє галицької інтелігенції.

В „Виборці“ вона дає образ розбудження політичної свідомости в душі сучасного галицького селянина. Вона виводить звичайного селянина, без освіти, що політикою ніколи не цікавився; заінтересований агітацією священика, він іде з цікавості на правибори, несподівано попадає на виборця, бо люде вибирали кандидатів з поміж себе на жеребки — сірничками *); вибраний так несподівано, він стає предметом запобігань для обох сільських партій — руської, репрезентованої священиком і польської, репрезентованої війтом; йому дають навіть десятку за голос від кандидата Поляка; але він не може з'орієнтувати ся й не хоче піддати ся ані тим ані сим. Аж в день виборів виборчий рух зачіпає його темперамент, він іде за Русинами, кидає прилюдно дану йому десятку й стає героєм дня; його імя іде в газети,

„Та не лиш його імя виринуло з тихого закутка, але в його душі зайшла також зміна: він ніби прочув, провидів. Він пізнав, що та земля, по котрій він ходить... ті зелені ниви, гори, долини — одна велика Руська земля, а він її правий властитель, коренний газда, він мав про неї дбати, упоминати ся о її права!“

Але серед сеї повени гадок, що налинули несподівано на нього, серед сих прищиплених йому останніми подіями свіжих національних переконань підіймасть ся його питомений мужицький скептицизм — чи той „пан зі Львова“, котрого він вибирав, обітре кривавий піт з мужицького чола?

„Не знаю!“ відповідає він собі в роздумі.

Скомплікований психологічний процес в душі селянина відчутий вірно, переведений прегарно; образки сільського життя під час виборів змальовані теж прекрасно; знову вдаряє вірний тон — брак усякої ідеалізації, всяких котурнів в такій власне спокусливій для всякої ідеалізації і котурнювання сфері, як національна боротьба. Цілість скомпонована дуже зручно, оброблена артистично. Я рішучо вважаю сей образок за найліпший з написаного п. Кобринською, а заравом — одним із шедеврів нашого письменства.

Ядзя і Катруся — се найбільша повість п. Кобринської. Вона містить дві паралельні історії двох дівчат з одного села: панської дитини Ядзі (Ядвіги) й селянської — Катрусі; звязані вони тим, що Катрусина мама була нянькою маленької панночки,

*) В автобіографічних записках своїх п. Кобринська каже, що як раз ся сцена виборів сірничками, оповіджена їй, піддала їй першу гадку сього оповідання.

а сама вона пізнійше була її товаришкою, з дуже сумним закінченням сеї ролі — карою на тілі, а потім предметом панської філантропії Ядзі. Історія панни обертаєть ся коло того, що вона виростає з одинокою метою й призначенням у житті — вийти заміж, сохне і вяне, не можучи діждати ся „відповідної партії“, бо має малий посяг, забиває час у філантропійних розривках, та нарешті виходить за браком ліпшого за якогось збомбардованого панича — посесорика; се випещена дитина, пасивний, замкнений в собі характер. Катруся виростає сиротою в наймах й стає веселою, резолютною дівчиною, ходить на заробітки на тютюн до Буковини, де викликає фурори серед тютюнної публіки, але вміє при тім оборонити себе; подружившись з закоханим в ній бідним паробком, стає трудящую газднею, але смерть чоловіка підриває її пляни, й вона роздавши дітей між люди, пускаєть ся знову на заробітки.

Авторка хотіла, як видно, дати два контрасти: о скільки жите панни пройшло безбарвно, порожно, о стільки богате рухом, житєм, горем і радістю, боротьбою жите селянки; о скільки пасивна і безрадна панна, о стільки самостійна селянка, що ні на кого не числить і сама собі радить. Друге — се відносини панського двора і села — глибока провалина, брак всякого обоцільного розуміння, що лежить між ними. Але в повісти двір і село стикають ся досить рідко, і кожда з сих історій розвиваєть ся самостійно. Сей слабкий звязок двох паралельних історій я уважав би за головну хибу композиції; є деякі й дрібніші — напр. подорож жида-фактора за робітниками до села, сама по собі гарненька, тут безпотрібно перериває оповідання і в інтересах композиції мусіла-б бути опущена; кінець якийсь не вироблений, наче урваний. Друге — що з двох історій панська випала трохи блідо: хоч описана вона з знанням і вірністю, але се така вже досить оклепана історія, що авторка не багато могла сказати нового; особливо тратить вона в порівнянню з кольоритним, сильним оповіданням про Катрусю; авторка показала й тут прекрасне знання сільського життя і дала загальний прекрасний образ його, не кажучи про поодинокі ефектовні образки подорожі на заробітки, життя тютюнників і т. и.

1892—3 рр. принесли перелом у белетристичній творчости п. Кобринської; її починають менше інтересувати теми суспільного життя, натомість притягає до себе сфера фантазії та тих невивраз-

них душевних почувань, що з'являють ся у чоловіка на границі життя реального, сензуального і світа віри й фантазії. Так появляють ся її казки на фантастичні теми народніх переказів і психологічні образки тих спеціальних душевних почувань. Хоть і тут авторка не перестає бути реалісткою в рисунку, в манері, але теми вона, як бачимо, бере вже з поза границь того, що ми в щоденній мові звемо реальним.

Казок своїх досі надрукувала п. Кобринська три: Відьма, Чортище і Рожа; дві лишили ся недруковані („Перехитрили“, „Крижма“). Про них в листі до мене вона пише:

„Перше, що вражало мене в наших народніх казках, то „Wahrheit und Dichtung“ в цілім значіню того слова. Нераз буває, що сама основа фантастична, а всі описи, характеристика людей вражають реалізмом, часом противно (але то рідкість). Одначе завсіди побіч світа зміслового, доступного, з'являє ся світ инчий, неясний, незрозумілий, як би надприродний, котрий в уяві простолюдина нерозлучно вяже ся з світом реальним. Хмарка, що заступає місяць, сніг, що зсуває ся во стріхи, то судильниці, що проповідують долю чоловіка; самітний в поли корч рожі — то заклята дівчина; вихор — то чорт показує ся чоловікови. Всюди якісь невидимі сили, з котрими чоловік входить у близький контакт. „З того світа уяви“ — такий заголовок хочу дати моїм казкам. Першою в них появила ся в друку Відьма (що хочу перезвати на Судильниці); тут застановила мене віра нашого народа в фаталізм убраний в поетичну форму птахів. В Чортищі виходить знов вельми цікавий погляд на талан, що походить від чорта в виді горівки. Рожа — то дівчина покарана за пиху, за те що хлопців не любила, а лиш дурила (кокетство); її вибавляє висша загальна любов. В описах природи старалась я про як найбільшу гармонію. В Рожі нпр. звізда, то сільська дівчина, що виїшла за ворота і виглядає милого і т. п.“.

В казках п. Кобринської дійсно бачимо сполученнє Wahrheit und Dichtung, як вона каже, се-б то елементів реалістичних і фантастичних, а також сполученнє творчости самої авторки з етнографічним матеріялом. Так напр. в казці „Рожа“, звістній нашим читачам, уся перша половина має характер зовсім реальний: се сільський образок, зроблений самою авторкою, зовсім реалістично і самостійно, аж потім починаєть ся фантастика народнього оповідання і власне

я-б добачав хибу сеї казки у тім, що сеї реалістичні части не зливаються у якусь гармонійну цілість з фантастичними, як то воно буває в оригінальних народніх переказах. І в ній і в Чортищу, де реальні образки не відрізняють ся так виразно від фантастичних елементів, ми не знаходимо тої безпосередности, наївного світогляду, що надає інтерес народньому оповіданню. Найліпше з сього погляду випала Відьма (її дійсно ліпше назвати „Судільницями“, бо тільки другу частину займає оповідання про відьму); але й тут модерна творчість несе початковий характер, а окрім того ті різні оповідання про судільниць зібрані тут досить механічно до купи. По друге — стративши з початку свою наївність і безпосередність у руках авторки, сеї оповідання не набули того, що були повинні натомість здобути при такій перерібі, що б заступило втрачене і надало їм нову цінність — поетичної закраски, чуття або якоїсь глибокої провідної ідеї, переведеної в такім переказі; артистичні прикмети, кинені подекуди гарненькі образки природи або иньші деталі, не можуть заступити того духа, що повинен оживити цілість. І провідна гадка виступає досить слабо. З пояснень авторки напр. знаємо, що в оповіданню „Чортище“ її займав народній погляд на талан; але в самій казці сей погляд зовсім не виступає так виразно, і читач не дістає якоїсь певної скристалізованої ідеї. В результаті, не вважаючи на певні партії, цікаві з етнографічного погляду, або знов гарно й артистично зроблені деталі, або знов партії реалістичні, казки п. Кобринської не досягають своєї мети; бракує їм одноцільності тону і вражіння, вийшли вони з етнографічної безпосередности, а не перетравили ся в горні індивідуальної творчости, щоб вийти з нього зовсім новими, самостійними поетичними творами сучасного майстра.

Те саме сказав би я й про новійші оповідання авторки: „Душа“, „Омен“, „Сьв. Миколай“, що мають представити, щоб так сказати — подув трансцендента в душі чоловіка: хоч які психологічні здібности показала авторка там, де малювала психологію звичайних людських почуть, сеї образки їй не вдали ся, хоч і інтересні деякими щасливими обсерваціями і як сама проба — ввести сей мотив у нашу сучасну літературу. Перше з них описує панічний перестрах від смерти і з них удало ся ще може найліпше; слабше випало „Омен“ — про передчуте: провідна гадка лишила ся неясна, самі реалістичні рапці без того спіритуалістичного змісту, що мав бути в них вложений. В меньшій мірі, але те саме треба

сказати і про Душу, що і в ній спірітуалістика пропадає серед реального рисунка. В сьв. Миколаю досить інтернальна реальна частина, як гарний сільський образок, але релігійні візії, що становлять головний зміст оповідання, віддані, по мійому, слабо й сухо.

Реалісти не раз беруться за такі тонкі, невиразні душевні почуття й процеси; пригадаю хоч би Тургенєва — його Сон, Триумфальний сьпів любови й ин. — в них, не перестаючи бути реалістом, умів він віддати дивні, самому автору мабуть неясні почуття і вражіння. Великий майстер на всякі психічні тонкості й абстракції реалізмом свого рисунка додавав тільки сили вражіння оповіданню. У авторки реальне обрамлення якимось відстає від тої психології й затемнює її, так що вражіння зовсім не досягає ся. Може бути, що той, хто пережив саме ті самі вражіння, зможе відчутти їх і в оповіданню авторки, але ціль штуки — передати читачу вражіння автора незалежно від того, чи вони знайомі читачеві, чи зовсім нові, і в тім власне триумф автора. Ся хіба тих двох оповідань особливо виразно виступає в порівнянню з иньшими оповіданням п. Кобринської, чи поезією в прозі — Блудний Метеор.

Се річ написана вповні, як то кажуть — декадентською чи символістичною манерою; авторка лишає всякі реальні подробиці на боці, вона хоче тільки віддати вражіння й уживає для того виразів і образів о стільки-ж незвичайних, о скільки незвичайне, не буденне вражіння, й вона досягає свою мету. Песа ся, надрукована в дуже мало росповсюдненій серед наших читачів газеті, о стільки інтернальна, а до того не велика, що позволю я собі передруковати її в цілості:

Блудний метеор.

Дзвонять сумні похоронні дзвони. Сумним відгомном гомонять грубі заглибини хмар, гудять громи, горять блискавки, з ревом погублених спадають у пропасть дикого клекоту і бездонних омутів Несуться розгуком шалених вихрів, регочуть гуком брудних, розбиваючих о скелі філь.

Померкло сонце, дрожить земля, валять ся ставлені Богу святині від болю роздертої душі чоловіка.

А дзвони бють вічну хвалу безміслній, глухій потугі, що навіть не знає своєї сили, лиш без утину суне перед себе. А за

нею світ стає цвинтарем, печерою похованих тіл. Люди просять ратунку — ангели спасеня!

Причаїла ся повна тревоги тишина. Сонце, як скаменїла брила пригнїтало бовваним облаків. Замовк шелест дерев, замерли поля простори, повисли у воздуху птахи.

Незрушимо висїли шматки чорних хмар, а довгі їх тороки досягали землі. На похилених барках чорного страховища біліла вузка, трумна, знамя побіди слїпої потуги.

Замерли мисли, зледенїло серце, здеревїли зложені на грудях руки.

— На що мислити, жити, піймати, на що серцю бити ся любовю і терпїнем? — коли нема сили, щоби в мертве тіло знов вляти житє! — кричало друге, живе, роздерте розпукою серце.

Щось порушило ся в воздуху, захитали ся хмари і доптали одна другу. Сонце скотило ся к' западу і кинуло стовп спїненої крови. Огнем крови займили ся хмари, обляли трумно, скупали листки мертвих квітів вінка.

І рознесли ся стогни, при котрих затих рев хмар, замовкли плачучі дзвони, стогни — від котрих завмирає житє, біліє волос на голові.

„Вічная пам'ять“!

Земля завилала як стало шакалів, витягнула пазури і отворила пащеку, аби проглотити свою жертву.

З шумом і лоскотом всунуло ся в чорну пропасть каміне, задрожала трумна, з вінка відірвав ся сухий листок і упав на білу хустку, промоклу сльозами шаленого болю, розпуки, довгих, повних непокою днів, страшних безсонних ночей.

І усе нараз заточило п'яні круги, заморочило мозок, піднесло груди, затиснуло в горлі. Лишило ся — хрест, могила і сухий листочок, що кричав із за гробу: Незабудь мене!

Повінь чорних думок росаджувала їй виски, серце з конвульсійного корчилило ся болю, страшна розпука широко отворила зіниці, затискала уста і ломала пальці слабій жіночій руці.

А за нею з розсіяними волосами тягнула блїдолиця туга. Вбїла безкровні уста в філюючу розпукою груди нещасливої жертви

і висисала усі живійші пориви думок, усі тепліші життя жадоби :
тяжким забутєм прикрила молодість і красу лица.

Сумна, пригноблена ховала ся під крила самоти столітнього
дуба, що ріс серед гаїв чорної вільхи і білої берези.

Тут уся туга її душі розливалася струями сльоз.

Сльози текли по її лицю, по корі дуба, дрожали на листках
берези, капали в ягід рябини.

Сльозами блищали стебла трави, хилили ся повні сльоз го-
ловки квітів.

Сльози бризкали в чола розломаної скали, спливали бла-
китною смугою ручая, грязли на млаках і зарастали трошкою і шуваром.

В тій плачучій тузі під дубом смутку, минали її дні, мі-
сяці, роки.

З похиленою на груди головою, оперта на грубім, плісню
оброслім коріню, що потужною ногою опирало ся на коверци моху
і твердих, блискучих листків копитника — дивила ся в якісь да-
лекі та сумні сьвіти.

Що то?! — Щось мигає?!

Вузкий золотий проміньчик сьвітла задрожав у воздуху, про-
летів понад стухлу, зарослу шуваром млаку, муснув по синім ру-
чаю, продер листе старого дуба і огорнув сумну стать жінки.

І дивні почування переплили її душу, розбудили з тяжких
жрій і глухого сну, а якийсь давно забутий звук загомонів в її
серцю.

І нараз порхнули усі сумраки, отворили ся ясні, далекі го-
ризонти, ніби небес простори.

Снав з грудий пригнобляючий тягар смутку, а тихі зітхання
легким подувом обтерли сльози плачучої берези і сумно задуманих
гаїв. Піднесли головки білі конвалії, наострили вуха папороті на-
слухуючи докола радісного шепоту, веселого сьміху, що зливав
ся звучним сьпівом усіх лісних птахів.

Тихо і добре.

Якась солодка мрака заливала усі тайні закутки її серця.
Усе давніше терпінє, конвульсійні дрожі розпуки, темрява смутку
були лиш темним фоном, аби красше заяснів золотий проміньчик.

В озолоченім облаці зблідла пам'ять трівожних годин, серце
рвало ся до любови, а душа стреміла до вершин своєї мети.

Вирваний з обіймів страшної туги і понурого смутку, викупаний в кришталевих філях несподіваних блисків радості — дух її підіймав ся к' небу, будував облачні замки, вязав золотою ниткою проміння фантастичні, хмар городи.

Повна вдячності приклонила вона коліна на лелієвім рубці рожевого облака, витягнула руки і дякувала Богу, природі, усім звіздам на небі, усім квітам і стеблам трави на землі, за той блиск золотий, чистий, ненадійний.

„О щастє! о, сонце днів моїх. О, золотий проміньчику мій“.

Чи здає ся їй?

Нїби з відкись повіяло холодом? Почорніло зелене листє, появили рожеві квіти і померкли ясні неба блакїти?

А де-ж її золотий промінчик?

Чому не бачить його? Не відчуває в душі теплого його блиску? Де він?

Ах!

Як зблідло єго сьвітло, як дрожить золоте сяєво!

Усе посмутніло, поблідло, померкли живі краски облаків. Що раз темнійші сумраки підносять ся з пропасти; прошиті тінею тіни золотого промінчика.

Нї, він еще не згас!

Тліє без блиску і тепла!

Блиснув!

Наиружив ся як натягнений лук!

Ах! як скоро маліє!

Вже лиш тонка нитка — лиш щось мигає, якийсь млавий, фосфоричний блиск?!

Захитав ся!

Зник!

Надармо вдивляє ся в пунту просторонь, вслухує ся в тишину без блиску. — Зник.

Якісь блїді тіни розляли ся в нескінченій без звїзд, часу і зміни.

Не було темноти, не було і сьвітла, а оден рівний тон заволодїв небом і землею.

Ані одного виразного тону, ані одного не чути звука. Все глухе, байдужное, далеке.

Ні то блеск денний, ні нічна паморока, а якась вимерла пустиня, що не доста була мертва, аби нічого не чути, не доста темна, аби нічого не видіти.

Без світла, звуку, почувань, летіла в якісь безконечні омертвілої скуки простори, де кожде, не будучи, смертю замирає жите.

Щиросердо признаюсь, що я зовсім не люблю декадентської манери і зовсім би не бажав, аби вона закоріняла ся з нашим письменстві, бо вона обрахована на занадто тонку, вирафіновану, майже хоробливу вразливість читача, а при тім дуже небезпечна для автора, бо дуже совзька, легко приводить до зманерования, до заступлення справдешнього чуття деклямацією, — але се мені не перешкадає признавати, що й сею манерою, як і кождою иншою, можна сотворити гарну річ, і такою я уважаю сього „Блудного метеора“. В нім нема фраз, екстравагантні вирази й порівнювання достроюють ся щирому чуттю й роблять глибоке вражіння; думаю, що колись ся „поезія“, сей нарис опинить ся в читанці, як взір символістичної чи декадентської манери.

Так ми переглянули белетристичні твори п. Кобринської. Не багато їх в: яких чотири, може п'ять невеликих книжочок Бібліотеки видавн. спілки, разом друкованого й недрукованого, вийшло-б з того, але й се дає право п. Кобринській на одно з першорядних місць в нашій сучасній белетристиці. Самі вже чотири прекрасні оповідання першого періода її письменської діяльності („Шуминська“, „Задля кусника хліба“, „Виборець“, „Ядзя і Катруся“) забезпечили їй се місце, хоч би вона нічого більше потім не написала. В сих оповіданнях авторка дала ряд прекрасних образів з життя галицького селянства й попівства, з незвичайним богатством обсервації, з незвичайною вірністю тону, без ідеалізації, без сентименталізму. До виступлення найновіших письменників, як Стефаник, Мартович, ніхто в Галичині не дорівняв п. Кобринській в мальованню сільського життя, в знанню його і ще більше — в тім вірнім тові, далекім і від сентименталізму і від трактовання селянина з гори — з висоти своєї інтелігенції. Об'єктивність взагалі треба признати визначною прикметою творчости п. Кобринської, не тільки тут: протиставляючи поступовійші змагання старому консерватизму, зачіпаючи струни національної й класової боротьби або дотикаючи такої наболілої теми, як відносини селян і польської шляхти, авторка ніде не дає себе унести публіцистичному поривови, вона малює і своїх

і чужих з рівним об'єктивізмом і рівною гуманністю, слідячи скрізь і шануючи чоловіка.

Феміністична ідея, що так займала авторку, полишила свій слід в тім особливим інтересі для долі жінки, який бачимо в оповіданнях авторки. В житю попівським, урядничім, панським, селянським — скрізь повтаряєть ся та нота, що женячка сама по собі дуже непевне забезпеченне для дівчини, дуже невірне розв'язанне жіночого питання. Але се результат обсервації й її спеціальної призви, а не тенденції авторки; вона не заходить у пропаганду, не пробує малювати ідеальні форми життя відповідно своїм ідеям, не запускаєть ся в публіцистику, а й кілька кинених в сїм напрямі фраз щасливо вимазала вона при новім виданню. Публіцист не пошкодив у неї зовсім артистови; се стрічаєть ся дуже рідко, і тим більше мусимо се цїнити.

Екскурс п. К. в сферу народньої фантастики не здаєть ся мені щасливим. Що правда, задача — сотворити з такого етнографічного оповідання річ близьку інтелігенгови, задержати його безпосередність або вітхнути в нього новий зміст — дуже тяжка. Так само не задоволили нас її новійші психологічні образки. Удала ся натомісь символістична поезія в прозі, але по одній песі не можна судити, чи можна бажати авторці дальшої діяльності в сїм напрямі: дорога совзька, і як прикро почути тут замісь щирого чуття деклямацію!

Нїчого лекшого, як радити авторці вернути ся до того суспільно-реалістичного напрямю, в котрім вона сотворила вже стільки прекрасних річей.

Мені здаєть ся, що в сїм напрямі лежать ще такі невичерпані засоби, необроблені простори, що авторка з її незвичайною обсервацією, з богатим знанням нашого життя могла-б дати ще незвичайно багато цікавого.

15 (27). XI. 1899.

М. Грушевський.

Жіноча доля в сучасній німецькій літературі.

В людських відносинах є кілька кардинальних пунктів, що дають міру культурності певної суспільності: ушановане до незалежності чужих думок і вірувань, умінє солідаризувати ся для досягнення загальних цілей, терпимість пануючої більшості до критики меншості і навпаки готовість меншості підлягти авторитету, не відрікаючись від стремління прихилити його на свій бік. До числа таких дрібних камінців конечно мусять належати без сумніву ті чи інші відносини між полами.

Ми маємо на гадці не повне розв'язанє жіночого питання, зовсім згоджуючи ся з Августом Бебелем, що воно входить яко спільна частина в загальне соціальне питанє і не може бути розв'язане незалежно від него. На сей раз нас інтересує не економічна і правна жіноча еманципация, а положенє жінки супроти мужчини в умовах сучасного побутового устрою, безпосереднє взаїмне почутє, що фактично регулює спільне житє обох половин людського роду.

Умовий рівень суспільності може часом досягнути завидну для інших висоту, форми політичного життя можуть бути як найбільше поступові, та коли при сїм жінчина не відчуває потреби настоювати на своїм рівнім з мужчинами достоїнстві, коли між остатніми не можна здібати інших відносин до жінчин, опріч іронічної погорди, як до низшої раси, або грубої прояви кулачного права, то культурність такої суспільності ще не зміла з себе брудної плями невільництва. В найбільше передових краях Європи сей бік життя, як відомо, найменше увільнив ся від спадщини темних епох минушого. Правда, з теоретичного боку вже рідко хто від-

важує ся боронити право власности бородатих людей над безбородими. Філософія Ніцше про законність рабства жінщини находить собі мало явних прихильників, але річ не в філософії, а в тім майже інстинктовім почутю висшости, що виявляє ся часом навіть у найбільш гуманних і поступових мужчин при здібаню з найменшими проблісками жіночої ініціативи.

Яка суперечність в отьому питаню існує між теорією, і практикою, ліпше всього видно з порівняня ролі жінщини в дійсности і в літературі. Не будемо заглибляти ся в віддалені епохи історії, лишимо на боці лицемірний культ дами в рицарській поезії і обмежимо ся лише нашим столітем. В протягу його, правда, було кілька жінщин, що потрапили побороті в собі і в своїм окруженю пересуди патрархальної родини і поміряти ся здібностями з найвизначнішими сучасниками. Клясичні імена пані Сталь, Жорж Занд, Софія Ковалевська, скілька великих артисток, як Малібран, Рашель, викликали до себе иньші відносини, як безіменна маса сучасниць. За то ся маса без скарги мирилась з тими умовами істнованя, що зовсім не давали їй змоги проявити свою індивідуальність, не кажучи вже про яку-будь участь у окружаючім житю. І се як раз у ту пору, коли в цілій Європі відбувався голосний рух увільнення індивідуальности (мужеської) від ріжнородних пут унасліджених від старого режіму.

В літературі жінщина грала ролю самовладної владчиці серць і долі, доброго генія або демона, котрому можливо або розбити житє найбільшого героя, або ущасливити його прихильною усмішкою. Як мало похоже було, наприклад, положенє героїни Ернани, Донни Соль, в руках котрої було щастє короля, і за котру без скарги гинули шляхетні гранди Іспанії, і смирної жінки автора сеї драми, пані Гюго, що марою родинного добробуту мусіла прикривати дрібні вибрики свого великого мужа.

Коли нарешті європейська суспільність утомила ся від вихрових романтичних пристрастей, коли література стала приновляти ся до спокійних привычок середнього буржуа, що шукав у ній мирної розривки, любив у романах і драмах щасливі закінчення, характер жіночих фігур у книжках троха міняє ся, хоча все ще мало пригадує сумну прозу дійсности „Жіночий ідеал пізнійшої романтики, говорить один талановитий німецький критик*), мав

*) Ola Hanson, Das junge Skandinavien, Dresden, Leipzig. 1891 ст. 114.

подвійне лице Януса. Одно лице належало жінчині до шлюбу друге жінчині по шлюбі. Молода дівчина була рожею, метеликом, мадонною, з очима повними небесної пустоти, з личком кольору молока з суніцями, з душею переповненою на пів невинністю ягнятка, на пів гімназійною поезією. Замужня жінка була „генієм домашнього огнища“ з білим фартухом і звязкою ключів, вона родила на світ дітей і плела панчохи. Яким робом перша обертала ся в другу, зіставалось у тумані...“ Такий ідеал переповняє й тепер ті німецькі книжки, що можна подібати в високоморальних родинних домах, для того, що невільно-ж дати в руки дівчині або навіть молодій жінці Гедду Таблер (Ібзена), Кінець Содоми (Судермана) або Les demivierges (Марселя Прево): для них видають ся спеціальні журнали „Quellwasser für's deutsche Haus“ і інші в сім роді. Та ось уже п'ятнадцять років німецька література, гідна сего імени, пишеть ся не для високоморальних міщанських родин, а для широко освіченого читача, контингент котрого прудко росте, а по части для інтелігентної демократії. Тепер уже ми можемо надіятися, що книжка без прикрас малює дійсні відносини людей. Найцікавіше всего позирнути, як дивлять ся на жінчину, на родину ті люди, що становлять сім'ю землі, що стоять у передніх рядах духового і суспільного руху. Найновіша література знайомить нас з кількома такими чільними людьми.

Перш усього приходить на гадку Альфред Лют із першої драми Гауптмана (Перед сходом сонця). Се носитель нового світогляду; свої суспільні ідеї він будує на принципі справедливості і остро критикує існуючі тепер форми життя. Він адабає дівчину, що душить ся в смердючій атмосфері зіпсутого окруження відважує ся вирвати її з сих гнилих обставин. Дівчина з великою радістю слухає його реформаторські проповіді і не оглядаючись хоче покинути все, щоби слідкувати за своїм спасителем. Та раптом Лют довідує ся, що його вибрана походить із родини, в котрій деякі члени заражені дідичним алкоголізмом. Його реальні переконання, в душі Тургенівського героя Базарова, не позволяють йому розплоджувати племя калік, і він подає ся на втеки покинувши дівчину на ласці всіх темних сил, що її сбережуть. Йому і на хвилю не прийшло до голови, що ся нещасна може доступити якої будь иньшої ролі в життю крім ролі щасливої жінки і матери, що її ум і психіка бажали світла і свободи о стільки-ж, о скільки ся пристрасна натура потребувала любови. Очевидно

і сей соціяліст-приятель, що вважає себе незалежним мислителем, в цілій силі заховав традиційний міщанський погляд, що одиноке покликанє женщины — спальня, дитинячий покій і кухня. Раа ся арена для неї замкнена, то вона тратить право на людське істнованє.

Драматична форма самим своїм характером робить трудности розвязаню питання, о скільки автор поділяє думки свого героя. Многі критики бажали бачити в Альфреді Люті носителя переконань самого Гауптмана. Одначе деякі риси самої драми, а особливо пізнійші твори талановитого німецького письменника, без сумніву доказують, що на него не можна переносити характеристики його мало симпатичного героя. Зовсім иньші відносини автора до літературного типу бачимо в романі *Jesus und Judas* Фелікса Голендера, знаного в соціаль-демократичній пресі белетриста. Роман сей, в свій час друкований на сторонах журналу *Neue Zeit*, викликував, оповідають, глибоке вражіє в певних верствах читачів. Ми однак не бачимо в сьому творі ніяких значних артистичних прикмет, хотяй і змальована в нїм сфера (інтелігентні елементи пруської соціаль-демократії) і сама фабула без сумніву мають деякий інтерес. Та на сей раз нас займає не артистичний бік романа Голендера, а лиш ті епізоди, що дотикають порушеного нами предмету. Герой належить до ненадто численної в Прусах групи академіків, що живо интересують ся соціальними питаннями, входять у тісне сполученє з демократичними верствами народу і діяльно приготовляють ся в свій час вступити до рядів борців за добро робучих мас. По думці автора сей молодець має бути талановитим, освіченим, красномовним і щиро відданим своїм переконанням. Одним словом, усе віщує йому в будучім ролю проводиря. В своїй академічній „філософічній громаді“ він уже й тепер займає першорядне місце, а коли йому трафить ся бувати в якій небудь демократичній пивярні, його „огнисті“ (на наш погляд трошка шаблянові) промови викликають радісний ентузіязм слухачів. Трук (таке імя героя) наймає кімнаточку в родині нянички ремісника, репрезєванта так названого Lumpen-пролетарията. В родині підростають дві доньки, що дають матери великі надії на поліпшенє в будучім материяльного положеня родини. Молодша сестра, майже ще дівчинка, дає повну підставу для таких надій: з дитячих літ вона проявляє всі склонности і якости, потрібні для столичного базару. Між иньшими вона всіми силами

старає ся спокусити жильця, що дуже їй подобав ся. Трук, що так багато ораторствує про фатальні соціальні умови, на сей раз не тільки не проявляє гуманного погляду на жертви сих умов, а навіть з незрозумілою при його світогляді нечестністю відзиваєть ся на покуси дівчинки на його безпорочну моральність. По кількох енергічних штурмах з її боку він в кінці забуває свої високі теорії, хапає її просто за волосє і застосовує до неї ті караючі способи, яких можна надіяти ся хиба від пякого майстра, що не має жадної звязи з високими ідеями.

Старша сестра, в протилежність молодшій, усіми силами противить ся окружуючим її зіпсутим впливам і ненаситно ловить просвітні поученя Трука, на котрі він не скупий. Діло кінчить ся, розуміє ся, взаїмними симпатіями і молода дівчина з самовідреченем слідує за своїм любчиком і учителем, коли він через непорозумінє запідозрений своєю партією в зраді, був змушений вести жебрацьке існуванє. Яку гідну жалости ролю звиклої міщанської газдині, але без кухні, приходить ся їй провадити! Коли вона своєю невільничюю любовю бажає підтримати його ослаблену бадьорість духа і облекшити його моральні терпіня, він заледви скине оком на її запобіганя, а коли вона занадто близько підходить до него зі своїм співчутєм, він просто і неделікатно відтучує від себе нещасну вагітну женщину. Вона терпить і се, вважаючи, розуміє ся, святим обовязком женщины все зносити від свого повелителя. Се й зрозуміло у нерозвиненої доньки міщанської родини. Для чогож і Трук уважає такий порядок натуральним? Для чого тяжкі, фізичні і моральні терпіня близької йому женщины здають ся йому настільки високими, щоби можна було ставити їх рядом з його „ідеальними“ терпіннями?

Коли житє справді дає материял до подібних з'ображень, то письменник, розумієть ся, має повне право включити їх до свого твору. Та найцікавше всього те, що сього разу автор романа держить себе супроти представлених їм картин зовсім не як об'єктивний побутовий маляр. Він цілком симпатизує зі своїм героєм. Трук в його очах позитивний тип, мученик за правду, лицар суспільної ідеї, і коли не всі його поступки безумовно добрі, то йому не можна покласти се в провину: терпіня, що він переживає, не дозволяють йому обдумувати гаразд свої поступки. Таким робом можна належати до якої хоч поступової партії, можна бути завзятим ворогом існуючого суспільного устрою, можна навіть

жертвувати свої матеріальні інтереси в боротьбі за свої високі принципи і лишити ся при сїм невільником культурних понять, унасліджених властиво від сего устрою, проти котрого вимірена боротьба. Далеко ще жінчині до здобуття собі відповідного її вартости положеня, коли навіть самі реформатори суспільности по своїм поглядам на жінчину і родинні норони стоять на одному рівні з міщанством. Дійсні факти potwierджують се що до Німеччини. Народня осьвіта низша і висша, робітницькі закони, гарантії особистої свободи і иньші риси суспільного побуту стоять у сїм краю на такім високім рівні, котрому може лиш завидувати який хочете иньший європейський народ; а тимчасом жіночий рух у ньому тільки що пускає кільця і не проряд ся в усякім разі до глибини суспільности. Правда, остатніми роками він дуже ожив і осягнув деякі результати, але в загальнім ході життя він відіграє невизначну ролю в порівнянню з Англією або Скандинавією, не кажучи, розуміє ся, про Америку. Характерно, що той самий Гауптман, хоча чи зобразити осьвічену жінчину, що своїм духовим рівнем стоїть на однаковім ступні з мужчиною, мусів спровадити її з Росії (Einsame Menschen).

Впрочім самі німецькі жінчини часом дають своїм противникам до рук зброю проти себе. Одна письменка, з недрібним літературним талантом, не так давно доказувала*), що жінчина, навіть обдарована всіми прикметами ума, талану, осьвічення, уявляє з себе „пустоту, яку може наповнювати змістом лише мужчина“. Можна собі подумати, як за се признанє вхопились сторонники жіночого невільництва на взір легкомисного віденського публіциста Германа Бара, що вдає з себе шукача нової краси (**). Такий безнадійний вивід налягає на досліді, місцями дуже остроумнім, психології найвиднійших жінчин остатніх часів, між якими, до річи сказати, не виявляє ся ні одної Німки. Перед нами проходять характеристики: Софії Ковалевської, італійської драматичної акторки Елеонори Дузе, звісної шведської письменки Едґрен Лефлер, незвичайної руської дівчини Марії Башкірцевої, що згинула так рано для малярської штуки, і деяких иньших. Житєписи сих талановитих жінчин при иньшій осьвітленю могли би дати підставу до зовсім иньших висновків. Зовсім справедливо, що ліпші з них усе своє жите були глибоко нещасливі,

*) Laura Marholm, Das Buch der Frauen, Paris, Leipzig, München 1895.

***) Herm Bahr, „Renaissance, Berlin 1897., стор. 94—100.

все знаходились у боротьбі самі з собою і не завше задовольняли ся великими результатами своєї діяльності. Навряд однакож правдиво бачити причину всего того в тім, що вони не дозволяли собі підлягти „жіночому інстинктові“, віддати себе на власність мужови і родині. Причину їх нещастя конечно шукати в тих умовах, що і в стільких визначних мужчин викликають почуте моральної самоти і часто тяжке розчарованє в житю. Повне людське істнованє, може бути, залежить дійсно опріч багато лєчого иньшого і від родинного союзу в такій чи иньшій формі, але ся умова в однаковій мірі існує для мужчин, як і для женщин. І в усякім разі не ідеї жіночої еманципації винуваті в тім, що С. Ковалевська або М. Башкірцева не могли найти гідного товариша життя, хоча найщиріше стреміли до сего. Та без сумніву їх не задовільнив би банальний буржуазний шлюб, у котрім їх індивідуальність, ум, талант і покликанє були би немилосердно принесені в жертву родинним поняттям на задимленім вівтарі кухонної плити. А хіба німецька писателька, що так щиро спочуває нещастю своїх героїнь, могла би і захотіла би показати їм иньшу форму родинних відносин, що відсувала би конєчність сих людських жертвопринишень?

Ібаєн висловлює гадку, що найважнішою задачею нашого часу повинно бути „революціонізованє людського духа“. Сей оклик, розуміє ся, далеко не новий: починаючи від епохи „бурі і натиску“ (Sturm und Drang), все, що здобуто в Європі в сфері поліпшення суспільних форм, утворено сею плодючою силою. Та в тій області, про котру у нас вище була бесіда, ту силу чекає ще майже непорушанє поле діяльності. Та поки самі німецькі женщины не зрозуміють свого пониженя і неволі і не здобудуть собі признаня своїх людських прав, доти ніякі найсміліші і радикальні реформатори не дадуть їм нічого інінько. Річ тут не лише в тім, щоб здобути юридичну рівність, але може ще більше в реформі утертих поглядів, що кермують дрібними поступками щоденного життя.

Е. Деген.

Людові університети.

Всякого, хто стежить за розвитком новочасних суспільностей, хто інтересує ся найновішою історією, мусить вразити одно: хоч вік сей народив ся серед гуку гармат і серед клубів порохового диму, хоч перебув так много революційних потрясень, зроблено в нім сумирної культурної праці далеко більше, як ві всіх дотеперішніх віках.

Поява ся не є нічим випадковим: вона вяжесть ся тісно і впливає з цілого дотеперішнього, історичного розвитку. Французька революція знищила основи феодального ладу, а рівночасно дала почин до здемократизованя держави, до втягненя в вир політичного життя широких людових мас. Коли з одного боку розширює ся круг діланя держави, то з другого покликанє до політичного життя нових суспільних верств є немов би припливом нової і сьвіжої крови до старого організму.

Інтересом демократії, що т пер лиш виступила на історичну арену, було оперти ся на як найширшу підставу і коли вона втворила велике число культурних інституцій, то змаганєм її було також, шоби з сих інституцій мав спромогу користати як найширший загал, а передовсім класи, що доси з далека стояли від заставленої культурними здобутками траневи, бо до неї ристун мали лиш „*beati possidentes*.” Одним із питань, котре хоч і не з ХІХ в. родом, однак в ХІХ в. стало як одна з найважніших справ на порядку деннім — се питанє народньої осьвіти. Цифри видатків на народню просьвіту, що постійно ростуть у бюджетах державних і приватна. ініціятива; офіціяльне закладанє шкіл і підпомаганє заложних приватною ініціятивною шкіл і просьвітних товариств; закладанє просьвітних товариств, людова праса

популярні відчити і публікації, се факти і появи кождому відомі із щоденного життя, із стовпців усяких часописей.

Офіційна акція в справі народньої просвіти зводиться майже всюди до справи елементарної народньої школи. Народня школа, що має навчити читати і писати, себто сама формальна сторона просвіти, платня учителів, у французьких громадах навіть поміч дітям незасібних родичів, ось усе, що офіційно роблено в сій справі. Де ініціатива виходила поза сі рамки, там роблено се в інтересі ворожим найелементарнішому поняттю просвіти, як пр. в інтересі винародовлення поневоленої нації пануючою нацією, або в інтересі клерикалів для введення конфесійної школи.

Але само читанє і писанє, се ще не освіта. Правда, воно дає в руки конче потрібні способи для кождого жадного просвіти. та коли сеї потреби практично не заспокоює ся, стають вони зовсім непотрібні і годі навіть дивувати ся, коли саме читанє і писанє потім забуваєть ся.

А тимчасом цілі простори науки лишають ся для мільонів людей свого рода заслоненим образом, хоч наука сама невтомимо йде в перед. Для сірої маси вона незвісна, маса нею не интересуєть ся і вперед не йде.

Ось тут то являє ся перед освіченою верствою інтелігенції правдива трудність. Чи вірити, що юрба буде в силі обняти своїм нерозвитим умом всі простори людського знання, чи знайде ся у неї належне зацікавленє для питань науки, чи варто взагалі вкладати свою працю в таку справу, чи варто тут робити експерименти? Чи радше може відразу зрезиґнувати зі сього — по думці Ренана навіть досить небезпечного експерименту, настроїти свою ліру під такт Горацієвої оди: *Odi profanum vulgus et arceo* і шріти при її тонах про аристокрацію духа?

І аристократи духа з погордою глядять на юрбу. Шопенгауер у своїй книзі „*Die Welt als Wille und Vorstellung*“ копнув її з погордою, бо між нею і аристокрацією духа більша пропасть, ніж усяка иньша, яку витворює вродженє, ранґа, богатство або кастові різниці.

Фльобер не вірить зовсім юрбі. Франція валить ся в пропасть серед ошуканців і ідіотів і тільки півголовки думають, що сьвіт можна поправити освітою.

Прихильники народньої освіти взяли ся розв'язувати се питання практично. Замість дискусії, чи треба виректи ся ілюзії,

щоби коли вирівняла ся пропасть між людьми освіченими і неосвіченими, почали міркувати, як ширити освіту. Само понятє освіти розширено: зачали під освітою розуміти познайомленє з сучасним станом і з найновішими дослідами всіх наук.

Розв'язка сього питання не була така легка, як би на перший погляд могло здавати ся. Над популяризациєю науки стали працювати просвітні товариства і людова праса, уряджувано відчити. Та все се не давало зовсім додатніх результатів. Друковані публікації мають одну недогоду: виключають демонстрації, річ незвичайної ваги власне при викладах з природних наук. Поодинокі відчити усувають сю недогоду, але мають усе характер чогось випадкового і принагідного. А щоби праця мала успіх, треба постійної праці і систематичного заінтересовування тих самих людей. Як вплив сеї конечности і як проба зарадженя їй являє ся інституція зовсім нова, інституція т. зв. людових університетів. Мала вона сполучити в собі всі добрі сторони викладу і публікації, а рівночасно систематичним викладом, групуванєм постійної аудиторії на цілім циклі викладів могла своїм слухачам дати нагоду розширювати систематично свій кругозір і витворювати одноцільний сьвітогляд.

Інституція ся розповсюджена досить широко. Перші проби основаня людових університетів бачимо майже рівночасно в Англії і в Данії. Оба типи людових університетів т. є англійський і данський, хоч вийшли з одного жерела, різнять ся трохи від себе. В Англії справа людового університету тісно звязана з історією університетів, а піонерами і робітниками являють ся самі професори університету. Данські людові університети натомість передовсім завдячують своє заснованє приватній ініціативі неофіціальних представителів науки. Одним із перших речників сеї справи був звістний реформатор єпископ Грундтвіг.

За сим почином пішли й иньші краї.

На взорець англійських людових унів. з'організовано людові університети в північній Америці й Бельгії. Також в р. 1896 оснований за почином професорів і доцентів університету в Відні віденський людовий університет пригадує англійські людові університети організацією викладів, добором прелзгентів, часом прийнятим за нормальний для одного викладу і відносинами до віденського університету. Організація людових університетів у Німеч-

чині — дуже поки що в малім числі — і в Швайцарії переводить ся на взір людогого університету віденського.

Польський людогого університет ім. Ад. Міцкевича ві Львові зорганізований на взір данських. Також добір прелєгентів необмежений тут на професорів університету.

Важно буде нам познайомити ся бодай у головних нарисах з історією і організацією сих інституцій в хвилі, коли самі задумємо приступити до організації людогого університету у нас.

Англійські людогого університети, university extension, се цілий ряд викладів з'організованих по найріжнійших містах під протекторатом трьох англійських університетів: кембріджського, льондонського і оксфордського. Ті три університети уважають ся для людогого унів. митрополіями, вони достарчують прелєгентів для викладів, висилають своїх делегатів по місцях, де хочуть оснувати новий центр люд. університету, по місцях де будуть відбувати ся систематичні виклади. Вони врешті, кождий у своїм реїоні, дбають про як найбільшу фреквенцію на виклади і ведуть статистику слухачів.

Викладами інтересують ся дуже широкі круги людности. Як виказують справоздана, число слухачів людогого університетів при кождій з митрополій представляло ся ось як:

В центрах університету кембріджського було викладів — кождий в 6—12 лекціях, в рр.: 1873 — 20, 1883 — 63, 1890 — 119; число слухачів у тім самім часі: в р. 1873 — 3.200, в р. 1883 — 7.878, в р. 1890 — 11.301; із сього іспити здавало в р. 1873 — 368, в р. 1883 — 906, в р. 1890 — 1585.

Більше меньше в тім самім часі в центрах університету льондонського — їх зачали організувати трохи пізнійше — числа представляють ся ось як: Викладів було в р. 1876/77 — 16, 1886/87 — 62, 1892/93 — 139; слухало викладів в р. 1876/77—361, 1886/87 — 5.345, 1892/93 — 13.374, а іспитів здавало з сього: 1886/87 — 547, 1892/93 — 1355 осіб.

Оксфордський університет в тім самім часі виглядає ось як: викладів було в рр. 1886/87 — 67, 1889/90 — 148, слухачів в р. 1886/87 — 9.908, в р. 1889/90 — 17.904, іспити здавало: в рр. 1886/87 — 829, 1889/90 — 927.

Щоби дати докладний і одноцільний образ, вкажу ще, як представляють ся в цифрах відносини сї в однім році. В р. 1890 було всіх центрів при 3 університетах коло 200, а з того прихо-

дять на Лондон 42. Викладів було в сім році 377, студентів 42.312, іспити здало 3.927. Один виклад відбував ся пересічно в 9 лекціях. Сі цифри дають наглядний доказ, як широкі верстви населеня зацікавлені сею інституцією.

Метою закладаня люд. унів. і провідною гадкою, що присвічувала першим піонерам, було подати університетську освіту найбільш біднішим верствам. „Маю надію — каже один із членів комісії скликаної в р. 1850 у Оксфордї на нараду над справою реформи університетських студій — що університет отворить свої двері і для вбогих.“ „Ідеальний народній університет повинен розтягати ся рівномірно на весь народ“ — говорить другий член сеї комісії. „Він повинен пустити коріне між найбільш біднішими верствами суспільности і видобути з відти нові зароди житя, духової і моральної могутности.“

В тім самім році застановляє ся професор унів. оксфордського Sewell у відкритім письмі до містоканцлера унів. оксфордського, чи не було би можливе розтягнути університет на маси населеня, бо цілих мас населеня — каже — в мури університету впровадити годї.

Друга кляса, для якої мали бути сі університети з'організовані, се жіноцтво.

Всі виклади мають на меті образованє біднішого населеня робітників, ремісників, дрібних купців і жіноцтва; відповідна до сього є й їх організація. Ділять ся вони на виклади пополудневі і вечірні. Пополудневі виклади головно для жінок, що розпоряджають свобідно сим часом; вони становлять 70⁰/₁₀₀ слухачів. Але сі виклади, се досить мале число в загальній сумі викладів; головний комплекс, се виклади вечірні, а сих слухають майже виключно робітники і ремісники.

Зацікавленє робітничої кляси справою викладів дійшло до того, що в північній Англії робітничі товариства взяли в свої руки організацію викладів. Там мінімальне число робітників, що складають аудиторію, доходить пересічно до 500 слухачів — наглядний доказ великого зацікавленя наукою. Перед ведуть гірничі робітники Northumberland-у, котрі на виклади спішать з місць віддалених не раз 6—10 англ. миль. R. D. Roberts у книзі „18 літ істнованя university extension“ наводить безліч листів від робітників і подає приміри, з яким запалом робітники ведуть агітацію за університетом.

Не найменше число студентів становлять також народні учителі. І се власне одна з добрих прикмет англійського людового університету, що він лучить найрізномордніші суспільні верстви на шкільній лавці. Найліпше ілюструють се іспити. При іспитах в однім із центрів оксфордського університету р. 1889 — 1890 відзначаючи свідощтва одержали: народня учителька, студент прав, фабричний робітник і залізничий будник; в другім центрі найліпше здав іспит з політичної економії гірничий робітник, другою була донька посла з того округу.

Товариства робітничі і приватні люди призначають стипендії на допомоги в першій мірі для убогих робітників: 1889 роздано 9 стипендій для учасників з'їзду студентів людового університету, що відбувають ся що року. З сего одержали стипендії 2 теслі, 2 торговельні субекти, 1 ткач, 1 робітник з корабельних варстатів, 3 народні вчителі.

Один виклад обіймає найменше 6 лекцій. Се головно, що так скажу, було революцією проти англійських звичаїв. У Англії відбувало ся все безліч відчитів, де якесь питанє обговорювано в однім відчиті. Виклади систематичні дають головно сю користь, що збирають постійну публіку, коли тимчасом публіка на відчитах усе припадкова. Первісно метою було давати ряд викладів з одного предмету не дбаючи про звязь з иншими предметами. В найновіших часах старали ся зарадити і сьому недостаткови і ввести систему і деякий певний порядок в угрупованю предметів, сполучити їх у одну органічну цілість. Уможливає таку систематику спеціальне товариство професорів людового університету.

Другою доброю стороною є витворенє тіснійших взаємин між студентами і професорами. Звичайно професори подають студентам теми до оброблення. Студенти оброблюють сї теми і відсилають професорови почтою, а той звертає їм ті вироби зі своїми увагами на найблизшій викладі.

Один виклад, як сказано, обіймає 6 лекцій. Виклади відбувають ся раз на тиждень або раз на 4 дні. Виклад ілюструє професор рисунками, okazaми і т. и. помічними способами. Коли виклади відбувають ся в місці, де є музеї, користують ся професори зборами тих музеїв. Дуже великі услуги віддає магічна ліхтарня. Друковані програми викладів подають не лиш заголовки викладів, але й короткий зміст, реєстр книг, що трактують про се питанє, жерела, цитати і статистичні дані.

По викладі звичайно буває павза, підчас якої забирають ся менше інтересовані; по павзі професор відповідає на питання, пояснює менше зрозумілі точки і роздає теми.

Найбільше число викладів, — як се зрештою можна бачити й на примірах иньших країв, де є людські університети — мають теми з природних наук. Приміром най будуть теми давані до оброблення при іспитах і професорами підчас викладів до оброблення студентам. Теми бувають ось які: Що нам звісно про температуру нутра землі? В коротці вказати, якою дорогою дійшли ми до нинішнього стану знання про се.

Вичислити різниці між чоловіком палеолітичним і неолітичним. Як мож пояснити сю різницю?

Вичислити ціхи осадів у морі з далека від суші, в поблизу берегів, у озерах з керничною водою і в ріках.

Нарисувати полемінь свічки і описати його складові часті. Що стане ся зі свічкою по спаленю? Як уживає ся лампи Деві? Що то є парафіновий олій?

Для чого деякі олії швидко запалюють ся або експлюдують? Як одержувати вапно з вапняка? Різниця між одним і другим.

Не бракує тем і з суспільних наук; з історії приміром були такі теми: Вказати головні причини швидкого розширення Ісламу в східній Азії і північній Африці. Які були наслідки хрестових походів для Європи і для Сходу? Значіне язика і раси в процесі твореня народу.

Такі теми, як прим. пояснити примірами значіне правди в архітектурі; нарисувати плян Партеону і вказати, що в ній підпадало найбільше під релігійний і артистичний смак Атенян і н. доказують, що круг духових інтересів у студентів люд. унів. у Англії дуже широкий, що перейшли вони вже зовсім елементарні понятя науки.

Звичайно по скінченю курсу професор оголошує лісту тих, що мають право приступати до іспиту. Щоби набути се право, треба бути на $\frac{2}{3}$ або навіть на $\frac{3}{4}$ викладів і віддати менше більше таке саме число еляборатів. В чотири неділі по кінці курсу відбувають ся іспити перед університетськими властями. Хто здасть іспит з відзначенем, дістає з початком нового курсу нагороду з рук якогось достойника того округу, пр. посла.

Взаємини між звичайним університетом і унів. розширеним зацісняють прогульки студентів люд. унів. на старі університети

в Кембрідж і Оксфорд, що відбуваються раз в рік підчас університетських ферій. Такі з'їзди тривають довше або коротше. Перший з'їзд, що відбувся р. 1888 у Оксфорді, тривав 10 днів, а присутних було на ній 900 студентів. В тім часі читано на університеті короткі виклади з 3—6 лекцій, вечорами проголошували найзнатійші вчені промови про літературу і науку; обговорювано при сій справі адміністраційні курсів, можливі уліпшення і т. и. Численні стипендії мають задачею уможливити передовсім студентам з робітницької верстви участь у сих з'їздах.

Як видно зі всего досі сказаного, провід в цілій сій справі спочиває в руках університетів. Вони достарчають прелегентів і провідників сих університетів. Професори унів. були першими речниками сеї справи. Що правда, в початку справа видавалася мрією, утопією. Перший реальний проєкт подав лорд Герві в Кембріджі в р. 1855. Він радив, щоби університет у Кембріджі установив 4 вандрівних професорів для природних наук, геології, астрономії і літератури. Кождий із сих професорів був би зобов'язаний виголосити 1 виклад у 20 містах. Кождий виклад складав би ся з 6 лекцій, отже кождий професор прочитав би 120 лекцій, а всі 4 обіхали би 80 міст в році як відпоручники одного університету. Лорд Герві надіяв ся, що й иньші університети пішли би за сям приміром і край покрито би цілою сіткою університетських організацій.

З проєктів сих однак не зреалізовано нічого; справа вийшла на конкретну дорогу аж в р. 1867, коли то професор Стюарт запрошений до відчиту в жіночім товаристві в однім місті північної Англії виголосив не один відчит, але виклад в кількох лекціях.

Виклад сей повторив він у кількох містах, а його метода знайшла зараз застосованє. Виклади зачали множити ся, а відкрите письмо проф. Стюарта до університету в Кембріджі, щоби університети взяли сю справу в свої руки, було лише виразом загального переконання.

В р. 1872 вибрав унів. у Кембріджі комісію для сеї справи; вона запроєктувала урядити університетські курси по методі проф. Стюарта, скоро лише місцеві інституції достарчать на се фондів. З разу видатки покривано з фондів зібраних із оплат за карти вступу. В р. 1876 основано в Лондоні спеціальне товариство для організованя люд. унів., а в виділі засіли делегати з університетів, Кембріджського, Лондонського і Оксфордського. Звичайно

буває так, що де лиш люди трохи заінтересують ся справою основаня люд. унів., там скликають збори, на котрих усе буває відпоручник одного з тих університетів. Збори вибирають езекутивний комітет і збирають підписи людей, що ручать за покритє недобору. По уложеню програми викладів просять відповідних професорів. Кошти удержаня всіх людских унів. вносили в 1890—91 р. 230.000 г., з чого $\frac{7}{8}$ покривають студенти титулом вписового і т. и. Головна рубрика, се плата професорам за виклади. Видатки пр. центрів льондонського унів. вносили в 1892—93 р. 54.000 гульд., а з сего припадає на платні професорів 40.000 г.

На сей взорець зорганізовано людські унів. в Бельгії і північній Америці. В Бельгії заложено в р. 1893 вільний університет у Брукселі. Прелєгентами можуть тут бути лиш ті, що мають право викладати на університеті. В р. 1893—94 уладжено 12 викладів по провінціональних містах. Університет в Леодіум зорганізував також виклади для свого району. Викладають ся предмети з обсягу медицини, гігієни і соціольогії.

Як бельгійські, так само й північно американські унів. людські з'організовані зовсім на взорець англійських. Кожда з союзних держав організує такі унів. для себе. Де-не-де удало ся організаторам здобути навіть урядову підпомогу, пр. у державі Нью-Йорк одержано субвенцію в висоті 10.000 доларів.

Зовсім відрубний тип від унів. англійських як що до авдиторії, так і що до способів організації мають людські унів. в Данії. Данія — країна мала, людности всего ледви $2\frac{1}{2}$ мільона. З сего випадає на Коненгагу коло $\frac{1}{2}$ міль., решта — се сільське населенє. На $2\frac{1}{2}$ мільона населеня мала Данія до 1895 р. 66 людских унів.

Люди з висших сфер дивлять ся на ті інституції коли не прямо ворожо, то зовсім байдужо. В Англії прим. донька славного Гледстона розділяє між робітників стипендії, щоби їм дати спримогу брати участь у з'їздах людских унів.; у Данії сього не знайдемо. Та про те ся інституція розвинула ся тут гарно. Оснований 1843 р. перший людський університет у Редінгу дав наглядний доказ, що се інституція потрібна і позиточна. В міру розвою університетів меншають і упередженя, а від недавного часу виплачують з каси державної люд. університетам суму 180.000 корон річної запомоги.

Вже з характеру населення ясно, що організація данських люд. унів. мусить бути зовсім інакша як англійських, бельгійських і американських. Там подавано науку міським робітникам, тут сільській людности. Та се ще не все. В Англії професори університету були першими піонерами гадки люд. унів., тут усі офіційні круги стояли ворожо. Натурально, що коли тут університети не мають так широкої інґеренції, як у Англії, то і виклади на люд. унів. не є тут спеціальністю університетських професорів. Професори унів. викладають тут не як професори, а як люди науки, але львина часть праці коло викладів як і в загалі коло розвою публичного житя в Данії припадає університетським студентам. Тут люд. університети мають більше характер школи. Кождий рік має 2 курси: 6-місячний зимовий призначений головню для хлопців і 4-місячний літний для сільських дівчат. Деякі унів. не відрізняють окремих курсів для хлопців, а окремих для дівчат; наука відбуває ся разом.

Студенти мають у школі мешканє і харч; діти біднійших селян живуть на державний кошт. Кождий звичайно ходить на університет кілька семестрів в ряду. Всі студенти бувають менше більше в віці від 18—25 літ. Студенти видають звичайно свій власний писаний дневник, що його самі заповняють. Що тижня збирають ся на наукові сходи, де ведуть дискусії над найріжнороднійшими питаннями, пр. жіноче питанє, ріжні соціологічні питання, нераз зовсім абстрактні пр. республіка чи монархія; і т. и. Предметом викладів є природні науки, соціологія, рільництво, історія і навіть релігія.

З кінцем кождого року відбувають ся річні збори, що тривають 3—4 дні, а кождого дня буває 3—4 виклади. Вечерами відбувають ся основні дискусії, якими дуже інтересує ся загал дооколичних селян і селянок, що навіть беруть дуже живу участь у дискусії. Ніде може не дасть ся так наглядно оцінити користий, які приносять люд. унів., як у Данії. Те, що 10.000 молодіжи рік річно вислухує кількомісячні виклади, не може не мати впливу на просвітний рівень народу. Пів столітя такої праці, і Данці стали народом справді широко осьвіченим. Людність убога в початком сього віку, нині причисляє ся до найзасібнійших на сьвіті; данський селянин не має собі рівного на всім сьвіті що до засобу знаня і інтелігенції. Зацікавленє письменством покаже се найкрасше. В Данії, краю в 2½ мільоном людности, виходять два

ілюстровані тижневники, з котрих кождий має 70—80.000 передплатників. В р. 1894 вийшло 1188 нових книжок, на се 337 белетристичного змісту. Кожде провінціональне містечко має бодай один дневник. Крім того виходить много періодичних письм, а ві всіх тих письмах переважну часть статей пишуть самі селяне. Не дивниця, що норвегський писатель Бєрсон назвав данських селян найпросвіченїйшими на сьвітї.

Віденський людвий університет зачинає здобувати собі що раз більшу славу. Став він взірцем для організації таких самих інституцій по цілій Німеччинї, Австрїї, Швайцарїї та Угорщинї. Організація його дуже подібна до організації англїйських університетів. Як у Англїї так і в Відні почин до заснованя люд. унів. дали університетські професори. Як у Англїї так і в Відні прелєгентами є лише професори і доценти університетські. Як у Англїї так і в Відні університет є властивим покровителем викладів. Так само в Відні як і в Англїї прийнято за нормальний виклад у 6 лекціях. В кінці при організованю викладів на провінції Віденці придержують ся тих самих норм, які витворили англїйські люд. університети. Натомїсь ріжнить ся віденський люд. унів. від англїйських своїм більше локальним характером, бо коли головну ролю в Англїї грають центри поза університетськими містами, в Відні робота досить зьлокалізована, а Bericht люд. унів. з р. 1896—97 навіть з досить великою резервою говорить про виклади на провінції.

Також інакше стоїть справа з покритєм коштів викладів. У Англїї всі майже кошти ($\frac{7}{8}$ ч.) покривають самі студенти титулом вписового, а також иньші приватні датки, натомїсь у Відні головну рубрику приходу чинить міністерська субвенція.

Істория основаня люд. унів. в Відні починає ся в р. 1893. В сїм році 37 звичайних професорів університету і 16 доцентів вручило унів. сенатови меморандум, у котрім виказувано потребу основаня люд. унів. в Відні і жадано вибору комісії для випрацюваня статута. Мотиви, які сей збір предложив сенатови, були дуже розумні і переконуючі. „Передовсїм треба заспокоїти потребу просьвіти у людий, що по скінченю народньої школи не мають спромоги осьвічувати ся.“ Як наглядний доказ потреби такої інституції вказано на т. з. Volksbildungsvereine, що при найліпших інтенціях і найенергїчїйших змаганях не в силї заспокоїти сих потреб. Вказано дальше на англїйські людві унів., на велике число людий охочих і здібних викладати і висловлено на-

дію, що колиб університет узяв провід у свої руки, запевнило би се справі успіх, бо з одного боку провід університету дав би достаточну запоруку про наукову вартість викладів, а з другого можна би напевно числити на субвенцію з міністерства просвіти, якої треба зажадати в висоті 6 000 зр.

Сенат узяв під розвагу се письмо і скликав комісію зложеною з професорів університету для уложеня статутів. Внесено до міністерства уложений проф. Менгером статут і по затвердженю його міністерством почали ся виклади в р. 1896. Міністерство уділило також люд. унів. субвенцію в сумі 6.000 зр. На основі сього статута з'організоване товариство викладів для людю стоїть в як найтіснішій звязи з університетом. Виділ його складає ся з 11 членів, з того голову, заступника голови і 4 виділових вибирає з поміж університетських професорів академічний сенат, а решту виділи: виділ філософічний вибирає 2 відпоручників, иньші виділи по 1. Завідував усіми справами люд. унів. аж до р. 1897 сам ректорат, головно з огляду на кошти сполучені з креованєм сталої посади секретаря. Від р. 1897 має люд. унів. свойого окремого платного секретаря, а є ним один із приватних доцентів.

Ректорат сповняє свої обовязки дуже совістно. Видавані рік річно заходом ректорату університету справозданя є наглядним сього доказом. Совістне збиранє статистики і основні справозданя, се не мала заслуга. Та сим не обмежуєть ся ректорат; він старає ся не лиш побороити адміністраційні труднощи, але рівночасно вводить деякі зміни і в способі викладів. Прелегенти з'обовязані по скінченю викладів подавати справозданя, свої уваги і вражіня з викладів. В р. 1896/7 спросив ректорат усіх прелегентів для обговореня справ люд. університету. По обговореню справ з доцентами видав для прелегентів таку інструкцію: „Комітет для людювих викладів унів. почуває ся до обовязку з огляду на новість справи і на незвичайні труднощи в переведеню перенятых пп. доцентами обовязків подати сих кілька уваг в надії, що вони будуть вказівкою, якою буде можна покористувати ся при викладах і науці.

„Коли виклад має принести користь, мусить бути передовсім ясний. Прелегент не сьміє думати, що його слухачі мають уже які небудь відомости з викладаної науки, не повинен уживати чужих слів анї технічних термінів, поки не в силі їх вияснити.

Треба старати ся навязати виклад до звістних слухачам подій із щоденного життя.

„Прелєгент мусить говорити свобідно, щоби піддержати ко-
нечний контакт між професором і студентами, щоби мав змогу
кожду часть свойого викладу застосувати до здібностей своїх слу-
хачів. Він лиш тоді може вимагати, щоби публіка слїдила за роз-
воєм його провідних думок, коли ті думки виведені льогічно
і ясно, а сам предмет цікавий. Не може отже спустити з ока по-
важної наукової ціли для того, щоби викликати чисто поверхове
зацікавленє через накопичуванє наудатних порівнань або неояс-
нених демонстрацій.

„Програма викладу, яку кожний слухач перед викладом по-
винен дістати до рук, має йому облегчувати зрозумінє предмету
і дати спромогу дальше зацікавити ся предметом викладу.

„Пів години науки, що має слїдувати по викладі, повинно
помагати до навязаня тіснійших взаємин між студентами і профе-
сором. Професор повинен старати ся осьмілити несьмілих студен-
тів завдаючи легкі питання, на які мають відповідати охочі сту-
денти. Він повинен також старати ся наклонити слухачів, щоби
самі його запитували про менше зрозумілі части викладу і дбати
про се, щоби слухачі відповідали йому письменно. Питаня повинні
відносити ся до програми, що є в руках кожного слухача. Таким
робом повинна півгодинна наука помагати і заохочувати до даль-
ших самостійних студий.

„Нехай жаден прелєгент не думає, що зі скінченєм викладу
скінчила ся його місія; дійсна часть праці, се особисті зносини
зі студентами, що повинні з'индивідуалїзувати і поглибити науку.
Для успішної праці найважнійше докладне пізнанє аудиторії, щоби
дійти до підвалин успішного навчаня — довіря учеників.“

І тут прийнято правило, що один виклад відбуваєть ся в 6
1½ годинних лекциях. Виклади в меншім числі лекцій відбувають
ся часами на провінції; в Відні може бути виклад в 1 лекції
лише тоді, коли се вступ до звичайного виклада в 6 лекциях.
Такий вступний виклад виголошує звичайно професор університету;
за сим викладом іде звичайний виклад у 6 лекциях, що його чи-
тає доцент.

Один курс викладів складав ся в Відні в рр. 1895/6, 1896/7
і 1897/8 з трьох серій викладів: перша серія в падолисті
і грудні, друга в січні і лютім, третя перед Великоднем.

В р. 1898/99 курс складав ся з 4 серій викладів: перша в жовтні і першій половині падолиста, друга в другій пол. падолиста і в грудні, третя в січні і в першій пол. лютого, а четверта в другій пол. лютого і в марті.

Збільшене число викладів дасть пояснити ся збільшенем числа викладових днів у тижні. Давнійше викладано лише вечером у будні, тепер зачали крім сього викладати в неділю з полудня. Справозданє за перший рік підносить рівночасно гадку, що иньші австрійські університети повинні мати перед очима діяльність англійських унів. і за їх приміром основувати людові університети. Діяльність від. університету розтягала ся в першім році виключно на Відень; викладів було в усіх трьох серіях 58.

Другий рік обіймає також 58 викладів у Відні, а крім сього один виклад у 6 лекціях у Бадені під Віднем. Дальше розширюванє викладів на провінцію не йде. Університетський виділ робить се залежним не лише від забезпеченя через приватні сторони чи корпорації покритя всіх видатків університету на виклади, але і від уділення субвенції від сойму Долішньої Австрії. В третім році 1897/98 відбуло ся в Відні викладів 70; крім сього на провінції 1 виклад у 6 лекціях в Лубні (Leoben), 3 в 6 лекціях у Берні Мор., 1 у 6 л. у Фльорісдорфі. Рік 1898/99 приніс не лише побільшенє числа викладів у Відні (71), але й на провінції. Викладано в Берні (3 виклади), в W. Neustadt 2, у Лізінгу коло Відня 1, в Кремсі 1. Місцевість Фльорісдорф втягнуто до віденського округу. Рік сей приніс дуже гарний дарунок для універс.: сойм Дол. Австрії вставив у свій бюджет суму 1.000 гульд. на субвенцію для люд. університету.

Як видно з чисел, виклади відбувають ся майже виключно в Відні. Тут мають вони під руками всякі прибори, а надто безплатно просторі льокалі. Майже половина викладів відбуває ся в саях ріжних університетських інститутів, друга половина в мійських будинках, кілька викладів по школах середніх і народніх. Рада мійська не лише відступає свої льокалі безплатно для люд. унів., але навіть своїм коштом освічує і обслугує сі льокалі. Тож певна річ, що сегорічна постанова віденської мійської Ради, що відмовляє люд. університетови мійських льокалів на викладові салі, є для унів. поважною перешкодою до успішного дальшого розвою.

Прелегентами по статуту повинні бути самі університетські доценти, хоч не виключена можливість, щоби прелегентом був хто небудь з поза університету. Однак із сего застереження доси не роблено ужитку. Викладають самі доценти унів. (сим іменем обіймаю всіх як профес. так і доцентів). В р. 1898/99 викладали також 2 професори і 3 асистенти політехніки. В першій році існування унів. викладали самі доценти світських факультетів; від р. 1896/97 маємо надто теологічні виклади, а власне в р. 1896/7 були 2 виклади, в дальших роках по одному. Гонорар виплачувано за виклади досить значний; за годину викладу платять пересічно 10 г., то зн. за один виклад у 6 лекціях 60 г.

Аудитория, перед якою приходиться викладати, дуже різнобарвна. На викладах з історії штуки і літератури, а також на тз. самаританських курсах про догляд хорих, про ліченє дітей, бувало много пань. Взагалі участь жінок у перших трьох літах від р. 1895—1898 була 28·3%. Коли брати на увагу вік слухачів, то майже ціла аудитория складала ся з осіб в літах 15—40, з тих знов найчисленнійше заступлений був вік від 21—30, бо було таких слухачів 41·2%.

Однак найцікавійше тут, як котра суспільна кляса була заступлена на викладах. Докладно се означити дуже трудно. Зараз першого року заряд унів. люд. жадав, аби при вписах подавано докладні дати про студії, які дотепер відбував слухач і про занятє; але як того року, так і найближшого, хоч змінено спосіб збирання сих інформацій і замісь випитувати слухачів, доручувано кождому карту з відповідними рубриками до виповнення, показало ся, що деякі рубрики на блякетках виповнювано дуже нерадо, а власне попереднє образованє (Vorbildung) і занятє (Beruf).

Та хоча справозданя виразно підносять неохогу подавати дані про занятє у низших верстов, так що 25% слухачів з невиконеною рубрикою занятя можна вчислити на певно до кляси робітничої, навіть в числі виконених блякетів число слухачів з робітничої кляси представляє поважний, бо пересічно 47·7 процент. І що найцікавійше: коли в рубриці, що обіймає всі инші заводи, пр. учителів, писарів, молодіж середніх шкіл і університетську разом, число слухачів зменшає ся (з 60·4% в р. 1895 зменшило ся в р. 1896 на 48%), число слухачів робітників побільшило ся (з 39·6% на 52%) і росте постійно. На се вказує також евіденция карт вступу проданих робітничими організаціями

своїм членам: в р. 1896 продано таких карт 1907, в р. 1897 — 2091, а в р. 1898 — 2338. Приростом слухачів з робітничої класи вирівнує ся убуток слухачів з інтелігентних верств. З поміж робітничої класи знов найбільший процент слухачів виказують найліпше з'організовані фахи. Процент друкарів найбільший, по них ідуть робітники з фабрик металів, професіоністи і т. д. З'організоване четвертої серії викладів мало на меті втягнути на виклади також нез'організованих робітників. Робітничим організаціям робить заряд ріжні полекші, пр. передає їм карти вступу по половині ціни.

Із сеї аудиторії прелєгенти зовсім вдоволені. Всі одногосно хвалять її за взірцеве поведєне і увагу. Кожний підносить також повне зрозуміне предмету викладів, що найліпше пізнає ся з питань. Треба навіть приготовити аудиторію до завдання питань: з початку се дуже тяжко. Вражає тут власне те, що робітники мають о много більше охоти завдавати питання і давати відповіді, як інтелігентна верства. Найбільше питань сипле ся при нагоді демонстрацій і наукових екскурзій устно; з природних наук подає много слухачів питання на письмі, на які по викладі відповідають або охочі слухачі, або сам доцент.

За основу при уложеню пляну наук не брали тут під розвагу поділу наук після філософічних категорій, лише поділено науки на отсі групи: 1. природну, 2. медичну, 3. історичну, 4. літературу і історію штуки, 5. правничу.

За час від 1895 — 98 р. було всіх викладів 186, а з сего з природної групи 51, з медичної 44, з історичної 46, з літератури і іст. штуки 26, з права 19.

Не всі виклади були для слухачів однаково інтересні, тож і не однакова фреквенція була на всіх викладах. 64.3%, значить, більша половина слухачів, буває на природничо-медичних викладах. Із сеї групи найбільшим числом можуть похвалити ся курси теоретичної медицини, бо на викладах бувало пересічно по 190 людей, головно на викладах анатомії, потім науки природно-технічні і природні в тіснійшій значіню. Тут знов найбільше слухачів стягала астрономія. Атракційною точкою були в значній мірі демонстрації. Заповідженє що, виклад відбуде ся з демонстраціями, що буде уживати ся скіоптикону, стягало много більше число публіки на виклади, як бувало на иньших викладах.

Та годі не прийти до пересвідчення, що й самі ті предмети більше інтересували публіку, ніж иньші.

Коли взяти на увагу участь самої робітничої класи, то процентові відносини трохи змінять ся. Показує ся, що наслідком великого зацікавлення робітничої класи природними науками ся група. виказує так велику фреквенцію. Характеристичне також те, що робітників дуже мало інтересують виклади про штуку, літературу і історію штуки, хоча число публіки тут буває до ить значне. Інтересує ся сими викладами головно інтелігенція і шкільна молодіж. Натомісь горнуть ся робітники до викладів про новійшу історію, від котрих сторони інтелігентна публіка. Коли брати під увагу лиш фреквенцію робітників, сї виклади що до чисельности займають друге місце.

Вступ на виклади треба оплачувати. Карта вступу на 1 курс коштує корону, члени робітничих організацій платять лиш половину. До сеї оплати за карти вступу привязує заряд дуже велику вагу, бо досвіді показали, що безплатні курси не в силі зібрати поважної і справді заінтересованої публіки.

Зрештою доходи з продажі карт вступу становлять досить поважну позицію в рубриці доходу. В р. 1898/99 дохід сеї виносив 4007 г. 90 кр. На решту доходів складає ся субвенція від мін. освіти в сумі 7000 г., добровільні датки в 1898/99 р. 3987 г. Загалом усіх доходів в тім році було 22.597.62, а видатків 14 290.84; а з сего 8358 г. пішло на гонорар для прелєгентів.

На взір віденського університету стали організувати людіві виклади і иньші університети. Першим був унів. у Інсбруці. Основано там людівій унів. в р. 1897, так само як у Відні в формі товариства опертого на статутах. І тут виділ вибирає університет, а власне факультети вибирають 5 людей. Викладів у 1897/98 було дві серії: одна з 6, а дві по 9 викладів. В р. 1898/99 були дві серії по 4 виклади. Викладів у 6 лекциях було 6, решта в 1—4 лекції. Слухачів у першім році було 5363. Викладали професори університету безплатно. Карта вступу на виклади у 6 лекциях коштувала 1 корону, на поодинокі лекції 10 кр. Міністерство просвіти підпомагає сеї університет субвенцією 1.000 г.

Другий люд. унів. на взір віденського основано в р. 1898 при чеськім університеті в Празі. Уряджено там в сїм році 7 викладів, кождий в 6 лекциях. На викладах сих було слухачів 919

за оплатою вступу. Карта вступу на один виклад коштує 1 кор. Міністерство уділяє тут річно субвенції 3000. Близших даних про аудиторію не подають справозданих сих університетів.

Зорганізовані в р. 1898/99 за ініціативою професорів університету при помочи стирийського просвітнього тов. і вімецького Sprachverein популярні виклади в Градци не дістали доси жадної міністерської субвенції. Видатки покривали оба згадані товариства і заходом їх уряджено в протягу 1898/99 р. З виклади кожний у 3 лекціях в Градци, 3 вик. по 2 лек. в Лубні, 3 вик. по одній лекції в Марбургу і 1 вик. у 2 лекціях і 1 відчит у Кіндбергу. Вступ на 6 викладів коштував 1 корону. Справоздане підносить, що найбільша часть слухачів рекрутує ся з робітничої кляси.

Коли від сих гарних картин звернемо взір наш на Галичину, то побачимо не надто блискучі здобутки. Жаден може край не потребує широкої просвіти так дуже як Галичина. Данія відродила ся завдяки діяльності людських університетів. Піднесене умового рівня галицького селянства могло би дати почин до відродження Галичини. Характер населення Галичини вказує на се, що одинока дорога, якою тут повинна йти освіта між народ, се дорога систематично зорганізованих викладів про всі галузи людського знання.

Та в Галичині приватна ініціатива випередила акцію університетів. Акція університету львівського в справі людських популярних викладів прийшла за пізно, коли приватною ініціативою основано вже інституцію універс. людського, зорганізовано виклади, стягнуто аудиторію, словом побороно перші труднощі. Акція професорів львівського університету іде не так, як на віденьським і иньших унів. виключно для ширення просвіти, але в першій мірі для боротьби з університетом людським ім. А. д. Міцкевича. Ся боротьба зорганізована в формі розширеного університету має бути продовженем сеї акції, що її вела через цілий перший курс викладів у марті і цвітни мин. р. клерикальна праса. Чи інституція зорганізована для борби з просвітою потрафить устояти ся на висоті своєї задачі, чи буде в силі подавати своїй аудиторії правдиву, нефальшовану науку, сего не беру ся рішати.

Та з сього одного можна зміркувати, що відносини, серед яких має працювати польський людський унів. ім. Міцкевича, да-

леко менше користні для його розвою, ніж по иньших краях. І справді люд. унів. ім. Міцкевича не лише не дістає жадної субвенції, але не дістав навіть льокалів нар. шкіл на викладові салі. На внесену до шкільної окружної ради просьбу про такий дозвіл відповіла Рада шкільна краєва не лише відмовно, але навіть обіжником заборонила молодіжи середніх шкіл бувати на викладах люд. університету.

Перші початки в сьому напрямі були зроблені в Галичині в р. 1896 з'організованем популярних викладів у тов. робітничім „Sila.“ В р. 1897 польський писатель Фельдман підніс сю справу в Dzienniku krakowskim, а рівночасно „Koło Towarzystwa Szkoły ludowej“ у Кракові урядило цілий цикл популярних викладів. Дальшим кроком була піднесена польською університетською молодіжю гадка оснувати окреме товариство для устроювання популярних унів. викладів. По затвердженю міністерством статута забрав ся комітет до праці і 19 лютого зачали відбувати ся виклади. Перший сей курс викладів скінчив ся в половині мая.

Вже з історії основаня сеї інституції видно, що вона ріжнить ся від ун. люд. англійських і віденьського. Замість акції університету маємо тут приватну ініціативу. Також треба було тут зрезигнувати і з обмеження привілею викладів на самих професорів університету, що і так має на собі плятню кастовости. Сі два моменти зближають сю організацію до організації данських люд. університетів. Зближають їх також задачі, які поставив собі заряд.

„Робітниче населенє мійське, більше вразливе і більше розбуджене — говорить заряд у своїм органі „Wiedza dla wszystkich“ — наслідком сього з'уміє лїпше оцінити сьвітло науки, піддержить по містах центри просьвіти, а з відси діяльність унів. люд. буде чим раз дальше розширяти ся по селах. Мусимо отже діяльність нашу тимчасом обмежити на міста. Однак ми вповні сьвідомі сього, що коли люд. унів. має мати значіне для розвою жита в Галичині, мусить свою діяльність розширити на село.“

Поки що пробою розширення круга діланя людогого унів. був цикл викладів з природних наук, виголошений львівськими прелегентами в Станіславові і Перемишлі, а крім того один виклад у Отинії.

Викладів у Львові було 17 в 75 лекціях. Нормою прийнято виклади в 6 лекціях. Однак лиш 8 викладів відбуло ся в 6 го-

динах. Решта в 7, 5, 4, 3, а навіть один у 1 годині. Викладано вечерами в будні, а також і в пополудневих годинах у дні св'яточні. Статистика слухачів викладів, ведена зарядом, виказує св'ятлі, ба навіть зовсім несподівані результати. За час сього курсу слухало викладів 3679 слухачів. У Відні в першій серії викладів в р. 1895/6 було лише 2557 слух., хоч викладів було 24, а відбували ся в часі для викладів найвідповіднійшим у осінніх місяцях.

Так само користні результати представляє обчислене після суспільних клас. Робітнича класа становить 44% заг. числа слухачів. Тимчасом у Відні участь робітничої класи в першій році викладів не перевищала 39%.

На сю фреквенцію вплинула мабуть та обставина, що виклади відбували ся переважно в льокалях робітничих товариств, крім сього в льокалю товариства студентів Zjednoczenie, в однім винаймленім льокалю, а також у одній салі на політехніці.

За вихідну точку при укладаню програми викладів прийнято поділ науки після категорій Стенсіра на природні науки, суспільні і гуманістичні і викладано по тому пляну. На групу природних наук випадає 8 викладів у 42 лекціях, суспільних наук 4 у 24 лекціях, гуманістичних наук 5 у 20 лекціях.

Найбільше інтересували аудиторію природні науки, на які вчашало 44%, суспільні науки з 26%, а в кінці гуманістичні науки з 22% слухачів. Виїмково популярними, власне між робітниками, були два виклади з історії: іст. французької революції і іст. селян у Польщі; 30% робітників, що слухали викладів, слухало власне сих викладів.

Прелєгентів оплачувано по 3 злр. за лекцію місці, а по 5 злр. коли їздили на провінцію. Сума видатків на оплату прелєгентів виносила 264, а загальна сума розходу 651 злр. 20 кр.; загальна сума приходів була: 1047 злр. 97 кр. На се вложили ся головно добровільні датки в сумі 767 злр. 51 кр. і оплати за карти вступу 209 злр. 6 кр.

Сї успіхи польського людогого університету мусять передо всім бути для нас наукою, що і в Галичині крайня пора серіозно заняти ся просьвітою простого люду, а надто повинні бути імпульсом і для нас, зачати працю в тім напрямі.

Охочі до осьвіти робітники Українці тепер у великих містах, а потім і в місточках мусять шукати її там, де її будуть давати,

а коли не знайдуть її на своїй рідній мові, будуть просвічатися на чужій. І навіть так необхідно коначна річ, як ширене просвіти, буде сполучене з польонізацією української людности і то з вини нікого иньшого, а тільки самої української інтелігенції, коли вона не дасть тій людности просвіти на її рідній мові.

Та абстрагуючи від діяльности польського люд. універс. годі не набрати пересвідчення, що нам конечно думати про основане подібної інституції у нас. Не треба бути ідеологом, що мрів би про заповнене університету купами простого народа; питане народньої освіти, се питане, від якого у нас мусять починати ся всі змаганя на всіх полях публичної діяльности. Дати просвіту цілій мужицькій і робітничій клясі, зробити її через се здібною до живої участі в публичнім житю, значить у нас більше, як у других народів. Ми не маємо жадних иньших кляс, що виборювали би права нації, хоч би для своїх клясових інтересів. У нас публичне жите аж тоді поплине ширшим руслом, коли будуть просвічені найнижші суспільні кляси. Справа просвіти сих кляс, се справа істнованя цілої нації.

До того ще, коли справа просвіти в Галичині стоїть загалом лихо, то специяльно для нас став її ще більше некористний, як для Поляків. Навіть коли возьмемо під розвагу нар. школу, то переконаємо ся, що вона зовсім не дає пожаданих результатів. Зріст нар. шкіл від 1868—98 р. побільшив, що правда, загальну суму українських шкіл у Галичині, але коли взяти під розвагу рівночасний приріст людности, то покаже ся, що число шкіл радше поменшало, ніж приросло. А в тім нар. школи не просвіта. До сього переконаня дійшли вже народи, що мають нар. школи взірцево з'організовані і метою тих шкіл лиш освіта, а не пропаганда. Навіть популярні видавництва і відчити, що їх відбуває ся велике число в Англії або у Відні, показали ся там зовсім не вистарчаючі. У нас відчитів для народу майже не буває, патріотичні промови, що їх проголошують патріоти при отворенях читалень, сьмішно навіть класти в рахунок, коли мова про справу просвіти, бо се звичайно пусті фрази, що в найліпшій разі порушують чуते, але не збогачують засобів знаня. Лишає ся діяльність просвітних товариств, людової преси і т. и. Та де лише зачали думати про просвіту серіозно, там прийшли до пересвідчення, що книжки, брошури і всякі иньші публікації можуть принести велику користь

людям, що здобули собі вже елементарну просвіту, але такої просвіти самі не дадуть.

Справа нар. освіти не може і у нас іти иньшими дорогами. Наш селянин — се признають усі — незвичайно талановитий. Доказів на се дав він безліч, як у невичерпаних скарбах усної словесності, так і в тім, що стільки визначних талантів вийшло з під мужицької стріхи. Кільканацять літ праці над його просвітою, але праці веденої програмово, з ясно витиченою метою, а наша країна заняла би коли не одно з перших, то певно не остатнє місце між культурними народами. Тільки сю просвіту треба би трактувати справді серйозно.

Житє селянина на селі в ненастанній стичности з природою насуває йому цілий ряд питань, що на них відповідають природні науки. На всі сї питання треба дати відповідь основну, що вказала би селянинови нинішній стан науки про сї питання. Відповідь така мусіла б обняти цілий цикл викладів зі всіх галузей природничих наук; почавшу від елементарних понять хемії, а скінчивши на питаннях з практичної медицини все мусить бути виложено ясно і приступно, а рівночасно строго науково, з одиноким змаганєм — сказати чисту правду, без закриваня або тушованя чого небудь. Питань найбільше зложених і найтрудніших не можна оминути, навпаки, обовязком прелегентів буде вияснити їх.

Другий цикл викладів мусів би обняти суспільні науки. Житє політичне кладе на деннім порядку безліч справ, де селянин покликаний забирати голос; до зрозуміня сих справ треба йому подати відомости з історії, історії культури, з економії і права, треба в загалі викладів з різних галузей соціології.

Се, думаю, головна схема, яку мусить ся взяти за вихідну точку при укладаню програми викладів. Річ в тім, чи будемо в силі з'організувати люд. університет і як його з'організувати в практиці.

На перше питанє, думаю, з чистою совістю можна сказати: так. Правда, що природників спеціалістів у нас не много, та коли сї, що кваліфікують ся на прелегентів люд. університету, не відмовлять своїє помочи, то вже в першім курсі з природних наук буде стільки викладів, що зовсім відповість першим потребам. О много ліпше стоїть справа з прелегентами з групи суспільних наук. Трудніша справа — покритє коштів викладів. Ми мусимо без'умовно бути обмежені на наші власні грошеві засоби. Нема що думати навіть про яку субвенцію. Та й то ще справа не пред-

ставляє ся дуже чорно. На перші видатки удало ся вже нам — українській молодіжи — роздобути коло півтора гульт. без збирання складок. Дальші кошти можна би покривати зі вкладок, плат за вступ на відчит і т. и.

З характеру укр. людности в Галичині виходить, що університет буде мусіти діяльність свою розтягнути в першім ряді на села. Викладів ві Львові не буде багато. В більших селах і меньших місточках мусимо потворити центри і там викладано би протягом осінніх і зимових місяців предмети обняті програмою викладів. Викладовими днями повинні бути пополудня в неділі і грекокат. сьвята.

Досьвіди в історії всіх дотеперішніх людских унів. вказують, що треба би уживати як найбільшого числа сьвітляних образків, як найбільше демонстрацій.

На оплату льокалів видатки були би дуже малі, бо коли б навіть ради шк. місцеві відмовили нам нар. шкіль на виклади, дістанемо до розпорядження льокалі читалень тов. Просьвіти і громадських урядів.

Я твердо переконаний, що коли суспільність лиш трохи зацікавить сею справою, коли поможе лише ввести в жите сю інституцію, успіхи будуть як найкращі. Кільканацять літ такої праці принесє цілковите відродженє української нації в Галичині, дасть імпульс до величезного припливу інтелігентних сил, здібних до культурної роботи.

Мусимо лиш мати все на прикметі, що коли кличемо селянську масу допомагати нам у боротьбі за український, університет мусимо зблизити сю масу до науки. В хвилі, коли хочемо ставати в ряді культурних націй, мусимо передовсім просьвітити нашу темну масу. Відроджена просьвітою Галичина стане правдивим духовим центром усеї України і коли наш селянин дорівнає осьвітою данському селянинови, тоді буде дуже близьке порішеня і справа свобідної і незалежної України.

Евген Косевич.

Із чужих літератур.

(Нова повість Е. Золя „Fécondité“. Соті роковини уродин Генріха Гайне).

Остатні місяці 1899 р. зазначили ся в французькій, а з нею разом і в європейській літературі появою нової повісти Еміля Золя „Fécondité“ (Плодючість). Ї се знов перша частина цілого циклю, якому автор дав загальний титул „Les quatre évangiles“ (Чотири євангелія) і якого героями мають бути за чергою чотири сини Пера Фромана, героя попереднього повістєвого циклю про три міста. Ті сини мають навіть імена чотирьох євангелистів: Матвій, Марко, Лука і Іван, але наука, яку вони голосять Франції, се не та висока, спірітуалістична любов, якою надихані оповіданя про жите і терпінє Ісусове. Се зовсім новочасні, зовсім сьвітські заповіді: плодючість, праця, правдивість і справедливість, яку голосить Золя устами і примірами своїх нових євангелистів. Перша частина сего циклю лежить отсе перед нами; се грубий том (750 сторін тісного друку), найобширнійша в усіх повістей, які доси написав Золя. З дати покладеної на остатній сторінці довідуємо ся, що повість була написана в Англії починаючи з серпня 1898 і скінчена в маю 1899 р., в часі цілорічного добровільного вигнання автора з рідного краю з причини нещасного процесу Драйфуса. Треба сказати, що з тих бурь і гірких досьвідів, які перебув Золя в тих двох роках, ані найменшого подуву не чути в отсій повісти, ані одної гіркої ноти, ані одного натяку, хоча повість дуже далека від тої об'єктивности, яку колись так подивляли критики, розбираючи перші томи циклю Руґон-Маккарів. Навпаки, тут повно лїрики, повно дидактики, повно проповіді; можна сказати, що ціла повість — не повість, а публіцистичний

трактат, кольосальний виклад з демонстраціями про одно важне і заплутане питанє соціального житя.

Хто вчитуєть ся в виплоди сучасної белетристики і потім візьме до рук остатню повість Золя, мусить дівнати дивного чутя. Така неподібна та повість до всеї сучасної літературної творчости, так далеко відбігає від стежок утертих зарівно старшими фабулістами як і новомодними „настроївцями“. Могутній талант автора Ругон-Маккарів видно на кождім кроці, се правда, але мислитель, соціолог на кождім кроці перебігає дорогу романістости, стієнює його домену. Він добирає йому материял, укладає йому плян повісти, визначає її головні точки і артистови лишаєть ся трудна, майже надсильна задача оживити сю апріорну конструкцію, дати їй людське тіло, влити в неї живу кров. А що при всій ширині погляду і живости фантазії мислитель із Золя досить неглибокий і соціолог досить наївний, то й не диво, що наукові здобутки його повістей зовсім не можуть зрівноважати тих страт, які поносять артист.

Наукова конструкція остатньої повісти Золя дуже проста. Як звісно, патріоти у Франції чим раз більше журять ся тим, що людність Франції з року на рік не зростає в такій прогресії, як прим. у Німеччині, а в останніх роках навіть меншає. Давно звісні й причини сего явища: закорінений серед усеї людности звичай мати не більше, як по двоє дітей. По містах сей звичай доходить ще до більших крайностей: богата буржуазия не хоче мати дітей і вдоволяєть ся одним наслідником, щоб не потребувати ділити маєтків, фабрик, капіталів; елегантні дами боять ся дітей, бо ті псують їх красу, не дають їм відлавати ся розривкам, забавам і роскошам; а бідна людність, робітники, пролетарії не бажують мати дітей, бо не мають чим годувати і виховувати їх. До якої деморалізації, до яких збочень від природного способу житя, до якого нераз здичія доводить такий звичай, се показує Золя в цілім ряді могутніх картин, що в повні пригадують майстерне перо автора „Нани“ і Жерміналя“. Але Золя не вдоволяєть ся змальованєм усіх страховищ і всеї погані, які випливають із сеї силуваної безплідности, що грозить ся підкосити житєву силу Франції. Він хоче навчати, хоче показати иньшу дорогу, заохотити Французів до многоплідности. Сто раз не раз у своїй книзі він устами різних осіб вияснює конечність, красоту і спасєнність плідючости, а надто дає наглядний приклад: малює

сім'ю, що не дбаючи на сей народній звичай, на кпини, докори і докази противників, розмножує ся сильно, з одної пари на протягу повісти доходить до 158 осіб дітей, унуків і правнуків і рівночасно здобуває все наслідє богачів і бідолахів, що підлягаючи народньому звичаєви не хотіли множити ся. Проста і нехитра історія тої сім'ї — се зміст повісти. Нема тут нічого романічного, ніякої завязки ані розвязки; автор заставляє нас крок за кроком придивляти ся органічному ростови сім'ї — тай годі. „Минули два роки і Маріяна мала ще одну дитину“ — таким майже євангельським простим рефреном починаєть ся майже кождий розділ повісти, так що кінець-кінців і сам автор губить число тих дітей. І рівночасно зі зростом сім'ї росте також — по волі автора — її маєток. Матвій Фроман, інтелігентний пролетарій, рисовник у фабриці Бошена, купує шматок землі в просторій зацущеній домені богача Сегена, і помалу здобуває сю домену часть по части, здобуває млин сусіда Лєпайє, здобуває фабрику Бошена, а при кінці висилає надвишку своїх наслідників до Африки заселювати і колонізувати дівичі простори. Все ведеть ся тій незвичайній сім'ї, вона живе і розростає ся без перешкод, без внутрішніх конфліктів і драм: батько і сини працюють, мати і дочки і невістки родять і родять — без кінця. Всякі иньші питання, що трівають людську душу, підточують силу і ломають відвагу — відсунені на бік; се примірна сім'я, взірцева, радше математично *ad hoc* скомпонована, вихоплена з живої дійсности. Артист не міг упорати ся з задачею, покладеною йому соціологом.

Але й соціолог показав себе не дуже то на висоті своєї задачі. Справа зросту людности в прогресії більшій від зросту засобів для її виживлення, піднесена перед 100 роками Мальтусом, хоч і як поквално і ненауково формулована сим ученим, усе таки має в собі зерно правди. Що найменше вона дала вираз певній тенденції серед капіталістичної суспільности. Мальтус не стілько відкрив дійсний закон органічного життя, скілько висловив математичною формулкою той страх капіталістичної суспільности перед надто швидким розмножуванєм, який уже за його часів був і серед богатих і серед бідних. Золя приймає той страх як факт, з яким треба бороти ся — дуже добре. Але щоб успішно бороти ся з ним, і не з яким будь вітряком, треба би знати і соціологічно сформулувати його причини. Сі причини, се певно не Мальтусові теорії, хоч мало тямучі французькі буржуа нераз і покликають ся

на них. А ті конкретні причини — нехіть до ділення маєтку і страх перед плодженем жебраків, що значать вони перекладені на язык соціологічної науки? Значать не брак доброї волі, не занепад моральности, як нераз виходить із проповідей Золя, а тільки нерівномірність між правами і обовязками батька сім'ї в суспільности. Суспільність потребує сильних, здорових, численних і освічених членів, але обовязок продукування їх лишає цілковито на волю і одвічальність одиниць. Вона не дбає ані про добір, ані про жите тих одиниць, не дбає про їх дітей, в мінімальній мірі дбає про їх виховане, але за то в максимальній мірі дбає про їх з'ужитє, повертаючи кольосальні суми на армії і на війни, тоб то на масове нищенє найкращих, найсильніших і найздоровіших членів тої суспільности. Розуміть ся, що при таких порядках одиниця має мінімальний інтерес у піддержуваню суспільности, особливо коли зрозуміє, що се піддержуване накладає на неї величезні, нераз надсильні видатки, а не дає найменшої гарантії, що ті жертви, жертви нераз цілого життя повного праці і абнегації, не підуть на марне в одній нещасливій хвилині. Тільки в такій суспільности щезне страх перед плодженем дітей і щезнуть усі погані явища породжені тим страхом, котра вважати буде дітей своїм капіталом, своєю будучиною і силою, і дбати-ме про те, щоб мати здорових і добре вихованих дітей і zarazом з'уміє дати їм працю і визискати їх сили для загального добра; тільки така суспільність з'уміє й регулювати число народа відповідно до своїх потреб і засобів і закине псевдонауковий Мальтусів закон між старі „культурні пережитки“. Без змаганя до такої реформи всяка проповідь плідючости буде або безхосенною тратою слів, або може вийти на шкоду суспільности, помножуючи число не тільки жебраків, але що далеко гірше, число калік, кретинів і загально генераций затроєних зародами сухит, алькоголізму і иньших діличних хороб, помножуючи число заголоджених і замучених немовлят, змарнованих дітей і т. д.

Д. 13 грудня святковано в Німеччині дуже світло соті роковини вродин Генриха Гайне, безперечно найбільшого німецького лірика після Гете, хоча найновіші досліди вияснили майже на певно, що він уродив ся 13 грудня 1797 р. в Діссельдорфі в неможній жидівській сім'ї. Його жидівське походженє, а також характер його творів, у яких найгорячіше, найніжнійше чутє

мішаєть ся з гризкою іронією, ентузіязм зі скептицизмом, щира віра в високі ідеали з кпинами над тим, що люди вважали сьвятощами, — все те зробило його за життя і по смерті навіть до наших днів предметом завзятих нападів з одного і ентузіязтичних похвал, мало що не обожання з другого боку. Пригадаємо тільки такі факти, що рідне місто поетове Діссельдорф не хотіло у себе дати місця на поставлене йому пам'ятника, що так само відрік ся тої чести Гамбурґ, що багато німецьких критиків і істориків-патріотів відмовляє йому всякого таланту, а його творам усякої вартости, — а з другого боку його твори розходять ся сотками тисяч примірників у що раз нових виданнях, їм присьвячують ся дуже поважні досліди і праці, вони високо цїнять ся у Франції, в Англії і Росії, де нічого або майже нічого не знають про сотки иньших „велитнів“ німецької літератури. Характерний факт — велике замилуванє, яке мала до Гайне і його творів пок. австрійська цісарева Єлисавета, що власним коштом здвигнула йому прекрасний пам'ятник у своїй палаті в Корфу.

І у нас Гайне не є чужинцем. Чимало його творів було перекладено на нашу мову; між перекладачами знаходимо такі імена, як Федьковича, Куліша і Лесю Українку. Мило нам, що на пам'ятку сотих роковин уродин великого поета можемо подати в майстернім перекладі сеї авторки одну з найкращих перлин Гайневої поезії, його романтичну поему „Атта Троль“.

Іван Франко.

Малюнки Івана Труша.

В падолисті і грудні 1899 р. були ми у Львові сьвідками факту, що хоч для більшої частини руської преси минув майже безслідно або навіть не був занотований, то про те буде — не сумніваємося в тому — зазначений у історії культурного розвитку галицької Руси. В сальонах львівського „Товариства красних штук“ (польського) відбула ся вистава 38 малюнків руського артиста Івана Труша, перша така вистава, де галицько-руський маляр розвернув перед широкою публікою різні сторони свого таланту і не тільки звернув увагу тої публіки, не тільки змусив її отворити очи на його малюнки і бачити в них щось для неї нове, нераз незрозуміле, але в усякім разі талановите і нешаблянове, але — що далеко більше значить, здобув собі щире признанє товаришів артистів, здобув слова признаня і прихильні — хоч по моїй думці не всюди вірні — оцінки в польських часописях. Коли згадати про першу руську виставу 1898 р. і про те, що там тоді виставляв Труш і порівняти тодішні його малюнки з тими, які повстали від тоді, то аж так можна буде зміркувати, як швидко розвиває ся і поступає наперед талант нашого артиста і як витревало працює він над видосконаленєм своєї техніки.

Що д. Труш артист не наївний, що він береть ся до свого діла, маючи ясно вироблені, хоч може троха односторонні погляди на ціль й характер малярської штуки, се знають читачі „Л. н. Вістника“, що мали нагоду читати його студії про сучасне малярство, поміщені в нашім виданю. Деяку односторонність я бачив би в його замилюваню до польських взірців і загалом до польського малярства, в його не тільки практичнім, але й теоретичнім

нехтованю історичного і церковного малярства, в його занедбаню жанра, а навіть у трактованю пейзажа, про що скажу далі кілька слів. Але сконстатоване сеї односторонности, се не докір для артиста. Кождий сильний і індивідуальний талант — односторонній, любить обмежати себе, почувуючи границі своєї здібности, але рівночасно концентруючи свої сили на тіснійшій терені силкує ся виповнити його своєю творчістю. Ів. Труш пробував свої сили доси в двох напрямках: у портреті і в пейзажі. Оба ті напрями заступлені й на отсій виставі, але дуже неоднаково. Бо коли портретів тут тільки два, тай то не з ліпших, які намалював Труш, то пейзажів — 36. Не диво, що Трушові портрети не звернули на себе уваги в такій мірі, як би на се заслуговували його дотеперішні проби. З тих проб по мійому найудатнійші — портрет кардинала Сембратовича, намальований для тов. „Дністер“ і портрет українського етнографа Боржковського. При всій вірности рисунка їм бракує того, що творить головну суть портрета — душі, виразу, свободи, того, що давало б нам відчути рухи живого чоловіка. Пейзажист у Труша шкодить портретови; ловлячи сьвітляні ефекти на лиці він не має часу вистудіювати і вловити характерні риси лица, його живий вираз. Не диво, що з усіх дотеперішніх портретових проб йому найліпше вдав ся портрет Сембратовича, роблений не з натури, а з фотографій; не диво, що з фотографій роблені портрети Котляревського, Милорадовичевої і Пильчикова (для тов. ім. Шевченка) також треба зачислити до його ліпших праць на тім полі.

За те пейзажист з д. Труша справді незвичайний. Приведу тут осуд його товариша, д. В. Дембіцкого, одного з талановитих львівських малярів — осуд, написаний на нашу просьбу для „Вістника“: „Д. Труш — ученик краківського професора і маляря Станіславського. В його школі він навчив ся глядіти на доволічно природу і зрозумів ту велику правду, що краса є всюди і все там, де тільки спічне око артиста і з'уміє добачити і віддати її“. (Признаюсь, теорія досить неясна, та про се далі). „Завдяки щирій і сильній інтерпретації з'умів він у короткім часі заявити себе одним із найздібнійших наших пейзажистів наймолодшого покоління. Не вважаючи на важкі житеві обставини в Галичині пробував в ній постійно, хоч від часу до часу міняв місце побуту, і в своїй праці, бачить ся, змагає до одної ясно витиченої мети, а відтворюючи пейзажі співає гучну пісню про красу природи.

В його творах бачимо наш широкий край; він малює всюди і все: поля, луки, сади, огороди з цвітами, ярину, береги гірських рік, широкі панорамові види. Білі лілії, жовті іриси (когутики), бодяки, рожен, півонії, блавати і т. и. гарним своїм житєм поривають око артиста, склонюють його відтворювати ті вражіння в різних проявах і хвилях. Сонце, невловиме в своїй силі, проливає свою красу на гарну природу і в незвичайною силою впливає на індивідуальність артиста, чинячи його разом з проф. Станіславским зовсім відмінним від решти польських пейзажистів. От тим то публіка, що оглядала виставу Трушових малюнків, непривична до таких кольористичних ефектів, а замало наділена обсервацийним умінєм, не раз зирнувши на ті образи без думки, а може й на глум запитувала: „Що се таке?“ Та про те мотиви Трушових образків зовсім прості і не мають у собі нічого загадкового. Сила кольору, який артист уміє кинути на полотно, отсе і вся їх загадка“.

До тих слів д. Дембіцкого позволю собі додати кілька уваг. Д. Труш справді малює дійсність і його малюнки не є жадні композиції, але тільки артистичні знімки з природи. Та про те реалістом у звичайнім значіню слова я не міг би його назвати. Не все в природі він уважає гідним свого пензля; не всюди він бачить красу. Він шукає мальовничих куточків, силкуєть ся підхопити певні кольористичні моменти, і хоч не прикрашує природу, але шукає такої природи, яка б подобала ся йому. А що його око любить ся в красках і в сильнім освітленю, то й тягнуть його до себе предмети сильно і ярко забарвлені. Відси походить його предилекція до ситої зелені, до лілій, півоній та гвоздиків. І треба сказати, що тут, маюючи ті предмети, звичайно ще в яркім соняшнім світлі, Труш сотворив кілька дійсних перлин, осягнув найвищий шпиль своєї штуки. Тінисті стежечки в гарнім цвітнику, різнобарвні кльомби та екзотичні цвіти, ось що удаєть ся йому найліпше.

Натомісь по моїй думці помиляють ся ті, що бачуть у його пейзажах якусь „свійськість“, якісь типові галицькі види. З виїмком двох-трьох гірських пейзажів Трушові малюнки власне не мають нічого свійського, нічого типово галицького; такі цвіти, кльомби, доріжки, будяки та ромени можливі в кождім краю середньої Європи і не характеристичні для жадного. Того, що характеристичне для нашої східньої Галичини, що давало б понятє про галицьке село, галицько-руські хати, подвіря, вигони, толоки,

дороги, мости, поля — того у д. Труша майже зовсім не знаходимо; тут природа для него занадто сіра, тут його замилуване до живих кольорів занадто мало знаходить собі поживи. Він шукає кольористичного але, не характеристичного. Не знаю, чи природній вдачі артистичного ока д. Труша, чи може його артистичній доктрині треба приписати другу прикмету його малюнків — його нехить до контрастів світла і тіни. Д. Труш любить світло і найрадше підхоплює свої пейзажі в сильнім деннім освітленю. І хоча в такому освітленю тіни предметів визначають ся власне найрізкійше, то у Труша ми дуже рідко бачимо ті тіни; він, бачить ся, навмисно оминає ті ефекти, які викликають деякі малярі контрастуючи світло з тіню. Навіть вечірні пейзажі (прим. звисний водопад Рибниці) він робить майже без тіни. Не зважаючи на те предмети на його малюнках виступають дуже плястично; се вміє Труш досягнути таким робом, що надає тим предметам інтензивні кольори. Але все таки в тім нехтованю тіни і світло-тіни лежить, здаєть ся, важна хиба його малярської вдачі — брак відповідної перспективи.

І тут мушу зробити одно застереженє. Я не відмовляю д. Трушови вмилости перспективи, бо на деяких малюнках вона видержана гарно (знов наведу примір, згаданий уже водопад Рибниці). Я маю на думці тільки сю на перший погляд незрозумілу прикмету, що його малюнки — або мікроскопійні шматочки природи (кльомб, закрут стежки оброслої корчами, купи цвітів, купа будяків і т. и.), або ширші пейзажі, але скомпоновані так, що на самім переді сцени якісь дрібні предмети (корчі, зелень чи цвіти) заслоняють дальшу перспективу, а дальші предмети виходять супроти них мікроскопійно дрібними. Д. Труш виставив кілька видів Львова, баченого з кількох досить високих пунктів. І щож? Майже на всіх тих видах корчі ліщини, смереки і т. п. на самім переді сцени мальовані дуже гарно і ефективно, але Львова або не видно зовсім, або видно стільки, що неупереджений глядач ніяк не пізнає, що се має бути Львів. Обняти широкий простір, підчеркнути те, що є на ньому характеристичне, дати глядачеві чутє тої ширини і далечини — се задачі, що лежать мабуть по за обсягом здібности д. Труша. Припускаю, що се така організація його ока; аджеж бувають очі короткозорі і далекозорі — не роблю йому з сего закиду, але констатую факт. Перевага переднього пляну в малюнку над заднім і вискакуване, так сказати, передніх пред-

метів аж поза рами, а за те непропорціональна для звичайного ока дрібнота глибоких положених предметів, невмілість умістити на малюнку великих мас вільного повітря і дати нам відчуті дійсні розміри предметів, се, здасть ся мені, такі прикмети Трушових пейзажів, які мусів завважити кожний пильний глядач. І хто знає, чи власне не ся диспропорція предметів, не сей натиск на перед не є причиною того, що деякі малюнки видають ся такими загадковими, ненатуральними, немов підшробованими, так що треба призвичаювати око до тих аномальних пропорцій, поки відкриє ся їх перспективне правило і зрозуміє ся їх ситуаційний план. Хоч і як може артист приписує се принципам своєї „нової“ штуки і своїй бажаню — малювати так, як він бачить, то для мене цікаво в тих документів його баченя доходити, в чім його спосіб баченя ріжнить ся від мого, а по моїй думці і від нормального. Се бачене чоловіка, що від малку жив у місті серед тісних мурів і відвик від обханування оком широких просторів.

Повторяю ще раз, із усього сего я не думаю робити закидів маляреві; я тільки придивляю ся його творам і бажаю зрозуміти, які вони і чому вони такі, як в. З тими всіми обмеженнями се правдиві твори штуки, що свідчать про сильну і своєрідну індивідуальність автора і приносять честь руському народові. І не забуваймо, що се тільки початок, перші кроки широкої — дай Боже, щоб як найширшої і плідної діяльності. Д. Труш артист зовсім нового у нас типу, далекий від усякої артистичної циганерії і псевдогеніяльної зарозумілості. Се чоловік серйозний, що ненастанно працює над собою, пристрасно шукає краси і правди і силкує ся розширювати обсяг своєї штуки. От тим то я надію ся, що він не візьме мені за вде тих кількох уваг, навіть хоч би вони видали ся йому невірними. Я висловив те вражінє, яке зробили на мене його малюнки. Та вже сам факт, що вони дають підставу до обмірковування деяких дуже важних принципів артистичної творчости, що самою своєю технікою могли заімпонувати таким вибагливим судиям, якими звичайно бувають самі артисти для своїх товаришів, — уже сам сей факт свідчить на їх користь. Що образи д. Труша мали й деякий касовий успіх і протягом кількох тижнів майже всі виставлені малюнки, які ще не були приватною власністю, розпродано, се знов факт, якого д. Трушови позавидує не один товариш-артист. Таких успіхів ми бажаємо йому як найбільше.

Ів. Франко.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Участь українсько-руських лікарів в міжнароднім лікарськїм конгресї. В серпни 1900 року відбуде ся XIII-ий міжнародний лікарський конгрес тим разом в Парижі підчас всесвітної вистави. За ініціативою лікарської комісії Наук. Тов. ім. Шевченка рішили наші українсько-руські лікарі взяти офіційальну участь в тїм конгресї і подїбно як иньші народности уконституували осїбний національний комїтет. Про те повідомлено вже центральний комїтет в Парижі і він прийняв се з задоволенем до відомости, заявляючи, що Наук. Тов. ім. Шевченка у Львовї буде рівнорядно трактоване як усї иньші европейські наукові інституції. Наші медики беруть перший раз участь як самостійна група в інтернаціональнїм лікарськїм конгресї, бо до тепер, коли їхали, прилучували ся з конечности до иньших національних груп, не маючи своєї власної. Головою русько-українського національного комїтету вибрано Дра Івана Горбачевського, проф. університету в Празї, а секретарем Дра Євгена Озаркевича лікаря і редактора «Лікарського Збірника» у Львовї, до котрого й треба звертати ся за близшими інформаціями під адресою Наукового Тов. ім. Шевченка у Львовї, ул. Чарneckого, ч. 26.

В справї рецензїї на книжку Б. Грінченка: Івачъ Котляревскїй, описанїе его жизни. У IX книжцї Л.-Н. Вістника за сей рік помістив я рецензію про зга-

дану книжку, а в X книжцї Вістника автор того «описанїя», Б. Грінченко, надрукував гостру відповідь на мою рецензію. У своїй замітцї я писав, що в книжцї знаходимо факти з житя К—го вигадані, не оперті на джерелах, хоч і можливі. «Воно правда, фактичного материялу бракувало, і мабуть через те автор вигадував факти і декуди над міру розтягав оповіданнє, напр., слово «театр» виясняв аж на трьох сторінках». Д. Грінченко вважає се неправдою, каже, що в його книжцї зовсім немає вигаданих фактів, і вимагає, щоб я:

1) показав, визначивши точно сторінки і фрази, які факти з житя К—го я вважаю вигаданими;

2) показав, які я маю докази того, що автор вмисне розтягав оповіданнє. Нарешті д. Грінченко кидає менї лайливе слово — інсинуація.

Вдовольняючи бажаннє Б. Грінченка, я наведу хоч одно місце з його книжки:

(Стор. 4). «Пойдетъ Иванъ Котляревскїй по валамъ, окопамъ и насыпямъ, заросшимъ густою зеленою травою, и думаетъ о томъ минувшемъ, что здѣсь когда-то было...» «...Ходитъ и думаетъ, пока соседскїй мальчикъ, его прїятель, не подскочитъ и не испугаетъ его крикомъ. Минуту спустя — оба мальчикъ уже бѣжать къ Вореклѣ купаться. А тамъ, по обыкновенїю, уже цѣлая толпа дѣтей — купаются, плещутся, блестя на солнцѣ загорѣлыми спинами. Ивачъ раздѣвается и прыгаетъ прямо въ прохладныя

волны. Хорошо, легко плескаться, плавать в водѣ. Долго купается Івась, пока голова не заболитъ, пока солнце голыя плечи напечетъ. Тогда одѣвається и бѣжить домой...»

Тепер нехай нам скаже д. Грінченко, звідки, з яких певних джерел він знає, як товариш лякав Івася К—го, як саме купався Івась із ним, як у його від купання боліла голова? А може того й зовсім не було, або було не так! А може лікарі скажуть, що в здоровій людини від купання голова не болить? А може й лікарі сього певно ще не знають, а д. Грінченко попередив і лікарів? Він призначив свою книжку для неосвічених людей, і вони можуть вивести замість науки хибну і шкідливу думку про купання. У своїй рецензії я ще казав, що оповідання в книжці Грінченка розтягнене — може через те, що бракувало фактичного матеріялу. Але автор вимагає, щоб я показав, чим я можу довести, що він навмисне розтягав оповідання? — Ну, а тож як, коли не навмисне? Незарошне, несподівано, несвідомо, мимо волі? На се доказів не може бути. На мій погляд оповідання розтягнене. Я роблю догадку, що може се через те, що бракувало фактичного матеріялу. Але коли автор каже, що ні, то мені зістаєся думати, що автор просто недобре написав, та й годі. От і все, що я хотів відповісти д. Грінченкові. Що-ж до його темних натяків про інсинуацію, то нехай вони зістаються д. Грінченкові, як ознака його доброго літературного виховання. *Гр. Коваленко.*

Отсю відповідь д. Коваленка в тій формі, як тут подано, ми переслали д. Грінченкові і одержали від него відповідь, яку даємо тут вичеркнувши з неї також дещо таке, що по нашій думці не киче потрібне до выясненя річи. »В X-й книзі «Вістника» я вимагав, щоб д. Коваленко показав мені, визначивши точно сторінки і фрази, які факти з життя Котляревського я вигадав. Д. Коваленко пише: »Вдовольняючи бажання Б. Грінченка, я наведу хоч одно місце з його книжки«. Виходить, що д. Коваленко міг би навести і не одно місце? Чом же він цього не зробив? Він повинен був це зробити! Він обвинуватив мене в брехні, я вимагав од його, щоб він показав, де є брехня є, а він знову сього не показує, а наводить тільки одно місце. Через віщо так? Через те, що ніякого иншого місця і не міг д. Кова-

ленко навести. Але він своєю фразою примушує читача думати, мов би він, д. К., ще багато може сказати, та не хоче. І це після того, як я вимагав од його, щоб він сказав усе!

Д. Коваленко не знає, з яких джерел я взяв оце місце своєї книжки: »Пойдетъ И. Котляревскій по валамъ, окопамъ и насыпямъ, заросшимъ густою зеленою травою, и думаетъ о томъ минувшемъ, что здѣсь когда то было.«

Я се взяв саме з тих джерел, з яких д. Коваленко у своїй книжці: »Иванъ Котляревскій, біографическій очеркъ« (Черниговъ, 1898) написав про те саме оці слова: »Сколько поэтическихъ впечатлѣній доставляла эта мѣстность Котляревскому съ дѣтства и, вмѣстѣ съ тѣмъ, какія воспоминанія навѣвала она о быломъ, этими полуразрушенными валами, обгаженными кровью, гдѣ мальчику-Котляревскому приходилось устраивать игры съ товарищами!« (стор. 2).

Я вже казав (у X-й кн. »Вістника«), що в першому розділі моєї книжки я, в приступній народній формі, схарактеризував психічне життя Котляревського дитини. Зробив я се в формі малюнка, і кожному, хто читав мою книжку, се цілком зрозуміло, а також і те, що від такого малюнка до брехні таки досить далеко. Сей мій малюнок опертий на фактичному ґрунті, і се доводить і сам д. Коваленко, бо він у всьому першому розділові міг знайти тільки три дрібниці, що здались йому непевними. Ось вони:

1. Звідки я взяв, що товариш, прибігши до Котляревського, злякав його, як той замислився? Відповідаю: Ну, нехай хоч і зо згаданої книжки самого д. Коваленка. Адже він каже, що »полуразрушенныя валы« »навѣвали« Котляревському »воспоминанія о быломъ« — значить, Котляревський замислював ся про се; далі каже, що Котл. грав ся там з товаришами — значить, товариш, несподівано підбігши до його, міг і злякати замисленого.

2. Звідки я знаю »як саме« купався Івась? Відповідаю: З життя, бо всі хлопці так купують ся.

3. Звідки я знаю, що від купання під сонцем болить голова? Відповідаю: З практики, бо як сонце напече в голову, то голова болить.

Д. Коваленко каже, що через се неосвічені люди »можуть вивести... хибну і шкідливу думку про купання«. Але

не про Котляревського? І оце й усе? Оце й уся та »брехня«, яку я сказав про Котляревського?

Далі я вимагав, щоб д. Коваленко »показав так саме точно, чим він може довести, що я вмисне розтягав оповідання«. Д. Коваленко каже: »На се доказів не може бути«. (Хоча в рецензії він пробував доводити про слово »театр«, але виявилось, що тут він сказав неправду).

Ні, на се докази можуть бути. Напр. коли автор містить у книзі щось зовсім зайве або про речі, і без того цілком зрозумілі читачам, говорить багато, то можна сказати, що він розтягає оповідання. Д. же Коваленко каже: »на мій погляд оповідання розтягнене«, »я роблю догадку« етс. Але-ж у таких випадках »робити догадки« і не доводити їх ніхто не має права. Коли д. Коваленко догадується, що я не маючи фактичного матеріалу, вигадував факти і розтягав оповідання, то значить, він догадується, що я нечесно поведився з своїм ділом. Д. Коваленко мав право сказати, що я погано написав свою книжку, але не мав права казати без доводів, що я нечесно її писав. Такі обвинувачення треба доводити. Коли хто про що каже, то повинен завжди мати докази, а коли він їх не може мати, то почуття правди мусить зводити йому мовчати«. *Б. Грінченко.*

На сьому ми й кінчимо сю полеміку і благасмо обох Впов. наших співробітників помирити ся на думці, що в таких справах виграє не той, хто кого переспорить, а той, за кого голосніше і тривкіше говоритиме його праця. *Ред.*

Остання любов Т. Г. Шевченка. У Тифліській газеті »Кавказ« д. Н. Макаров оповідає історію останньої любови Т. Гр. до простої селянки — Ликери, любови, яка скінчилась трагічно для більш нервової і чутливої натури. У листі до Макарова, що зберіг ся у сімейнім архіві, з д. 2 серпня 1860 р. резюмується перша частина сеї невеселої новісти:

»Милій друже мій, Миколо Яковлевич. Хотів би я, щоб перший лист, який ви читати-мете, був мій, а не чий иньший. Ви самі згадасте — чому. Несподіване сватання нашого бідного поета вразить ваші нерви — я в сьому не сумніваюсь. Вправді для Тараса Григоровича нема иньшого виходу, як женитись на простій дівчині і оселитись у себе на хуторі, але вибір його навряд чи може принести

щастє їм обом. Ликера — розумна, у тім годі сумніватись: алеж вона бачить у Тарасі Григоровичі не більш, як будучого старого мужа, який завезе її кудись-то, куди їй зовсім не хочеть ся, і вона так мало сподівається ся бути задоволеною і щасливою, що не почувас до нього навіть вдячності. Вона — натура егоїстична, яка ніколи не цінить того, що в Тарасі Григоровичі є доброго, і цілком зрозуміє усі хиби його, як мужа. Їй хочеть ся пожити, погуляти, і коли вже йти заміж за старого Тараса, то хіба за тим, щоб жити панією. А йому зовсім не те ввижається, не того хочеть ся! Коли він мені вперше сказав про своє сватання, я похвалив його намір — женитись на простій селянці, але що до Ликери — то я висловив йому свої сумніви«.

Побоювання, на жаль, справдились скоріш, ніж можна було ждати. Ось як оповідає д. Н. Макаров:

»Шевченко скоро наймив для неї віддільну квартиру, здасть ся, десь на Охвицерській, і обставив її зо всією розкішю, яку тільки дозволяли його невеличкі кошти. Для наукового виховання своєї молоді він одшукав якогось учителя, бо сам себе признавав нездібним до навчання. Сам Шевченко жив тоді у будинку Академії Художеств і до молоді своєї навідувався що дня, у вільний час. І от, якось, прийшовши до неї в незвичайну пору, він застав її з найнятим для неї педагогом... далеко не за лекціями... Се був цілком нежданний і тяжкий удар для Шевченка, що зруйнував найзаповітніші його мрії про тихе сімейне житє на рідній стороні і, окрім того, глибоко вразив його чутливе самолюбство. Бідний поет не зміє сього удару і звернувся до звичайного виходу: почав шукати утіхи на дні чарки. Наслідком сього — через півроку невчасна смерть »старого діда« Тараса«. (Розійшлись вони при кінці жовтня 1860 р.).

»Ликера-ж була шаслива по своїому. Їй пощастило »добре вийти заміж« за цилюрника, що одчинив власну перукарню у Царському Селі (біля Петербурга), і вона була так задоволена своєю долею, що навіть не згадувала закоханого в неї українського солов'я«.

Переклади з укр. творів. Часопис »Кіевское Слово« (ч. 4143) помістила в перекладі на російську мову оповідання О. Я. Кониського »В тумані«, друковане у нашому »Вістнику«.

З археологічного з'їзду в Київ. «Сынъ Отечества» (ч. 210) малолюдність київського археологічного з'їзду ставить у зв'язку з заборонаю читати на з'їзді реферати українською мовою.

Заборона української часописи. Д. Олексій Кузьмич Коваленко, котрий пробуває в Челябінську, на своє прошенє міністру внутр. справ видавати в Києві тижневик нашою мовою під назвою «Україна», з літературним і громадським змістом, одержав від «Главнаго Управленія по дѣламъ печати» відповідь з датою 5 листопада цього року, № 7941, «что ходатайство его о разрѣшеніи издавать на малорусскомъ нарѣчій журналъ «Украина» признано Управляющимъ Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ не подлежащимъ удовлетворенію». *Л. С.*

Кіргізи будують пам'ятник Гоголеви. Се не жарт. Про сей дивовижний факт

оповідає «Русскій Туркестанъ». Оказується, що загадкова любов Кіргізів до російської літератури пояснюється просто бажаннем догодити «начальству». «Бідні Кіргізи!» — додає оповідаючи про се «Сынъ Отечества» (ч. 189) — «Що вони думали, коли з них брали гроші «за дѣя Гоголя» і за кого вони його вважали собі? Мабуть їхня уява малювала їм Гоголя в виді суворого справника, який не спускає нікому і не любить жартів. Та хоч і як сьмішна сама по собі постать Кіргіза, що офірус на ваятнік Гоголеви, трудно сказати, хто тут сьмішний: чи Кіргіз чи ті, кому прийшло до розуму примушувати напів-дикого кочовника споружати невідомим йому особам монументи!» Факт сей яскраво обмальовує справжнє становище чужородного населення в Росії.

II. Нові книжки.

Видання Бориса Гринченка Ч 44—45.

Масмо перед собою знов дві нові дешеві книжочки для народа, видані д. Гринченком. Перша з них така: *Мудра дивчына*. Казка народня. Выдавъ Б. Гринченко. У Чернигови, 1900. Зъ друкарни Губ. Земства. Ст. 32, 8°. Ціна 5 копійок. Зміст: 1. Мудра дивчына. 2. Два товариши. 3. Зльдни. 4. Дурень. 5. Два приятели. 6. Лысычка та журавель. 7. Цыганъ-косарь. Є то оповідання записані з уст народа, але передані для читачів у літературній формі. Вони надають ся добре на лектуру для дітей та для селян, що починають читати і не звикли ще до поважнійшої лектури. Друга книжочка: *Страшний ворогъ*. Книжка про горилку. Написала М. Запирня. Выдавъ Б. Гринченко. У Чернигови, 1900. Зъ друкарни Губ. Земства. Ст. 42, 8°. Ціна 6 копійок. Зміст: 1. Якъ люде навчылы ся робыты горилку. 2. На що люде пьють горилку и чы правду вони про неї кажутъ? 3. Яку шкоду робыть горилка нашому тилу. 4. Яку шкоду робыть горилка нашій души? 5. Скыльки вытрачаеть ся на алкоголь? 6. Якъ люде борють ся зъ алкоголемъ і 7. Про що въ шій книзи казано. (Резюме). Книжочка написана з метою, відвертати простий народ від горівки: як така, вона мусіла бути з гори тенденційною і хоч

тенденція ся дуже гуманна, то все таки задля неї в оповіданю дещо пересолено, як приміром те, що майже всі хороби виводить авторка від питя горівки, хоч вони можуть мати свій початок далеко більше скомплікований і причина їх може лежати в чім иньшій. Дуже добре було-б. на нашу думку, коли-б авторка виступаючи проти горівки була вказала, що замість неї можуть селяни пити, бо-ж годі подумати, аби вони обійшли ся без напхтків. Найліпший доказ того масмо на наших селянах у Галичині. В сїмдесятих роках розвинуло було у нас духовенство незвичайно сильну агітацію проти горівки: писало ся тоді масу статей по часописях, видавано окремі брошури, закладано братства тверезости, їздили навіть окремі місіонери (Мох, Залозенський, Мардарович), що громадили коло себе велике число людей і приводили їх до присяги від горівки. Та з часом усе те минуло ся, забуло ся і аби у нас нині селяни не пили, того не можна сказати. Головною причиною того було не що иньше, як лихий економічний стан наших селян. Хто цілий рік не видить нічого крім картофлі, капусти, борщу і деяких мучних страв, той мусить від часу до часу подразнити чимсь свій жолудок, особливо в часі, коли прийде тяжка робота, пр. жнива. Коли-б не знати яко-

му заможному чоловікові давано день у день ті самі страви, то вони надоїли-б йому, хоч були би й найліпші. А що-ж казати про картоплю і т. д. Селянин проте мусить пити — розуміть ся, се не значить ще впивати ся. Дятого конечно треба йому радити, виступаючи проти горівки, пити такі напитки, що не були-б дорожші від неї і були-б або менше, або зовсім нешкідливі, як мід (власного виробу), овочеві напитки: вишняк, деревняк і т. д. чай і иньші. В тім напрямі й повинна авторка доповнити свою працю, тепер очевидно в окремій брошурі, вказуючи ще, як ті напитки треба робити. *В. Гу.*

П. Райсній М. Сластинъ. Сват Крысогонь. Трагикомичный етюдъ въ 1-мъ дѣйствіи. Сторін 28, шіснацятки. Харків, 1896. Ціна 15 коп.

М. Сластинъ. Любышь смородыну (sic) — любы-жь и оскомну (sic). Водевиль въ 2-хъ картинахъ. Сторін 54, шіснацятки. Харків, 1898. Ціна 15 коп.

М. Сластинъ. Знайся кінъ з конемъ, а виль зъ воломъ. Трагикомичный етюдъ въ 2-хъ картинахъ. Сторін 55, шіснацятки. Харків, 1899. Ціна 15 коп. Велику роботу завдасть собі той, хто зважить ся перечитати «трагикомічні етюди» д. Сластина. Такої дурниці величезної, як сі етюди, на українській мові, здасть ся, ще не було. Ними д. Сластин перевернув усіх українських «письменників», що пишуть а-ля Раєвський. Усі оті дд. Краснокутські, Куліди, Сватово-Луцькі, Лучицькі і т. и повинні цілком поступити ся своєю «славою» на користь д. Сластина. Зміст усіх трьох етюдів його зовсім однаковий: батьки «процивають» красуню-дочку якому небудь писареві, чи «реінтові» (неодмінно кривому або сліпому); дочка, певна річ, опинаєть ся, бо має иньшого коханця, і справа нарешті кінчаєть ся тим, що писаря запирають у хурдигу за покрадені гроші, а батьки як стій справляють весіле доччині з її вибранцем. Дієві особи у д. Сластина і ступня не зробить без того, щоб не просьнівати пієві, не протанцювати говака, або не випити чарки горілки. Комізм етюдів д. Сластина складаєть ся з того, що селяне замієь Аполлон кажуть Ополоник, або писар чи «реінт» промовляє отакі дивовижні слова: мерсеую (= дякую, від тебеі!!), скиснять си, калантир (календар!!), хвакт, эхвекетно (ефектно), хвортикультяно (?), звязыномя хтамелья (фамилія), »ноль внимания, хвунт (!)

призрѣнія» і так далі без кінця. Трагізм у д. Сластина такого-ж дешевого сорту, як і комізм: п'яного писаря або бють парубки, або попадає він у хурдигу. Певна річ, що до літератури «твори» д. Сластина не належать, і коли ми наважились здійснити про їх річ, то тільки тому, що вбачаємо в д. Сластину письменника, сказати-б, постійного, що майже кожного року регулярно виплокує по одному «трагикомичному етюдіві». Мета наша — застерегти тих із наших земляків, що бачучи таку постійність, захотіли-б познайомити ся з писаннями д. Сластина. Отже нехай поли врїжуть та тікають від д. Сластина та його етюдів, подарувавши йому що найбільше — »ноль внимания і хвунт призрѣнія«, після його-ж власного рецепта. С. Є.

Станіслав Пшибишевський. Із циклю **вігілій**, переклав Антін Крушельницький. (Живі струни 1). Львів 1899. З друк. Ставропільського Инст. Я не з тих боязливих, що при кожній новій появі в літературі, непривичній для їх смаку і для їх утертих стежок лементують над уявком моральности і суспільного ладу і пророкують близький кінець світа, а що найменше затрату народніх святощів. А про те, прочитавши отсю книжечку, я не можу помістити в своїй голові, по що і для кого перекладено її на нашу мову? Що могло в ній подобати ся перекладачеві і що хотів він у ній подати нашій суспільности? Твір Пшибишевського, се не новеля і не поезія в прозі, не філософія і не наука, хоч має із усього по троха. Є тут шматочки оповідання, сценки, немов моментальні фотографічні знімки, котрі могли би робити вражінє, як би автор на хвилечку дав спочити уяві читача і зосередитись на них, але котрі міняючи ся з шаленим посіхом, мигаючи і блимаючи тільки мучать нашу уяву і не дають їй нічогоієнько тривкого. Є тут проблєски настроєвої лірики, проблєски широго чути, але знов таки переривані безтямною і абсурдною фразеологією, в котрій нормальний чоловік ані зрозуміти, ані відчутти не може нічого. І в кінці є тут хвостики якихсь філософічних думок, широких узагальнєнь, але знов таких, що не мають нічого спільного з наукою і можуть уважати ся хіба виплодом високо талановитого і інтелігентного, але наскрізь божевільного чоловіка. Божевіле, тяжка духова хвороба, се виразні признаки сего писаня, виразні особливо в тім неспокійнім і прудкім миготаню

образів його уяви, в наглих перескоках із пятого на десяте, і в тім наскрізь хоробливим затісненню духового кругозору, що змушує автора в цілїм світі бачити тільки своє власне я, обожане і нічим незв'язане не вважаючи на всю його (змальовану в творі) мізерність — і жепцину в одній тільки функції — саміці. Ще раз повторюю: не можу зрозуміти, по що і для кого запотребило ся д. Крушельницькому збогачувати нашу літературу перекладом сего твору. А коли д. Кр. справді бачить у нім якісь високі літературні прикмети, то дуже жаль, що не додав до свого перекладу передмови, не вияснив і нам, профанам, того, що він сам бачить. *І. Фр.*

Габриєля Запольська. В Гірничій Дуброві, сценічна картина в 1 акті, переклад за дозволом авторки А. Крушельницької. (Живі Струни 2). Ся маленька драма талаповитої польської акторки і писательки була виставлена вже і в руськім перекладі на аматорській сцені і варта того, щоб її розповсюджено як найширше. Її зміст дуже простий: гірняки в Гірничій Дуброві, звісній копальні вугля, за намовою інтелігентних штигарів зробили страйк. Почали ся арештованя, гірняки терплять голод і страшну нужду, нарешті підприємці спроваджують «москалів», щоб нагайками зробили порядок. Дехто з гірників захитав ся, 30 змовило ся вже йти другого дня до роботи. Штигарі в ночі бігають по хатах, піддержують у людях духа. Се ситуація. Сцена йде в хаті одного з тих гірняків, що хочуть зрадити справу. В хаті голо, жінка лежить хора, дочка-дівчина голодна, та найгірше мучить її те, що батько хоче зробити ся зрадником спільної справи. Приходить штигар, щоб додати їм духа і дізнає ся про все. Між ним і старим гірняком починає ся дуже драматична розмова. Гірняк закидає інтелігентам - штигарам, що вони підбунтували простих людей, а самі ховають ся поза плечі, що прості люди чують тільки їх слова, але не бачили доси діл і не можуть мати до них довіри. Штигар - інтелігент не може на се відповісти нічого, хиба запевняти робітника про свою добру волю. Та ось надходить патруль, що шукає бунтівників. Гірняк гасить світло, в мимовільнім пориві добродушности хоче сховати штигара, потім силкуєть ся вратувати його брехнею, що буцім то сей паніч залицяєть ся до його доньки, але штигар признаєть ся до того, що захо-

чував людей до страйку і дає себе арештувати. Тепер гірняк бачить справжнє «діло» інтелігента і заявляє, що завтра не піде до ями. Певна річ, малюнки Запольської бракує багато дечого; трошка шабьонове, в розмові між гірняком і штигаром багато дечого не доповідженого; кінець більше сценічно - ефектовний, ніж психологічно умотивований, та проте драмка в цілому вдатна і повинна зробити пражіне, особливо по містах. Переклад п. Крушельницького, хоч не всюди взірцевий, у цілому добрий. *І. Фр.*

Ив. Спілка. Козача помста, оповідання. Сторін 47, пісенаїтки. Харків, 1899. Ціна 15 коп. Д. Иван Спілка придбав собі на Україні репутацію умілого, хоч і не вельми плідного популяризатора. Та й справді такі його оповідання, як «На півночі», «На Кубані», «На чужій стороні» та ин. цілком відповідають сій репутації, в на-пів беллетристичній формі популяризуючи серед народа історичні, чи географічні відомости. Остання його праця «Козача помста» належить до популярно-історичних оповідань, але, правду кажучи, вона сподобалась нам далеко менше, ніж попередні оповідання сього автора. «Козача помста» оповідає про кошового Івана Сірка та про похід козаків у Крим — сюжет той самий, який уже раніш використав д. Мордовець у своїй повісті «Дві долі». Але коли д. Мордовець оповідає взагалі досить цікаво і місцями підносить ся до справжнього артизму, оповідає д. Спілка тягнеть ся мляво, без чуття і написане досить важкою мовою з силою помилок. Та й самий сюжет, як на нашу думку, не годить ся для народного оповідання: він надто кривавий і може викликати в читачеві або відразу до козаків, або-ж національну пиху та шовінізм. До того-ж оповідає д. Спілка прямо такі шовіністичним тоном: до Татар у його інакших епітетів не прикладаєть ся, як: собака, собача віра, гідка татарська пика, клятві Бусурмени; козаки Татар «кришать мов локшину», «шаткують на капусту» і т. и. Такі зневажливі звороти зустрічають ся не тільки в розмовах козаків (се ще була-б річ натуральна), але навіть і у власних авторових репліках, що вже зовсім не до ладу. В додаток до всього — козаки, коли не «шаткують клятву татарву», то пють «горілочку-матіночку» (власний епітет д. Спілки) та «вибивають» гопака. Краще не пускати в народ таких «історичних» відомостей. Видано книжку по-

гано, з великою силою друкарських помилок, на негарному папері, а ціну 15 к. за 47 сторін розтяглого друку — виставлено занадто дорого. С. Є.

Павло Ліндау, Мелійська Венера, поетична драма в одній дії, з німецької мови переклав В. Щурат. (Артистично-літературні новини, кн. III). Перемишль, 1900. З друкарні М. Джулинського. Павло Ліндау, се один із тих німецьких писателів, у котрих віртуозність форми йде в парі з безідейністю і плитким розумінням життя, один із тих літературних промисловців, що володіючи мовою заливують письменство повістями, драмами, новелями і т. н., в яких поза вилизаною формою даремно шукати живого живчика сучасної суспільности і її дійсних змагань. Такі писателі здобувають собі часом при помочи реклами хвилюючий розголос, що швидко глухне; частійше задовольняють ся добрими гонорарами, або покидають літературу здобувши яку дохідну посаду. Так було і з Павлом Ліндау, що мав велику повагу в Берліні і був директором одного з тамошніх театрів, поки скандальний процес з одною зведеною ним актрисою не відслонив його поганих справок і не зробив його відразу небіжчиком. Не знаємо, що за симпатія похнула д. Щурата обдарувати нашу літературу перекладом одного з творів сего писателя, тай то як раз одного з його найслабших творів. »Поетична« драма (се певно має значити »віршована«) »Мелійська Венера«, се твір тенденційний і то плитко тенденційний. Автор хотів показати боротьбу між т. зв. ідеалізмом і реалізмом у штуці і для ілюстрації вибрав час найвисшого розцвіту грецької різьби, час по смерті Фейдія, коли грецька різьба величала ся такими геніями, як Скопас і Праксітель. В особах Скопаса і Праксітеля П. Ліндау показує нам артистів-ідеалістів по своїй уподобі, а героя драми Агафона робить заступником реалізму. Розуміть ся, що сей грецький реаліст змальований також по впадобі П. Ліндау і під смак німецьких філістрів: се багач, що знуцасть ся над своїми рабами, між котрими є й геніяльний Праксітель, на полі штуки се простий ремесник без іскри таланту, а надто се безхарактерна надлюка, що не вважаючи на всі реалістичні фрази хоче видати твір ідеаліста Праксітеля за свій. Якими глибокими міркуваннями воюють ті персонажі, се видно от хоч би з сего уступу, що творить ідейне ядро драми:

Агафон

Що бачать очи, те і я лиш бачу,
а зможу се віддати так як бачу,
пійде рука за оком — я артист.
Штука то правда.

Скопас

Штука то краса.

Агафон

Краса с в правді.

Скопас

Є й погана правда.

Агафон

А я, артист, те творю лиш, що бачу.

Скопас

Я так, як чую.

Агафон

Старосвітська школа.

Ми молоді...

Можна-б подумати, що се малі діти перекидають ся словами, котрих значіння зовсім не розуміють. Тай загалом бідний той ідеалізм, котрого речником виступає П. Ліндау! Який чудовий »ідеалізм« чусть ся приміром у словах Праксітеля:

Штука моя глядить солодких чарів,
жадне любови серце — лиш краси:
від жєнщини лиш ніжности ждуть

[змісли,

всі змісли прагнуть жєнщини, що

[крила-б

У серци пристрасть, чистість на виду...

Як раз такий »ідеалізм« запровадив Павла Ліндау на лаву оскаржених! Переклад д. Щурата дуже гарний. Декуди можна-б йому закинути силувані акценти, прим. ро́гом зам. ро́гом (стор. 7), друг'в зам. дру́гів (ст. 9), 11), слє́зами зам. слеза́ми (ст. 12), але таких похібок дуже мало. Не мило вдаряє тільки одно. На стор. 37 читаємо:

вючи ся з болю

взивав богів і Атропа молив,
щоби протяв гіркої жизні нитку.

Перекладач очевидно забув, що Атропос — імя одної з Парок, отже жєнського рода. Перекручене Мільосської Венери (бо так називаєть ся звісна статуя в парижьськїм Люврі від місточка Мільоса де її знайдено) на Мельосську (від острова Мельос, відки походить Праксітель) спадає на одвічальність автора; переплутанє Мельосської на Мелійську (*μελιχός* — від ліричної поезії, пісня) — діло перекладача. I. Ф.

Видання Б. Гринченка. № 36. Побратымъ. Хто выненъ? Оповідання О. Федьковича. У Чернигові, 1899 р. Зъ друкарні Губ. Земства, 1—21. in 32. Цина 4 коп.

№ 37. Степови квіткы. Див. Вістник, кн. IX, стор. 200—201.

№ 38. Загирня. Давня прыгода. Оповідання. У Чернигові, 1899. Зь друкарні Губ. Земства, 1—46, in 32°. Ціна 6 коп.

Оповідання про ликаря Исака Джемса (за часів папи Інокентія VIII), про те, як він дійшов до того, що можна лічити малокровя переливаючи кров з одної людини до другої, як вилічив хорого папу, ворога своєї нації, хоча й позбув ся від того власних дітей, як одкрив спосіб знимати полуду. Брошура написана займаюче, робить чимале вражіння на читача.

№ 39. Смилыва дівчына. Казка. Написав Б. Гринченко. (Зь народного поля. У Чернигові. Зь друкарні Губ. Земства, 1—22, in 32°. Ціна 4 к. Оповідать ся, як дівчына (Орися), передягнута за парубка, пішла замісь свого старого батька відбувати військовий обовязок. Там, на війні, її вгледів Короленко, пізнав, що вона не парубок, післав за нею (бо вона вже повернулася до дому) двох чарівних голубів, і ті принесли її до Короленка. Обурена його насильством, дівчына прикинулася німою, і не говорила більш року для того, щоб показати Короленкови, «що так робить негоже се і гріх, щоб гвалтом брать, без згоди, жінку наче не люде ми, а іграшки здались!» Нарешті все виходить на добре.

№ 40. У сніговому краі. Оповідання. У Чернигові, 1899. Зь друкарні Губ. Земства, 1—36, in 32°. Ціна 5 коп. Оповідання про Гренляндію, про Ганса Егеде, який віддав себе усього, щоб підняти морально Ескімосів. Написана брошура интересно.

№ 41. Клопоть у селі Биляшівці. Оповідання про сифиліс. Написав Грыцько Коваленко. У Чернигові. Зь друкарні Губ. Земства, 1—24, in 32°. Ціна 4 коп. Таких брошур давно вже було потреба. Написана вона в формі оповідання — розмови збентежених селян з фершалом, сторожем у лікарні і лікарем — читасть ся легко, без почуття ненатуральности. Взагалі що до видань Черниговської серії треба зазначити поліпшення з боку зверхньої форми; починаючи з 30-их NN. дають ся тверді обкладики. Се дуже добре. В. А.

Твори О. Я. Конисского-Перебенди. Том I. Оповідання. Одесса, 1899. Типографія Е. И. Фесенка. 1—223, in 8°.

Ціна 50 коп. У первий том розпочатого повного видання творів О. Я. Конисского увійшли: 1. Дід Евмен (споминки баби Уляни Красючки), в Росії було два видання, 2. Непримириенна (з записок сільської учительки), 3) Баба Бвдоха (подана в цензуру для окремого видання), 4. Хвора душа. Споминки баби Оришки Прядчихи).

П. А. Чуліш. Маруся Богуславка. Поема (1620 р.). Виданє редакції «Літературно-наукового Вістника». У Львові, 1899. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 67, великої 8°. Ціна 50 кр.

Генрик Понтопідан. із Хат. Львів. Накладом Укр. русь. Видав. Спілки. (Ч. 11 белетр. серії). З друк. В. А. Шийковського. 1899. Ст. 96, 8°. Ціна брошурованого примірника 50 кр., оправленого 70 кр. Зміст: 1. Рай, ст. 3. — 2. Ласкавий хліб, ст. 23. — 3. Кладовище, ст. 33. — 4. Глум долі, ст. 47. — 5. На манівцях, ст. 57. — Подорожний, ст. 83.

Еміль Золя. Обѣтъ помершій. Повість. [Літературний додатокъ «Дѣла». Бібліотека найзнаменитшихъ повѣстей підъ редакцією Івана Белея. Томъ LXIII]. Львівъ, 1899. Накладомъ редакції «Дѣла». Зь друкарні Інститута Ставропігійського. Ст. 168, 8°. Ціна 60 кр.

Отець Іоанъ Боско, его житє и дѣла після жерель французскихъ написавъ О. К. Селецькій. [Весь доходъ призначений на добродійній цѣли]. Перемышль. Зь печатні Н. Джулиньського. 1900. Ст. 150, малої 8°.

Приписи для оглядачів худоби і мяса. Написав Андрій Лунашевский, ц. к. повітовий ветеринар в Мильци. (Видавництво Товариства «Просьвіта». Ч. 232—233). Коштом і заходом Товариства «Просьвіта». У Львові, 1899. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 68, 8°. Ціна 20 кр. Зміст: 1. Передне слово. 2. Поучене о пошестних хворобах худоби. 3. Про оглядини худоби і мяса. 4. Дещо про катастрофи худоби.

Богдан Хмельницький. Часть III. 1649—1657. За М. Костомаровим написав Алекс. Борковский. (Видавництво Товариства «Просьвіта»). У Львові, 1899. З друк. Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 104, 8°. Ціна 25 кр.

Патент цїсаря Іосифа Другого про такси за церковні треби. Переклав і видав другий раз М. Павлик. Львів, 1899. З Нар. друкарні Ст. Манецкого і Спілки. Ст. 14, 8°. Ціна з пересилкою 24 сотики.

Читаня о Мукахъ и Смерти Г. И. Иисуса Христа. Написавъ О. К. Р. Вы-

дане четверте. (Видавництво побожних книжок Ч. св. Василя В. Томъ VI). Жовква. Зъ печатнѣ ОО. Василянъ. 1899. Ст. 128, малої 8°. Ціна в оправі 30 кр.

Фр. Кс. Шуппе. Пекло, пояснене фактами, зъ житій святихъ и зъ исторіи свѣтскої. Зладивъ Отець Юліанъ Зубрицкій, парохъ Яхторова, зъ перекладу польского оригінала француского (?!). Чистый дохѣдъ назначений на будову церкви Монахинь Ч. св. В. В. въ Словитѣ. Жовква. Зъ печатнѣ ОО. Василянъ. 1899. Ст. 104, малої 8°. Ціна 20 кр.

Листи з пекла. (Антихрист до Люципера). Видає Осип Шпитко, Чернівці, 1899. З друкарні «Рускої Ради». Ст. 48 8°.

Поєми Михайла Макаровского видав др. Кирило Студинський. Львів. Накладом А. Хойнацкого. З друкарні В. А. Шийковского. 1899. Ст. 86, великої 8°. Ціна 50 кр. Зміст: 1) Вступне слово дра К. Студинського. 2) Наталя (пісня I—III). 3) Гарасько (Вісти про неволю. Вісти про визвол). 4) Словарець.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Томи XXXI і XXXII, містять реферати назначені на київський археологічний з'їзд. Перша половина: археологія, історія, етнографія. Зміст: I. а) Передне слово (по німецьки). б) Резюме всіх зголошених рефератів з археології, історії й етнографії (по німецьки). в) Передне слово (по руськи). II. Реферати подані в скороченю: 1) Молотівське срібло, М. Грушевського. 2) Анти, йогож. 3) Чи було між руськими племенами племя Хорватів, йогож. 4) Сторінка з історії сільського духовенства, йогож. 5) Зносини гетьмана Івана Виговського

з Польщею в р. 1657—8. Дениса Коренця. 6) Гуцули, їх побут і вірування, Володимира Шухевича. 7) Орнаментика писанок Галицької Волини, дра Мирона Кордуби. III. Реферати подані в цілости: 1) Похоронне поле в с. Чехах (Брід. пов.), археологічна розвідка, М. Грушевського. 2) Звенигород галицький, історично-археологічна розвідка, йогож. 3) Печатка зі Ступниці (Самбір пов.), йогож. 4) Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII столітя, написав др. Мирон Кордуба. 5) До питання про правно-державне становище київських князів XV в. — Дві грамоти в кн. Казимира з часів київського князя Оделька, подав М. Грушевський. 6) Руські землі польської корони при кінці XV в. — Ворожі напади й організація пограничної оборони, написав Стефан Рудницький. 7) Матеріяли до історії козацьких рухів 1595—6 рр., подав М. Грушевський. 8) Українські козаки в 1625—30 рр., критично-історичні розвідки, Стефана Рудницького. 9) Останки комуністичного устрою у галицьких Бойків-Верховинців, подав др. Володимир Охримович. 10) Словацький опришок Яношик в народній поезії, подав Володимир Гнатюк. IV. З Товариства (май — серпень 1899 р.). V. Показчик до VIII річника Записок (т. XXVII—XXXII).

Етнографічний Збірник. Видає етнографічна комісія Наукового Товариства імени Шевченка. Т. VII. Галицькі народні казки. (№ 26—77). Зібрав Осип Роздольський. У Львові, 1899. Накладом Товариства. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Стор. IX+168 великої 8°. Ціна 1 зл.

III. З газет і журналів.

Київская Старина почала друкувати в 11 книжці за 1899 р. нову драму М. Старицького в українській мові п. н.: *Маруся Богуславка*. Побытово-історична драма въ пяти одинахъ. Зміст: Прологъ «Продавъ братъ сестру». I дія: «Зірваний рай». II дія: «Потурчылась, побусурманьлась». III дія: «Материнь прыєудъ». IV дія: «Єдына порада — смерть». В 11 книжці надрукований прологъ і перша дія, в 12 книжці буде конець драми.

„Вѣстникъ земскаго и городского хозяйства“. З 1 січня 1900 р. в Міністерстві внутрішніх справ видавати-меть ся особний орган, присвячений виключно оглядові міського і земського хазайства. В програму органу ввійдуть такі пункти: поціночний збор, належний містові нерухомий масток і землі, міське благочинис (водопроводи, різниці, освітленне), народне здорове, догляд («призрѣніе», просвіта.

IV. Персоналія.

Некрольоги. В останній хвилі наспіла сумна звістка про сьвіжу втрату, яку понесло наше Товариство в особі свого дійсного члена і постійного співробітника **Митрофана Дикарева**, що упокоївся по довгій хоруванні 14 (26) падолиста в Катеринодарі на Кавказі. Висловляючи бажання, аби люди, що ближше знали ся з небіжчиком, подали докладніші звістки про його житє, ми подаємо тут коротенькі звістки про сього незвичайного чоловіка. Покійник був родом з Вороніжчини, з етнографічного пограниччя українського і великоруського народа, і його інтереси притягнули до себе етнографічні прикмети сеї пограничної людности: фільольогічні і фольклорні. Не діставши вищої освіти, він був автодидактом у сих науках, і се дає право на тим більше поважання до його діяльности. Етнографічні публікації він розпочав у 80-х рр. в воронізьких виданнях. В науковій літературі звернула на себе увагу його фільольогічна праця про воронізький мішанський говір (видана 1891 р.) як значним запасом етнографічного матеріяла, опублікованого при ній, так і статистичним методом автора. Пізніше перенісши ся на Чорноморє, він віддаєть ся етнографічним студиям сеї другої пограничної української марки. Між иньшим він почав слідити за фольклором *in statu nascendi* — за переказами, які повставали з ріжних незвичайних подій (його Програма для етнографіческого пзслѣдованія народної жизни въ звязи съ голодомъ и холерою, 1894. Народня гутірка з поводу коронації і Царєкля загадки, 1898). Коли почав ся українсько-руський науковий рух у Галичині, Дикарів став дуже діяльним співробітником нашого Товариства. В I т. Етнографічного Збірника надрукована його статя: Різвяні сьвятки в станиці Павлівській, під псевдонімом М. Крамаренка, в т. II — Чорноморські народні казки й анекдоти (39 NN), в т. V згадана вже збірка Народна гутірка з поводу коронації (49 NN). Інтересну програму «до збирання відомостей про громади і збірки сільської молоді», із вступною статею прислав він для I т. Матеріялів українсько-руської етнології, але вона не виїшла в нім з браку місця і виїде в дальших томах. Останніми часами небіжчик ладив для

видань Товариства народній календар, і серед сеї роботи захопила його смерть.

Покійник був членом Товариства від р. 1896, а при перших виборах дійсних членів вибрано його, в числі десяти, дійсним членом у фільольогічній секції.

Пером йому земля! *М. Грушевський.*

У невеличкім містечку Bellevue, під Парижем, помер минулого місяця польсько-французький письменник **Едмунд Хосцний**, знаний у французькій літературі під іменем Charles Edmond. Він уродив ся 1822 р. на Підлясє. Змушений обставинами виїхав уже у 23-ім році життя до Франції. Недовго перед революцією покинув Францію і 1848 р. явив ся на словянському зїзді в Празі. Звідти поїхав з початком 1849 р. до Італії, де за рекомендаційними письмами Віктора Гіго і Лямартена був прихильно прийнятий у ширших кружках інтелігенції. В часі кримської війни іменував його генерал Прім начальником своєї штабу. По війні виїхав він із князем Наполсоном на виправу до північного бігуна. Вразія з тої подорожі відбили ся потім у фантастичній його драмі «Les Mers Polonaises», де подібуеть ся багато подібного, як у писаннях звісного Жюля Верна. По повороті з виправи осів Хосцний у Парижі. Там іменовано його зразу бібліотекарем міністерства для Альжіру, потім бібліотекарем Сенату. На останньому становищу утримав ся досить довго, але вкінці мусів з нього уступити через закиди французьких шовіністів, котрим не до вподоби було, що у Франції повіряють ся такі поважні уряди чужинцям. В останніх літах був Хосцний председателем надзираючої ради одного з найбільших паризьких дневників «Temps». Мав також відзнаку офіцера гонорової легії. Хосцний почав зразу писати по польськи і оголосив досить значне число своїх писань віршами і прозою. Перші його твори прийняла критика дуже неприхильно, поки двотомова повість *Alkhadar* видана 1852 р., не здобула йому значної популярности. Ся повість основана на житю галицької шляхти 20-их років, обік своєї досить високої артистичної вартости цікава головню як малюнок тодішнього побуту, який автор добре знав по части з живої традиції, а по части й з власного нагляду. Переїхавши до Франції,

він відчужився поволи від давньої своєї вітчизни і став писати виключно по французьки. Покинув по собі цілий ряд французьких повістей, як: »Zephyrin Cazan en Egypte«, »Harald«, »Jean d'Hasp«, »Le neveu du comte Séredine« і ин. та драм, як: »L'Africain«, »Le Dompteur«, »La Bucheronne« і ин. представлюваних на різних паризьких сценах. Був також поважаний як автор літературних критик, поміщуваних у різних журналах. Його земляки прийняли звістку про його смерть досить холодно.

Д. 4 грудня н. ст. 1899 р. помер у Львові визначний польський політичний діяч **Франц Смолька**. Він родився 5 листопада 1810 р. в Калуші, де його батько був контролером при жупі. Закінчивши 1832 р. правничі студії на львівському університеті вступив зразу до прокураторії скарбу, але по двох роках виступив з уряду і став адвокатським депендентом. 1840 р. оженився і отворив адвокатську канцелярію. В рік пізніше арештовано його за участь у тайних товариствах польсько-революційного характеру. У в'язниці пересидів півчетверта року, був засуджений на смерть, уласкавлений, але при тім позбавлений докторського титулу, так що не міг вести адвокатської канцелярії. По часі усунуто ту заборону. До польського заговору у 1846 році не хотів належати; так само був протинний польському повстанню в 1863 р. В р. 1848 вибраний з Любачова послом до союму у Відні здобув собі таку симпатію, що відразу зістав віцепрезидентом, а небавки і президентом союму. На тім становищу заховував ся дуже тактовно так, що потрапив з'єднати собі у всіх поважане. Коли вибухла жовтнева революція, він як президент парламенту виконував якийсь час найвищу власть у державі. По перенесеню союму до Кромєрижа належав до депутатів, що витала нового цесаря Франц-Йосифа. Велику сен-

зацию викликала була його заява видана 7 марта 1849 по розв'язаню союму, що парламент уступає лише — супроти переваги багнетів. За часів абсолютизму (1849—1861) жив тихо у Львові і займав ся адвокатурою. По заведеню конституції став на ново брати участь у політичнім життю, однак наслідком прикрих масткових обставин пробував (1864 р.) відібрати собі життя, задля чого слабував досить довго. Від 1865 р. був з малими перервами майже усе послом до ради державної, а послом до краевого союму був до кінця життя. В р. 1879 вибрано його першим віцепрезидентом, а 1881 президентом палати послів. На тім становищу був аж до 1893 р.; знеможений віком усунув ся зовсім від публичного життя, і хоч був послом до краевого союму, то не брав участі в його нарадах. У Львові покинув по собі Смолька памятку, що звертає на себе увагу кожного, хто тут приїде. Се могила Люблинської Унії. Коли 1869 р. Поляки обходили 300-літню річницю Люблинської Унії, він почав на її памятку сипати могилу на вершкуні Замкової гори; ся могила, на лихо собі, так само як і колишня Люблинська Унія збудована з піску і для того раз у раз валить ся і не вважаючи на заходи покійника ще й доси не могла бути скінчена. Пок. Смолька вложив у неї з власних грошей понад 70.000 зр. Се свідчить про його жертволюбивість, хоч вона могла мати якусь хосеннішу мету. Супроти Русинів Смолька все був справедливий і в соїмі тішив ся їх симпатією. Смолька був щирий демократ, але на жаль для розвою галицької польської демократії не зробив майже нічого. Він був добрим бесідником і лишив по собі де кілька писань, головнo-ж політичну студію »Россия і Австрия«, видану 1869 по французьки (Autriche et Russie, avec une préface de Henri Martin. Par's').

V. З науки і штуки.

З Наукового Товариства ім. Шевченка. Із засідань Виділу. З а с. 15 па до листа. 1) Ухвалено вповісті Руському Товариству Педагогічному склад книжок у магазині Товариства задля браку вільного місця. 2) Принято до відомости ухвалу секцій в справі україн-

сько-руського університету у Львові. 3) Рішено переняти в заряд Товариства фонди для літератів ім. Д. Мордовцева і ім. Ів. Котляревського. Вибрано комісію зложеною з проф. М. Грушевського, дра І. Франка і В. Гнатюка для уложеня регуляміну для завідуваня тими фондами. 4) Рі-

шено переняти під заряд Товариства фонд для підмоги студентів, що працюють науково, полишаючи виплату його за асигнаціями проф. М. Грушевському. 5) Ухвалено закупити четверту машину для друкарні і перенести вінду в друкарні на інше місце. 6) Принято до відомости реєстр товариств, що обмінюють ся виданнями з Наук. Тов. ім. Шевченка. 7) Принято до відомости письмо «Руської Бесіди» в Чернівцях в справі видання творів Ю. Фельковича. 8) Принято одного нового члена. 9) Ухвалено подякувати д. О. Галевичови за дар 14 старих мап до бібліотеки Товариства.

З а с. 6 грудня. 1) Заступником Товариства на загальні збори «Видавничої Спілки» вибрано М. Губчака. 2) Ухвалено продати 10 комплетів Л. Н. Вістника за 1898 р. 3) Признано М. Бойчуків, ученикови приватної малярської школи у Відні, 25 зл. підмоги з бажанем, аби він переніс ся до краківської школи шук красних. 4) Принято двох нових членів.

З а с. 11 грудня. 1) Ухвалено заложити підручний магазин для книгарні. 2) Ухвалено подяку д. Сластьонові, артистови-маляреви в Петербурзі за дар двох бюстів Шевченка, ілюстрованих Гайдамаків Шевченка і поеми Мордовія «Козак і море» на власність Товариства. 3) Принято одного нового члена. 4) Рішено дати для бідних учениць руської школи вправ даток на коляду. 5) Ухвалено вислати руським колоністам у Бразилії деякі книжочки свого накладу.

Із засідань секцій. Історично-філософська секція. З а с. 1 пад. 1) Ухвалено більше обемисті розвідки друкувати у Збірниках секцій і збільшити евентуально обем тепершніх Записок. 2) Вислужано справоздання дра С. Дністрянського про статтю О. Весоловського: «Про реформу акційних товариств». 3) Ухвалено друкувати предложену проф. Грушевським розвідку п. н. «Похоронне поле в с. Чехах» в збірнику рефератів для археол. з'їзду.

З а с. 8 пад. На спільнім засіданні усіх секцій раджено над справою участі Товариства в стараннях коло засновання українсько-руського університету, піднесено вічем укр. руських студентів виспих шкіль Австрії.

З а с. 15 пад. 1) Др. Ів. Франко зреферував працю М. Зубрицького «Народній календар Бойків». 2) В. Гнатюк

зреферував працю д. Б. «Про пожитте на віру у Сибірі». Обі праці ухвалено друкувати в «Етнологічних Матеріялах».

З а с. 30 пад. Проф. М. Грушевський зреферував: 1) Замітки до печатки імп. Константина найдені коло Самбора. 2) Причинки до історії залежності київ. князів Олельковичів від Вел. кн. Литовського, на основі двох грамот Казиміра Ягайл. з р. 1453. 3) Вступне слово до збірника рефератів призначених для археол. з'їзду. Ухвалено друкувати в «Записках».

З а с. 11 грудня. Проф. М. Грушевський зреферував: 1) Свою працю про мечі найдені в Комарниках, Турчанського пов. 2) Працю дра В. Охримовича п. н. «Останки комуністичного устрою у Бойків». Ухвалено обі друкувати в Записках. 3) Др. К. Левицький предложив плян найблизшого тому «Правничої Часописи», де мають увійти такі праці: а) Дра Ст. Дністрянського «Про доживоте подругів». б) М. Ганкевича «Про хліборобські спілки». в) Дра К. Левицького «Про неважність у цивільнім праві». г) Г. Каміньського «Про аграрне законодавство в Австрії». д) А. Гоповського «Про нову теорію приватного права». е) Дра Стебельського «Коментар карного процесу». ж) Бібліографія. 4) Поручено правничій комісії внести петицію до Красового Союму за субвенцією. 5) Порішено віднести ся до Виділу Товариства, аби збільшив прелімінар правничої комісії для частішого видаваня «Правничої Часописи».

Фільологічна секція. З а с. 1 пад. Др. Ів. Франко зреферував дві свої праці 1) «Причинок до творів Вишенського» і 2) «Слово о Лазареві воскресенні». Ухвалено обі друкувати в збірнику рефератів для археол. з'їзду. 3) В. Гнатюк зреферував свою працю «Русини Пряшівської єпархії і їх говори». Ухвалено друкувати в Записках.

З а с. 15 пад. Ів. Верхратський зреферував свою працю «Про говор Долівський». Ухвалено друкувати в Записках.

З а с. 29. пад. 1) Проф. М. Грушевський зреферував працю О. Кониського п. н. «Маріянти на декотрі Шевченкові твори». 2) В. Гнатюк зреферував свою працю п. н. «Словацький опришок Яношкі в народній поезії». Ухвалено обі праці друкувати в Записках.

Археологічна комісія. З а с. 11 грудня. 1) Принято до відомости, що

предложено Краєвому Виділову II т. «Пам'яток укр. руської мови», виданих за підмоги на 1889 р. 2) Принято до відомости, що III т. «Жерел» вийде в першій половині 1900 р. 3) Ухвалено у V т. «Жерел» видати материяли до історії Хмельниччини, уложені Ст. Томашівським. 4) Ухвалено III т. Апокріфів, зладжених Фром Франком видати 1902 р. 5) Ухвалено в дальших томах «Жерел» видавати «Люстрації руської землі 1570 р.» з випущенням тої часті, що видана вже в «Архивъ юго-зап. Россіи». 6) Др. К. Студинський подав звістку про інтересні материяли до історії Гайдамаччини, переховані в бібліотечі Чарторийських у Кракові.

Дарунок сената. Сенатський архів подарував херсонській губ. археологічній комісії багато цікавих документів минулого століття, що мають відносини до місцевої історії. («Новорос. Телегр.», ч. 7872).

Цікаві історичні документи. Даючи лад архівові київської міської громадської («общественного») управи — архівард. Татаров знайшов кілька цікавих історичних документів, переданих у описі паперів міського архіву. Між ними документами є: грамота патріярха московського Адріяна з д. 26 квітня 1699 р., грамоти польських королів: Стефана — 1576 р., Владислава — 1641, Жигмунта — 1576; справдешні універсали гетьмана Богдана Хмельницького з 1652—1657 рр.; справдешні універсали Юрка Хмельниченка з 1657—1660 і Івана Мазепи з 1687—1709 рр. Деякі з цих документів оригінальні і наділені гетьманською і иньшими печатами, иньші — копії. Як каже архівар, в архіві є ще кілька вязок нерозібраних ним ріжних історичних документів. Майже усі документи збереглися добре. («Києвлянин»).

Товариство „Любителей изучения полтавской губ.“, про яке говорилось у «Вістнику» кн. II, стор. 137, послало через полтавського губернатора свій проєкт статуту на затвердження Міністерства внутрішніх справ. Метою цього товариства, яке засновало місцеві мешканці, є: наукове студювання, обслідування і описування губернії з натурально-історичного, археологічного, історичного, етнографічного, економічного і ин. боку. Таке-ж саме товариство проєктувалось і в Волинській губ., але не вважалося на цілком прихильні відносини бувшого волинського губернатора (нині київського) Трепова, воно не було дозволене Мін. внутр. справ. Ще у 1897

р. послано статут на затвердження, а про те й досі нема жадної відповіді.

Натурально-історичний музей у Херсоні. З 4-го серпня херсонська повітова земська управа відкрила натурально-історичний музей, який являєть ся нащадком дуже потрібного і вельми ріжностороннього обслідування Херсонського повіту; обслідувано навіть з боку зоології і головним чином, орнітології. В музею виставлені препарати усіх птиць і гризунів, які існують у повіті; виставлено гербарій повіта, колекції комах, кузьок, зразків ґрунту і підґрунту, пожиточні копальні і вироби з останніх: цегла, черепиця. Тепер товариство, що засновало музей, має намір видати подрібний опис повіту, який буде зроблений по часті на основі уже здобутих материялах, по часті в нових пошукуваннях. («Одесск. Листок», ч. 201).

Наукова експедиція. 10 липня із с. Городок, Ровенського повіту (масток барона Ө. Штейнгеля) виїхала невеличка (у 9 душ) експедиція по Волині з метою познайомитись з сим краєм в історично-географічних, етнографічних і природно-історичних відносинах. Експедиція мала на меті звернути особливу увагу на ті села і містечка волинської губ., які числять за собою славу історичну минувшину, як то: Пересопниця, Степань, Клевань і т. и. В Пересопниці екскурсанти мають перебути довше, щоб зробити розкопки давніх могил і городищ для поповнення гарного Городецького музею, заснованого бар. Ө. Штейнгелем на свої кошти. Барон окрім того бере з собою також і ф о н о г р а ф, щоб записувати народні пісні, цікаві в історичному чи побутовому значінню. («Волинь»).

Товариство південно-руських художників. Уже 10 дів, як у Одесі засновалося товариство місцевих південно-руських художників. Перша його вистава була відкрита у 1889 р. і мала значний успіх: тоді молоде товариство задумало познайомити з своєю виставою південні міста: Симферопіль, Севастопіль, Єлисаветград і ин. Але доходів з рухомих вистав далеко не вистачило на видатки і товариство сказало: годі мандрувати; з 1892 р. воно почало давати костюмовані балі, обставлені з художничим смаком і оригінально, чим і досі займаєть ся. В сім році, в ознаку 10-літнього існування свого, товариство хоче зробити свою періодичну виставу о скільки можливо цікавою і повною, через що й звернулось до усіх

видатніших художників у Петербурзі, Москві, Варшаві, Києві, а також за кордоном з пропозицією, узяти участь у ювілейній виставі. Приймати малюнки почнуть з 1 вересня сього року. (»Новорос. Телегр.« 7866).

Історична знахідка. В архіві Полт. губ. земської управи недавно знайдено цікаві з боку історії грамоти, видані на імя українського бунчучного товариша Антона Жайворонка і підписані по часті царцею Катериною, по часті гетьманом Кир. Разумовським. Грамоти є відносять ся до рр. 1754, 1762 і 1774. Усі підписи і печаті на грамотах збереглись виразно і ясно. Віднайдені документи передані сюди в архів губ. земської управи після скасування існуючого колегію у Полтаві приказу громадського догляду (»общественнаго призражня«). Дуже можливо, що в архіві губ. земства є і інші ще більш цікаві й цінні історичні документи; от тим то було б бажано, щоб вислідники української старовини і звернули на згаданий архів свою увагу. (»Полт. губ. Відом.«, ч. 162).

Дорогоцінні архіви. У декотрих волостних правліннях Харківської губ. є архіви, в яких, як кажуть, як би добре пошукати, можна віднайти дуже рідкі і коштовні документи глибокої старовини. Між иньшим, у архіві бурлуцького волостного правління, Волчанського повіту, зберігаєть ся чимало усяких справ (»дѣль«) і паперів, що відносять ся до устрою бувших воєнних осель у Харківській губ. Інші коштовні документи можна зустрінути в архівах волостних правлень Змієвського, Ізюмського і Ахтирського повітів. Бажано було б, щоб обслідуване усіх цих цікавих архівів було доручено компетентним особам. (Южн. Край, ч. 6381).

Київський торгово-промисловий музей. В початку осені в Києві одкриваєть ся торгово-промисловий музей і постійна вистава. Се перший у Росії торгово-промисловий музей. Вистава в ньому складатиметь ся з відділів: 1) гірського (гірське діло, металургія, будовничі матеріали і прості користні копальні, кол-

лекції і підручники); 2) машинного (парові казани, парові машини, сикавки, машини — начиння і під'ємні механізми, хліборобські машини і начиння, електротехніка, залізниця); 3) промислового (прядільні, ткацькі і канатні виробы, кушнірські, каучукові і металічні виробы, керамічні і скляні, маслосойні, миловарні, свічкові, фарбові, папірові, цукрові, винокурні і броварні, мукомольні, пекарні і кондиторські, консерви і тютюн, хемічні добутки); 4) ремесницького і дрібного промислу; 5) торговельного (зразки торговельного матеріалу). Товариство торгово-промислового музею має на меті: а) дати російським фабрично-завідським підприємством, а також ремесникам міським і сільським (дрібним промисловцям), сільським хазяям і торговцям можливість виставити за назначену плату зразки своїх здобутків і товарів і робить демонстрації і спробунки пристроїв задля знакомства з ними публіки; б) укладанне систематичних колекцій зразків вище згаданих виробів і товарів, а також підробовань і фальсифікатів; в) видачу справок про виробы і торговлю фірм, що приймають участь у музеї, а також справок про ціни на товари і иньших торгово-промислових свідощтв, г) заведенне бесід і пояснень через тямущих осіб про речі, виставлені в музею, промислові виробы і торговлю; д) посередництво до заключування торговельних оборотів за участю адміністрації музею.

Театральні новини. В недовгій часі вийде з друку опера українського композитора М. В. Лисенка «Утоплена», лібретто якої узятє з повісти Гоголя «Майська ніч». Друкуєть ся опера в Липецку, у нотодрукарні Федера (Жизнь и Искусство, ч. 328).

Молодий київський композитор Яновський написав оперу на сюжет М. В. Гоголя «Сорочинская Ярмарка». Опера ся, як кажуть, виставляти-меть ся на кошт московської приватної опери (Южн. Обозр'яніє, ч. 882).

VI. Із суспільного життя.

Русини в Галичині і просвіта. Порухнене д. Косевичем у його статі про лодовий університет питанє про паралельний зріст людности і просвіти Русинів

у Галичині спонукало мене заглянути до статистики з оловцем у руці і поробити деякі обчислення, котрими діло ся з читачами Вістника. (Не потребує мабуть

додавати, що цифри беру з Рutowського »Rocznik statystyki Galicyi t. V«, де подано статистику до 1896 р. . Отже-ж поперед усього зазначу факт, що в Галичині масмо найбільший річний приріст людности з поміж усіх австрійських країв. Від 1857 до 1869 приріст у Галичині виносив річно $1\cdot38\%$, отже абсолютно найбільше з усіх австр. країв; не дорівнювала Галичині навіть Долішня Австрія з Віднем, де приріст виносив тільки $1\cdot26\%$ річно. В десятиліттю від 1869 до 1880 приріст людности в Галичині троха зменшається, бо виноситься тільки $0\cdot95\%$ річно; випереджують Галичину Дол. Австрія з Віднем ($1\cdot71\%$), Буковина ($1\cdot13\%$); Шлеско з фабриками ($1\cdot01\%$); по за се Галичина таки перегонює всі інші австр. краї. Те саме бачимо і в рр. 1880—1890: тільки Дол. Австрія і Буковина мають приріст людности більший від Галичини. В Дол. Ав. він виноситься $1\cdot42\%$, на Буковині $1\cdot31\%$, а в Галичині і в Дальмачії $1\cdot08\%$ річно. Варто би знати, котра з двох націй, що живуть у Галичині, більше плодоча — Поляки чи Русини. Отже поперед усього треба сказати, що від обох них більше плодочі Жиди, хоча на жаль я не маю під рукою відповідних дат. Із книжки Рutowського видно ось що. В часі 1884—1893 найбільше шлюбів було заключено в східній Галичині. З поміж східніх повітів заселених переважно Русинами 19 мало найбільший процент шлюбів ($9\cdot99—9\cdot00$, пересічно $9\cdot36$ pro mille); ще 16 східніх пов. мали $8\cdot96—8\cdot51$, пересічно $8\cdot71\%$, коли тимчасом із західніх, польських повітів тільки один мав $9\cdot30$, 9 мало $8\cdot96—8\cdot58$, пересічно $8\cdot78\%$, решта мала менше як $8\cdot50\%$. Розуміється, що й дітей родиться в східніх пов. значно більше, ніж у західніх: у 29 по $57—48\cdot31$, у 5 по $48\cdot03—47\cdot71$ і ще в 10 по $47\cdot44—45\cdot94$ pro mille, коли тимчасом із польських пов. тільки в однім (Гарнобжескім) було $48\cdot27$, у трьох понад 47, у двох ще понад 46, а в решті понизше 46, до $39\cdot73$. З руських пов. найменший процент уроджених дітей мав пов. Броди $44\cdot41$ пром. річно. Та рівнобіжно з тою плодочістю ішла й смертність людей. В тім самім часі в 42 східніх пов. умирало річно понад 42% людей, ще в дальших 28 пов. заселених переважно Русинами, вмирало $40—35\%$, а ще в 12 низше 35 до $31\cdot70\%$. Із польських повітів тільки в Кракові місті вмирало $40\cdot09\%$ людей; зрештою у всіх польських пов. смертність була менша

32% , а доходила до minimum $23\cdot59\%$. З руських пов. тільки один сянїцький мав $28\cdot58\%$, зрештою всі інші висше понад 30% . Зваживши, що в десятиліттю 1884 до 1893 пересічне число народин у 47 руських повітах виносило $50\cdot26\%$, а в 27 польських (без Львова і Кракова) $42\cdot04\%$; зваживши далі, що в тім самім часі число померших що року виносило в тих самих руських пов. пересічно $35\cdot47\%$, а в польських $27\cdot29\%$, — то з порівняня тих пересічних бачимо, що пересічний приріст людности в руських пов. виносив $14\cdot79\%$, а в польських $14\cdot75\%$. Значить, не зважаючи на далеко більшу плодочість руського народу, наслідком більшої його бідности і занедбання санітарних відносин його приріст був майже такий самий, як і приріст польського.

Погляньмо тепер на розвій людного шкільництва. З II тому »Rocznika« Рutowського бачимо (стор. 99), що від 1877/8 до 1886/7 р., отже в десятиліттю вчасішнім від обчисленого висше, число нар. шкіль (знов без Львова і Кракова) в польських повітах зросло з 730 на 968, отже о 238 або о $32\cdot7\%$, а в руських із 2034 на 2391, отже о 357 або о $17\cdot55\%$. В дальшій десятиліттю, від 1886/7 до 1895/6 зрієт сей показують ось які цифри: в польських пов. з 968 зросло на 1306, отже о 338 або о $34\cdot28\%$, а в руських із 2391 на 2765, отже о 374 або о $15\cdot64\%$. Та не забуваймо, що від 1886/7 до 1895/6 в статистиці наших людських шкіль зайшла характерна зміна: замість шкіль етатових і неурегульованих (старомодних) одержали ми школи активні і неактивні. І коли в 1886/7 р. числило ся ще в Галичині в польських пов. 218 а в руських пов. 825 шкіль філіяльних і неурегульованих, то в р. 1895/6 масмо неактивних шкіль у польських пов. 146, а в руських 333. А в такім разі покаже ся, що коли в польських пов. число дійсних шкіль зросло не о 338, як було сказано висше, а лиш о 192 або о $19\cdot47\%$, то в руських пов. число дійсних шкіль зросло не о 374, а лиш о 41 або о $1\cdot71\%$. Тай то ми не розріжнювали шкіль руських від польських, а брали на увагу тільки територіяльну ріжницю між східніми і західніми повітами. Сей зрієт, котрий можна схарактеризувати польською приказкою »z рієса на їєв«, показує ся також і з порівняня числа анальфбетів у обох половинах нашого краю. В конекрипції 1890 р. начислено в 27 польських пов. анальфбетів

мужчин 60·86%, анальф. жінок 63·83%; натомість у 47 руських пов. анальф. мужчин 76·84%, а жінок 86·18%. *І. Ф.*

Земство в Росії. З 1-го липня настановляють ся 26 посад земських начальників у 5 північно-східних повітах Вологодської губ. Що до заведення земських у 3-х білоруських губ.: Витебській, Минській і Могилевській, то питання про се буде порішене сеї осені. Після проекту міністерство внутрішніх справ для сих трьох губерній пропонувало засновати 168 посад земських з платою по 2.800 р. Питання про земство в південно-західній частині (Київщині, Подольщині і Волинщині) має обговорюватись те-ж у осені в якійсь особній комісії, яка ще раз перегляне проєкт і тоді вже він буде затверджений. Газета «Вольнь», обговорюючи питання про земство в південно-західнім краю, виставляє, що «скільки-небудь важних, корінних рацій, які-б гальмували заведення у нас, у губернях південно-західнього краю, земства, ми не бачимо. Сусільні і економічні умови життя цілком сприяють реформі. Що до політичних причин, то наш уряд владає достатньою силою і авторитетом для того, щоб рахувати на якісь там труднощі з сього боку, а місцеве житє уже на стільки увійшло в течію загально російського життя, що виявляє усі данні задля успішної діяльності органів громадської самоуправи».

Правнича заповога народоми. У відповіднім Міністерстві недавно порішено питання про заведення особних консультацій присяжних повірених (адвокатів), які будуть спеціально задля подавання правничої заповоги народоми, що має в ній потребу. Консультації сі будуть утворені в оселях з переважно фабричним та заводським людом. Плата за поради по заможности того, хто звертатиметь ся; бідноті поради давати-муть ся дурно.

Статистика парафій у Росії. В духовнім відомстві зроблено пропозицію укласти по окремих епархіям історично-статистичні реєстри місцевих парафій і церков, соборів і монастирів. В укладену для сього програму увійшли запитання

про кожен храм, парафію, причт, парафіян, школи, добродійні заклади, пивнтарі (кладовища) і т. и. («Юг», ч. 388).

Історичні пам'ятки України. На конешні роботи на обновлення давнього Мстиславового храму у Владимирі-Волинському треба до 40.000 р. Синод видав постанову, щоб 15 серпня сього року зробити скрізь по церквах кружковий збір на обновлення сього храму. («Вольнь», ч. 63).

Цукроварство в Подільській губ. у 1898 р. Усіх цукроварень було 46: У Брацлавському, Ямпольському і Ольгопольському по 6, Могилев. Подільським по 5, Литинському по 4, Каменець-Подільським і Гайсинським по 3, Летицьким і Ново-Углицьким по 2, Винницьким 7, Проскуровським та Бальським по 1. По всіх заводах перероблено 8.902.026,6 берковців (= 10 пуд.) буряків (на 991.175,6 більш проти 1896 р. і на 1.055.462 — проти 1897). З переробленого піску одержано у 1898 р. — цукрового піску 9.051.426 пуд. і очищеного сахарю (рафинаду) 432.539 пуд. Усієї виручки за проданий цукор було 28,88 і 437 рубл. Очищений сахар виробляеть ся тільки на декотрих заводах Каменець-Подільського, Гайсинського та Винницького повітів. (Подольскія Губ. Від., ч. 147).

Століте Київської губ. друкарні. 27 липня київська губ. друкарня съвяткувала століте свого існування. Почин її дав київськ. губ. Красно-Мелешевич, і перший друкований відбиток вийшов 27 липня 1799 р. У 1835 р. губерньська управа задумала видавати першу в Київі газету («Київскія Объявленія»), яка з 1838 р. змінилась на «Київскія Губернскія Відомости», де в неофіціальній частині уміщались звістки про базарні ціни, ярмарки, приїзжих і виїзжих з Київа, про випадки і т. и. Трохи згодом почали уміщати дописі — чимало цікавого матеріялу для історії і етнографії Київщини. З 1862 р. у друкарні почали друкуватись «Київскій Телеграф», «Воскресное Чтеніє» і «Труды Киевской Духовной Академіи» (нині жадна часопись у ній не друкуеть ся).

VII. Від редакції.

В справі доступу на львівський університет. З різних боків удають ся до мене то до редакції Л.-Н. Вістника з запитанням з України, під якими умовами можна вступати на львівський університет і т. н.; отже уважаю за найліпше подати деякі відомости про се в Л.-Н. Вістнику. Аби бути прийнятим студенти львівського (як і всякого иншого австрійського) університету, треба мати «матуру» — свідоцтво зрілости, однаково — чи з російської гімназії чи з австрійської; без того можна ходити на університет тільки надзвичайним слухачем (вольно-слухаючим), а се не дає ніяких прав, і навіть як би пізніше зложити матуру, семестри надзвичайного слухання не зараховують ся. З російського університета можна

перейти в австрійський, зараховані семестри зараховують ся і тут, але всякі екзамени не мають значіння. Виключені з російських університетів студенти можуть бути прийняті тільки за дозволом міністерства; студент має удати ся до факультету і дістає звичайно дозвіл ходити, поки його справа не буде порішена міністерством; коли виключення стало ся з яких небудь студентських причин, міністерство такі справи звичайно полагає прихильно. Жити у Львові не дуже дороге, можна жити за 20 руб. на місяць, але зарібок тяжко знайти; лекції (уроки) оплачують ся досить низько, а приїзжому знайти їх майже неможливо.

М. Грушевський.

Для російських передплатників. З огляду на труднощі, які заходять у висиланню грошей з Росії зі скасуванням там дрібних паперових грошей, Наукове Товариство імени Шевченка, маючи комісовий рахунок з книгарнею Київської Старини у Кїві (Безаковська 14), з днем 20 X (1/XI) отворило при ній рахунок для всяких виплат Товариству. Отже від сього дня почавши згадана книгарня буде приймати передплату на Л.-Н. Вістник і всякі инші виплати Н. Товариству, квітуючи їх друкованим квітком з книги Товариства («Книгарня К. Ст. на рахунок Н. Товариства ім. Шевченка одержала...»). Всякі евентуальні спори рішають ся таким квітком сторони. Книгарня одначе обмежуєт ся тільки прийманнем грошей, хтож би не одержав чого, має звертати ся **просто** до Наукового Товариства. З огляду, що книгарня К. Ст. буде здавати рахунок Товариству серед року раз на місяць, інтересовані особи, аби швидше полагодити справу, зволять свій квіток відсилати до Товариства.

Заразом подаємо до відомости, що з днем 20/XI (1/XII) с. р. Товариство не буде приймати у виплатах паперових грошей, що виходять з уживання з кінцем року (по 1 і 3 рублі всіх, а по 5, 10 і 25 руб. — старої форми).

